

Спас Ташев

БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩНОСТИ В ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ

Политически процеси и етнодемографски последици (1913-2019)

Том I. АЛБАНИЯ

Спас Ташев

БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩНОСТИ В ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ

ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЦЕСИ И
ЕТНОДЕМОГРАФСКИ ПОСЛЕДИЦИ

(1913 – 2019)

ТОМ I

АЛБАНИЯ

Spas Tashev

BULGARIAN COMMUNITIES IN THE WESTERN BALKANS

POLITICAL PROCESSES AND
ETHNODEMOGRAPHIC CONSEQUENCES
(1913 – 2019)

VOLUME 1

ALBANIA

Sofia • 2020

Спас Ташев

БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩНОСТИ В ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ

ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЦЕСИ
И ЕТНОДЕМОГРАФСКИ ПОСЛЕДИЦИ
(1913 – 2019)

ТОМ 1

АЛБАНИЯ

• ОРБЕЛ •

2020

В изследването се проследяват политическите процеси и тяхното влияние върху етнодемографското развитие на историческите български общности в Западните Балкани през периода от 1913 г. до наши дни. Първият том е посветен на българите в Албания.

Изказвам специални благодарности на Ахмед Бала, Бануш Кочи, Гентиан Кочи, Димитри Пандовски, Ервис Талури, Ерлин Аго, Йордан Симов, Фисник Ходжа, Хаджи Пируши, Яни Никола и др., които ми оказаха съдействие за намирането на статистически данни и друга информация, намерила място в тази публикация.

Книгата се издава със спомоществователството на д-р Андрей Ковачев – член на Европейския парламент от Групата на ЕНП.

Книгата не е предназначена за продажба.

Рецензенти:

Доц. д-р Венцислав Евтимов Мучинов

Доц. д-р Ана Иванова Кочева

Проф. д. ик. н. Веселин Христов Цанков

© Спас Ангелов Ташев, автор, 2020

© Андрей Андреев Ковачев, предговор, 2020

© Венцислав Евтимов Мучинов, предговор, 2020

© Издателство „Орбел“, 2020

На корицата: Цветна етнографска карта на района на Корча от Н. Лако, 1919 г.

ISBN 978-954-496-133-6

ISBN 978-954-496-134-3

СЪДЪРЖАНИЕ

НЯКОЛКО ДУМИ КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ от д-р Андрей Ковачев . . .	9
ПРЕДГОВОР от доц. д-р Венцислав Мучинов	12
УВОД	14

ПЪРВА ГЛАВА

БЪЛГАРИТЕ В АЛБАНСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕДИ ОБЯВЯВАНЕТО НА НЕЗАВИСИМОСТТА И ПЪРВИТЕ ГОДИНИ ОТ СЪЩЕСТВУВАНЕТО НА АЛБАНСКАТА ДЪРЖАВА	26
1.1. Сведения за българите в албанските земи през Средновековието и Възраждането	26
1.2. Българите в албанските земи при възникването и развитието на организираното албанско национално- освободително движение	39
1.3. Българите в Албания от обявяването на нейната независимост до края на Първата световна война	48

ВТОРА ГЛАВА

БЪЛГАРИТЕ В АЛБАНИЯ ПРЕЗ МЕЖДУВОЕННИЯ ПЕРИОД	68
2.1. Промени в броя на българското население във връзка с корекции на държавните граници на Албания. Териториално обособяване и специфики	68
2.2. Обществено-политическо положение на българското малцинство в Албания и действия за официалното му признаване	78
2.3. Статистически данни за българското население в Албания през втората половина на 20-те и 30-те години на XX в. . . .	100

ТРЕТА ГЛАВА

БЪЛГАРИТЕ В АЛБАНИЯ В ЕПОХАТА НА ТОТАЛИТАРИЗМА	109
3.1. Албанските българи през Втората световна война	109
3.2. Българите в Албания под ударите на македонизма	134

3.3. Фактори и действия за съхранение на българската идентичност в условията на диктатурата на Енвер Ходжа	142
--	-----

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ОТ ОТРИЦАНИЕ КЪМ ПРИЗНАВАНЕ	163
-----------------------------------	-----

4.1. Преходът към демокрация и признаването на българското национално малцинство в Албания	163
4.2. Съвременни етнодемографски процеси сред българите в Албания	180
4.3. Организации на българите в Албания и тяхната дейност	188
4.4. Българите в Албания и контактите им с България	194

ЗАКЛЮЧЕНИЕ	201
------------------	-----

БИБЛИОГРАФИЯ	209
--------------------	-----

ПРИЛОЖЕНИЯ	217
------------------	-----

Резюме на английски език	249
--------------------------------	-----

CONTENTS

A FEW WORDS TO READERS by Andrey Kovatchev, PhD	9
PREFACE by Assoc. Prof. Ventsislav Muchinov, PhD	12
INTRODUCTION	14

CHAPTER ONE

THE BULGARIANS IN THE ALBANIAN LANDS BEFORE THE DECLARATION OF INDEPENDENCE AND THE FIRST YEARS OF THE EXISTENCE OF ALBANIAN STATE	26
1.1. Information about Bulgarians in the Albanian lands during the Middle Ages and the Renaissance	26
1.2. The Bulgarians in the Albanian lands at the beginning and development of the organized Albanian national liberation movement	39
1.3. Bulgarians in Albania from the declaration of its independence until the end of World War I	48

CHAPTER TWO

BULGARIANS IN ALBANIA DURING THE INTERWAR PERIOD	68
2.1. Changes in the number of the Bulgarian population in connection with adjustments to the state borders of Albania. Territorial differentiation and specifics	68
2.2. Socio-political situation of the Bulgarian minority in Albania and actions for its official recognition	78
2.3. Statistics on the Bulgarian population in Albania in the second half of the 1920s and 1930s.	100

CHAPTER THREE

THE BULGARIANS IN ALBANIA IN THE AGE OF TOTALITARISM	109
3.1. Albanian Bulgarians during World War II	109
3.2. Bulgarians in Albania under the blow of Macedonianism	134
3.3. Factors and actions for preserving Bulgarian identity under the conditions of the Enver Hoxha dictatorship	142

CHAPTER FOUR

FROM DENIAL TO RECOGNITION	163
4.1. The transition to democracy and the recognition of the Bulgarian national minority in Albania	163
4.2. Contemporary ethnodemographic processes among Bulgarians in Albania	180
4.3. Organizations of the Bulgarians in Albania and their activities	188
4.4. Bulgarians in Albania and their contacts with Bulgaria	194
CONCLUSION	201
BIBLIOGRAPHY	209
APPLICATIONS	217
Summary in English	249

НЯКОЛКО ДУМИ КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

На 12 октомври 2017 г. парламентът на Република Албания прие закон, с който и българската общност в страната получи статут на национално малцинство съгласно националното законодателство. Този исторически пробив стана възможен благодарение на общите усилия на премиера Бойко Борисов, евродепутати, правителство, Народно събрание, учени и изследователи, българските организации и всички приятели на българската общност и на България в Република Албания. Ключова роля в този процес изигра препоръката на Европейския парламент към Албания „правата на хората с български етнически произход в района на Преспа, Голо Бърдо и Гора да бъдат включени в законодателството и гарантирани на практика“. Всичко това идва да покаже, че европейската интеграция е единственият начин за решаване на историческите проблеми в нашия регион. С това всъщност се направи първата сериозна крачка към възстановяването на справедливостта и истината за това население, което повече от 100 години нямаше възможността да се ползва от предвидените в законодателството малцинствени права.

В светлината на тези развития, публикуването на книгата на доцент д-р Спас Ташев е изключително навременно и със сигурност ще събуди интереса не само на много заинтересовани от темата читатели в България, но и на международната публика. С представянето на различни статистически справки и изследването на етнодемографските процеси в повече от 30 селища в Албания, в които живее компактно българско население, чийто майчин език е архаичен български диалект, авторът всъщност обезоръжава лансиращите идеята и прокарващите политиката на македонизация на тези българи, повечето от които са с мюсюлманско вероизпитание.

Преди да пристъпи към същността на изложението си, Спас Ташев ни запознава с живота на българите в тези земи през Средновековието и през Възраждането и тяхното участие в редица обществени процеси. Много от нашите сънародници там се включват активно в албанското националноосвободително движение, което допринася за постигане на независимостта на Албания през 1913 г.

В анализите си на етнодемографските процеси в Албания между

двете световни войни, както и през епохата на комунизма, изпъква ролята на политическите фактори върху участието на българите. Особено място е отделено на политиката на българската държава и българските институции спрямо това население. На проведената през 1932 г. Втора балканска конференция е постигнат сериозен напредък на българо-албанските отношения. В заключителния протокол на форума, в чл. 1, е записано, че се „признава съществуването на българско малцинство в Албания“. Но, както пише в спомените си последния водач на освободителното движение на българите в Македония Иван Михайлов, Югославия и Гърция подлагат на силен натиск правителството на Албания да не прилага решенията на конференцията в частта ѝ за признаване на българското малцинство в страната. В това време в Югославия се издават „научни“ трудове на сръбски автори, които твърдят, че българите мюсюлмани в Голо Бърдо са сърби мюсюлмани, че са „наша кръв в Южна Сърбия“; районът е описан като „сръбски предел“.

Неизвестни за широката общественост и в същото време са много силни представените в книгата аргументи в защита на историческата истина за българския характер на населението в Източна Албания след Втората световна война, когато Вардарска Македония е обособена като самостоятелна политическа единица в СФРЮ. По решение на Коминтерна, освен в рамките на Р. Македония, на македонизация са подложени и българите в Албания. Следи от този безумен процес намираме в трудовете на редица скопски учени, които, опирайки се на предишни демографски проучвания, най-нагло фалшифицират съществуващите документи чрез заменянето на етнонима „българи“ с „македонци“. В помощ на югокомунистическите денационализатори на българите в Македония, в наши дни се явяват някои руски учени, които не са скъсали с възприетите по времето на СССР разбирания, произтичащи от решението на Коминтерна за налагането на т. нар. македонски език и етнос.

Монографията на Спас Ташев е първото пълноценно етнодемографско изследване, посветено на българите в Албания, което с научни средства доказва принадлежността на българоезичното население в Албания към българския етнос. Особено силни аргументи в защита на неговата теза са султанският ферман от 28 февруари 1870 г. за създаване на Българската екзархия. След извършения плебисцит в Македония възникват Скопската, Охридската и Битолската български

епархии, в чиито диоцези влизат Голо Бърдо, Мала Преспа и с. Върбник. През 1918 г. Франция и Австро-Унгария в качеството си на върховни военновременни суверени провеждат преброяване на населението в администрираните от тях албански области. Резултатите показват, че населението в тези райони, в това число и българите мюсюлмани, се декларира като българско.

В първата част на труда си за българските общности в Западните Балкани авторът е изпълнил перфектно поставените си задачи – изясняване на броя на българското малцинство при създаването на албанската държава; анализ на влиянието на различните политически, икономически и социални фактори върху демографските процеси сред българите в Албания; проследяване на промените в политиката на България и други съседни държави по отношение на българите в Албания и последиците от това за българската общност. Монографията има и практико-приложен принос, особено за решаване на проблемите, свързани с правния статус на българите в Албания в миналото и днес. Разработени са и предложения за политиката на страната ни, чиято цел трябва да бъде запазването на социокултурното богатство на тази стара българска общност.

д-р Андрей Ковачев

*заместник-председател на Групата на Европейската народна партия
в Европейския парламент*

ПРЕДГОВОР

Проблемът за българската диаспора извън политическите граници на България не престава да вълнува българското общество вече близо век и половина – като се започне още от първите следосвободенски десетилетия и се стигне чак до наши дни. Тази тема става болезнено актуална след войните от 1912–1918 г. и последвалите ги национални катастрофи, оставили извън пределите на българската държава многобройно население от български произход. След продължително прекъсване по време на комунистическия режим, интересът към тази проблематика се възроди в пълна степен през последното десетилетие на XX и началото на XXI в. В резултат на този интерес бяха издадени редица проучвания и документални издания за българските общности в съседните балкански държави, в пределите на някогашната Руска империя, в страните от Централна и Западна Европа, Америка и Австралия. Разбираемо интересът на родните изследователи е концентриран върху трагичната съдба на македонските и тракийските българи, докато проучването на други по-малобройни български общности остава на второстепенен план. Такъв е случаят с българското население, попаднало в границите на Албания след формирането на албанската държава през второто десетилетие на XX в. Въпреки че през последните две десетилетия темата е обект на проучвания от страна на български историци и етнографи, като Св. Елджеров, В. Тончева и др., все още липсва задълбочено историкодемографско изследване, проследяващо промените в числеността на българското население в Албания на фона на динамичните политически събития в страната и региона през периода от началото на XX в. до съвременността.

Безспорен принос в проучването на този проблем представлява монографията на доц. д-р Спас Ташев, посветена на българската общност в Албания. Публикацията е замислена като първи том от поредицата изследвания за етнодемографското развитие на историческите български общности в страните от т. нар. Западни Балкани през периода от 1913 г. до наши дни. Авторът има дългогодишен изследователски интерес към българската общност в Албания, който датира още от началото на демократичните промени в тази балканска страна през

90-те години на миналия век. Неговите проучвания по темата добиват завършен вид в настоящата монография, която си поставя за цел не само да проследи и анализира демографските процеси, които са протичали сред българската етническа общност в Албания в продължение на над едно столетие, но и да формулира конкретни предложения за адекватни политики на българската държава спрямо тази общност.

За целите на изследването са издирени, систематизирани, обработени и анализирани статистически данни от български, албански, сръбски, френски, австро-унгарски и пр. произход, голяма част от които са слабо известни или непознати до този момент за българската наука. Въз основа на тези данни са проследени промените в числеността на българското население в Албания (както общо за страната, така и по отделни селища и региони) за един продължителен период от над един век. Детайлно са проучени и анализирани политическите фактори, оказващи влияние върху динамиката на този процес – отношението на албанските власти към българите в страната; влиянието на съседните балкански страни и преди всичко на Югославия и пропагандираният от нея след 1944 г. македонизъм; липсата на последователна политика от страна на българската държава за признаване на културно-просветните права на албанските българи. Специално внимание е отделено на проблемите, пред които е изправена българската общност в Албания в съвременността, най-значимият от които е опасността от загуба на родния език сред лицата, мигрирали в албанските градове във вътрешността на страната.

Убеден съм, че монографията на Спас Ташев за демографското развитие на българското население в Албания през периода от 1913 г. до наши дни ще представлява интерес не само за представителите на научната общност (историци, демографи, етнографи и др.), но и за по-широк кръг читатели, интересувачи се от съдбата на българските общности извън пределите на страната. И не на последно място – изследването има потенциала да подпомогне усилията на българските държавни институции за разработването на политики за подпомагане и съхраняване на многовековната българска общност в Албания.

доц. д-р Венцислав Мучинов

УВОД

Настоящото изследване има за цел да проследи и анализира етнодемографското развитие на исторически възникналите компактни български общности в Западните Балкани и общественно-политическите фактори, които влияят върху него, започвайки от периода на големите териториални промени на Балканите през 1913 г. и стигайки до днес. Самото понятие Западни Балкани е политическо, възникнало през ХХI в. и обхваща държавите на полуострова, които не са членки на ЕС. Такъв тип исторически български общности има в Албания, Сърбия и Косово.¹ В първите две българите имат официален статут на национално малцинство, а в последната се полагат целенасочени усилия от страна на българската дипломация за признаването им за такова.

С оглед на обема, публикацията е разделена на два самостоятелни тома, като първият е посветен на нашите сънародници в Албания, а втори том на българите в Сърбия и Косово.

Поредицата започва с българите в Албания, защото това е една от най-древните, а в същото време най-скоро признатата българска общност, което крие редица предизвикателства за изследователите. Тази тема ме занимава от 1992 г., когато за първи път бях в страната на орлите, при това само няколко дни след падането от власт на тогавашния президент Рамиз Алия. Видях барикадите и купчините окървавени превързочни материали, останали след опитите на албанските граждани да влязат в чуждите посолства, в т.ч. и в българското. Съдбата бе отредила да бъда първият български гражданин, който след падането на комунистическата власт в Тирана установи контакт с българите в Голо Бърдо, Мала Преспа и с. Върбник.

Връзката с тях бе осъществена по един наистина странен начин.

¹ В изследването не се разглеждат лицата от български произход в Република Северна Македония, тъй като те нямат малцинствен характер, а представляват мнозинство от нейното население. В същото време последното преброяване там е проведено през 2002 г., поради което липсват актуални данни. В останалите държави от Западните Балкани има български общности, но те не са исторически възникнали, а са се формирали в резултат на миграционни процеси.

През този период Лиляна Стоименова, активист на младежката структура на ВМРО-ДПМНЕ в гр. Струмица, Република Северна Македония, бе посетила гр. Елбасан в Албания. Там се срещнала с Ибрина Кормакова, която изрично заявила, че е българка. Получих нейния адрес, изпратих писмо и така бе поставено началото на значителна по обем кореспонденция. От Албания първоначално от нейно име, а след това самостоятелно ни пишеше Исет Толя, който през онзи период бе сред малцината от Голо Бърдо, познаващи кирилицата.

Не след дълго получих нотариално заверена покана, извадих си албанска виза и заедно с Евгений Еков и Тодор Недков потеглихме към българите в Албания. При това гостуване направихме първите записи на говора на представителите на българския етнос от най-западните му предели, излъчени след завръщането ни от Маринела Величкова по радио Благоевград. След това заведохме първия български телевизионен екип, който през 1993 г. направи документалния филм „Българите в Албания“ със сценарист Валери Яков и режисьор Константин Чакъров. През същата година с Емил Миланов и Валентин Китанов доведохме у нас първите студенти българи от Албания.

При посещенията ми на място започнаха и ранните теренни проучвания, като чрез осъществените контакти с местни жители и най-вече с представителите на местната власт, започнах да събирам статистически данни за броя на българите в Албания. На базата на натрупаната информация и издирени материали в българския печат в годините между двете световни войни, през 1994 г. се появи първата ми публикация „Българите в Албания (1913–1993 г.)“. Наред с многото недостатъци, нейната най-голяма стойност са представените данни за броя на българското население в Албания към този период, определяно на около 37 хил. души. Изнесената статистическа информация за живеещите в Голо Бърдо, Мала Преспа, с. Върбник, районът на гр. Корча, а също така и за мигриралите в големите градове във вътрешността на страната, е сравнително точна. Единствената грешка е допусната по отношение на района на Кукъска Гора, който поради липса на добри пътища и средства не успях да посетя. За него информация ми бе подавана от моите събеседници, които явно също не са имали преки впечатления, тъй като Албания току-що бе започнала да излиза от дългогодишната си изолация. Поради тази причина населе-

нието, говорещо български език като майчин в района на Кукъска Гора, бе посочено на 3 хил. души. От събрана по-късно информация обаче, отнасяща се за този период, се установява, че то е около 13 хил. С оглед на този факт смятам, че броят на лицата в Албания към 1993 г., говорещи български език като майчин, е около 47 хил. души.

Разбира се, този брой не обхваща всички лица от български произход. При провежданите срещи най-вече в Елбасан и Тирана имах възможност да се запозная с потомци на българи, които са мигрирали в тези два града през 20-те, 30-те и 50-те години на XX в. Една голяма част от тях бяха родени в смесени бракове и като правило бяха загубили българският си език. Поради тази причина според възможностите си започнах да проучвам съвременната вътрешна миграция на българите в Албания и да изяснявам какви са последиците от нея по отношение на българската идентичност.

Както отбелязва Светлозар Елдъров, „проблемът за българското население в Албания през 1913–1939 г. е попадал в полезрението на историческата наука много рядко. По-любознателна от науката се е показала нейната непретенциозна посестрима публицистиката. И тя обаче експлоатира темата само спорадично, главно според потребностите на политическата конюнктура“ (Елдъров, 2000).

Вероятно първото споменаване на българите в Албания става в дописка, публикувана в два поредни броя на в. „Пряпорец“ през юни 1914 г. (Пряпорец, 1914). Публикуваните във вестника данни същата година са отразени и в студията на д-р Табаков „Албания в миналото“ (Табаков, 1914). Едва 15 години по-късно в сп. „Отец Паисий“ е публикувана статията на Георги Трайчев „Български селища в днешна Албания“, в която са използвани данни от старите екзархийски статистики (Трайчев, 1929). След като актуализира своята информация, две години по-късно Г. Трайчев публикува нова статия по въпроса.

В периода от 1929 до 1933 г. като активен изследовател и добър познавач на темата изпъква Сребрен Поппетров. Той посещава районите в Албания, населени с българи и събира важни статистически сведения за техния брой, поминък, учебно и религиозно дело. Част от неговите проучвания са публикувани в сп. „Отец Паисий“ (Поппетров, 1929, 1931, 1932, 1933). В последвалите мирновременни години обаче интересът към българите в Албания в публицистичното пространство

намалява. През 1937 г. сп. „Отец Паисий“ публикува само една статия по този въпрос.

След избухването на Втората световна война и особено след април 1941 г. общественото внимание е насочено към Македония, а в контекста на българо-албанските и българо-италианските отношения акцентът е поставян върху някои нерешени проблеми на българите в зоните на Западна Македония „под италианска окупация и с албанска администрация“, както е записано в документите на Министерството на външните работи и изповеданията (МВнРИ) през този период, поради което темата за българите в международно признатите граници на Албания минава на заден план.

След 9 септември 1944 г. проблемът за българите в Албания напълно е снет от дневен ред. Едва през 1981 г. при честването на 1300-годишнината на българската държава се появяват публикации, съдържащи кратки сведения за наличието в миналото на българи в района на гр. Корча, което допълнително обременява сложните дипломатически отношения между Тирана и София през този период. Ярко, но за съжаление единствено изключение от тази линия, е статията на Боби Бобев „По въпроса за българското национално малцинство в Албания след края на Първата световна война“, публикувана през 1985 г. (Бобев, 1985). Тази незаинтересованост на българските официални власти обаче частично е компенсирана от страна на македоно-българската емиграция, която проявява подчертан интерес към темата. В своите спомени последният водач на македонското освободително движение Иван Михайлов разглежда югославския и гръцкия натиск, който се оказва върху Албания да не прилага подписания от албанската делегация заключителен протокол от Втората балканска конференция през 1932 г., в чл. 1 на който се „признава съществуването на българско малцинство в Албания“ (Михайлов, 1973).

Едва след началото на демократичните промени през 1989 г., в България към темата отново започна да се проявява научен интерес. Публицистични статии се появяват във в. „Македония“ още през 1992 г., а първата научна публикация в сборник доклади от симпозиум е през 1994 г. (Ташев, 1994). През 1998 г. Стоян Райчевски в монографията си за българите мохамедани изследва и тази група в Албания

(Райчевски, 1998). Сериозен принос за изясняване на съдбата на българите в Албания има Св. Елдъров с неговата книга „Българите в Албания 1913–1939. Изследване и документи“ (Елдъров, 2000). Авторът не само прави задълбочен анализ на положението на нашите сънародници и провежданите към тях политики, но публикува и редица документи, съдържащи важни статистически сведения. Всички документи за периода 1913–1939 г., чийто източник не е посочен в настоящата публикация, са взети от неговата монография.

Като особено изтъкнат изследовател и специалист по темата се явява Веселка Тончева от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН. През периода 2008–2016 г. тя публикува 4 книги и 39 статии, посветени основно на етнографията и фолклора, но също така и на различни аспекти от историята на българите в Албания. В някои от нейните изследвания се съдържа и статистическа информация за отделни населени места с българско население (Тончева, 2008, 2009, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016).

Тук трябва да се споменат и двата тома на сборника „Българите в Албания и Косово“, издадени от културно-просветно дружество „Огнище“ с председател Георги Стаменов (Огнище, 2000, 2005). Сред другите български изследователи на темата могат да се отбележат Таня Мангалакова с книгата си „Нашенци в Косово и Албания“ (Мангалакова, 2008), Йордан Колев с неговата статия „Българите в Албания до 1939 г.“ (Колев, 2009), Станислав Станев с анализа си „Правен статут и фактическо положение на малцинствата в Западните Балкани: Република Македония и Република Албания“ (Станев, 2016). От мемоарната литература специално внимание заслужава книгата на Михаил Огнянов „Македония – преживяна съдба“ (Огнянов, 2002). В нея той като очевидец описва не само живота на българите в Албания през 20-те, 30-те и началото на 40-те години на XX в., но и политиката за национална трансформация на това население, провеждана от Енвер Ходжа след 1944 г.

Към проблема за българите в Албания забележим интерес се проявява и в бивша Югославия. През 1924 г. Йован Хаджи-Васильевич издава книгата „Мюсюлмани с наша кръв в Южна Сърбия“, в която българите мюсюлмани в Голо Бърдо са обявени за сърби, а самият район, независимо че се намира в Албания, е представен като част от

Южна Сърбия (Хаџи-Василџевић, 1924). Идентичен подход използва през 1940 г. Миленко Филиповић в книгата си „Голо Бърдо. Бележки за селищата, потеклото на населението, народния живот и обичаите“. В това издание българите в Албания не само че са обявени за сърби, но и районът е описан като „сръбски предел“ (Филиповић, 1940). Независимо от тези слабости, двете издания съдържат ценна статистическа информация за броя на жителите на отделните селища, за семейната структура и стопанския поминък.

Впоследствие подобен политически подход при определянето на етническата принадлежност е заимстван и в Република Северна Македония. Така например през 1998 г. Зоран Тодоровски публикува статията „Демографското и етническото състояние на населението в източните области на Албания през 30-те години на двадесети век“ (Тодоровски, 1998). Изследването е написано въз основа на статистическите данни, събрани от Сребрен Поппетров, които авторът определя като „детайлни и прецизни“. В същото време, противно на какъвто и да било научен подход, З. Тодоровски заменя етнонимът „българи“ с „македонци“ и говори за „македонското население“ в Албания, въпреки че подобно понятие никъде не се използва от Ср. Поппетров. Трябва да се отбележи и монографията „Преспа“ на Илия Чавкаловски (Чавкаловски, 2001). Този автор в духа на македонистските традиции също навсякъде заменя „българи“ с „македонци“. Като представя данните от издадената през 1923 г. в София книга на Георги Трайчев „Преспа“, И. Чавкаловски пише, че през 1900 г. в Преспанската котловина са живеели 18 673 македонци, а през 1910 г. броят на македонците е бил 22 719 души. Сред публикациите, изобилстващи с фалшификации, се откроява монографията на Катерина Тодороска „Македонците в Албания 1912–1991“ (Тодорска, 2014). Независимо че за периода до Втората световна война ползва документи от българските архиви и най-вече статистическата информация, събирана от Ср. Поппетров, авторката навсякъде подменя „българи“ с „македонци“. За периода от 1944 до 1991 г. тя обявява като македонци не само подложените на македонизация от комунистическия режим жители в района на Мала Преспа, но и тези в Гора, Голо Бърдо, Полето и Корчанско, въпреки че те в по-слаба степен или въобще не са засегнати от този процес.

От чуждестранните издания, посветени на българите в Албания, интерес представлява издадената под редакцията на А. Н. Соболев и А. А. Новик през 2013 г. в Русия монография „Голо Бърдо, Албания. Материали от балканската експедиция на РАН и СПбДУ 2008–2010“ (Соболев, Новик, 2013). В това издание също се откриват статистически данни за някои от селата в района като Требище, Кленье и Ворбница (Вормица, Върбница), в които екипът работи. Подходът на руските изследователи обаче е обременен с възприетите по времето на СССР разбирания за съществуването на т.н. македонски език и етнос. След приключването на експедицията в своя статия А. Новик не само че обявява по-голямата част от населението на Голо Бърдо за „македонци мюсюлмани“, но и отрича употребата на етнонима българи (Новик, 2009). Подобна, макар и не толкова категорична теза се застъпва и от друг член на руската експедиция в Албания – М. С. Морозова. В статията си „Особености на комуникацията в условията на неравновесен билингвизъм: славяно-албанска интерференция и превключване на кодовете“, авторката пише, че „жителите на селата говорят на местния македонски диалект“ и никъде не споменава, че местните жители наричат говоримия от тях език български (Морозова, 2019).

Сред албанските изследователи на темата за българите в Албания внимание заслужава статията на Мигена Бала „Двуетични зони на територията на Република Албания“, в която се разглежда ситуацията с официално признатите национални малцинства в Албания, сред които и българското, последно признато през 2017 г. (Balla, 2018). Във връзка с полемиката около стария и новия закон за малцинствата и етническата принадлежност на българите в Албания, М. Бала пише, че „според стария закон гръцкото, македонското и сръбско-черногорското малцинство бяха признати за етнически малцинства, докато власите и ромите са етнолингвистични малцинства, босненското и ромското са малцинствени общности, а българите бяха считани за македонци“.

Без да претендира за изчерпателност на библиографията на публикацииите, посветени на българите в Албания, направеният преглед разкрива не само рязко увеличил се през последните 20 години научен интерес към темата, но и разнопосочността на неговите интерпретации. В същото време липсва етнодемографско изследване,

посветено на българите в Албания през отделните периоди от създаването на албанската държава до наши дни. С оглед на тази констатация, обект на настоящото изследване са демографските процеси, които са протичали сред българската етническа общност в Албания. Демографският анализ обхваща времеви период от създаването на независима албанска държава през 1913 г. до наши дни. Продължителността на периода от над 130 години позволява да се изведат някои закономерности в развитието на българското население към момента на включването му в състава на Албания през и след 1913 г. и впоследствие да се проследи тяхното изменение. С оглед на акцента върху статистико-демографския анализ, историческият наратив е ограничен до необходимия минимум за възприемането на контекста на отделните демографски събития или на факторите, повлияли върху тях. Именно това позволява да се изясни и проследи историческата обусловеност на съвременните етнодемографски процеси сред българите в Албания и да се предложат решения за ефективно разрешаване на открояващи се проблеми.

Предмет на изследването е разкриването и анализирането на спецификите на различните политически, икономически и социокултурни фактори, тяхната връзка и влияние върху основните демографски процеси и в крайна сметка да се изясни и проследи как това се е отразило върху изменението на броя на представителите на българската етническа група в Албания.

Като се има предвид установената от М. Бала общност в произхода на лицата, които днес в Албания се декларират като българи или македонци и като се изхожда от констатацията, че в периода до 1944 г. в редица документи те се разглеждат като българи, същият етноним се използва за всички представители на групата през въпросния период. На първо място тук се изхожда от факта, че член 10 от султанския ферман от 28 февруари 1870 г. за създаването на Българска екзархия разрешава и други епархии да бъдат признати за български, ако най-малко 2/3 от християнското население в нея го желае. Съобразно този параграф се извършва плебисцит (истиям) в Македония под контрола на османските власти и Вселенската патриаршия. По този начин след успешното провеждане на референдума възникват Скопската, Охридската и Битолската епархии като районите на Голо

Бърдо, Мала Преспа и с. Върбник са част от тях. В случая е важен изводът, че е налице свободно самоопределение на българите християни, живеещи в описаните територии, които след 1913 г. стават част от Албания.

През 1918 г. Франция и Австро-Унгария в качеството си на върховни военновременни суверени провеждат официални преброявания на населението в администрираните от тях албански области. Френското преброяване обхваща територията на Корчанския автономен окръг и като българи са описани жителите на селата Дреново и Бобощица и района на Мала Преспа. Австро-унгарското преброяване се провежда в Централна и Северна Албания (без Голо Бърдо) и също отразява наличието на българи в Полето и Гора. Особено голямо е значението на френското преброяване с оглед на осъществената приемственост при официалното предаване на властта на албанското правителство през 1920 г. Освен това през този период в документи на българските държавни институции, а също така в публикации в албанската преса, въпросното население, в това число и българите мюсюлмани, се разглежда като българско.

С оглед на събитията, протичали след 1944 г., а именно проведената с различна интензивност политика на македонизиране на част от населението в Мала Преспа и с. Върбник и албанизиране на живеещите в другите райони, последвано от официалното признаване на българското малцинство през 2017 г., без обаче това да е отразено статистически в резултати от проведено преброяване, т.е. не е документирано тяхното волеизявление, съвременните представители на тази група се разглеждат като лица от български произход. В случая се изхожда от § 2. т. 1. от допълнителните разпоредби на Закона за българското гражданство, според който „по смисъла на този закон „лице от български произход“ е лице, на което поне единият възходящ е българин“. В изследването акцентът се поставя върху тези лица, чийто майчин език днес продължава да е български.

При обобщаването на наличните данни могат да се формулират следните основни задачи на настоящия труд:

1. Изясняване на броя на българското малцинство при създаването на албанската държава.

2. Изясняване влиянието на различните политически, икономически и социокултурни фактори върху демографските процеси сред българите в Албания през различните периоди от нейното съществуване и как това се е отразило върху настъпилите изменения в техния брой.
3. Изясняване и проследяване на промените в политиката на България и други съседни държави по отношение на българите в Албания през различните периоди и последиците от това за българската общност.
4. Изясняване на актуалните демографски процеси сред лицата от български произход в Албания и разработване на предложения за адекватни политики.

Структурата на настоящия труд следва логически така поставените задачи. За постигането им са издирени и анализирани различни документи и статистико-демографски данни, съхранявани в български, албански и чужди архиви, в т.ч. и данни от преброявания на населението. Като допълнителни извори на информация са използвани дипломатически, църковни, училищни и военни документи, свидетелства на очевидци относно числеността и размера на селищата с българско население, методите на организация и водене на стопанството, данни от надгробни надписи, документи на български организации в Албания и др. При анализирането на процесите в Албания през 70-те и 80-те години на XX в. са използвани документи от архива на МВнР. Тъй като част от авторите на тези документи са все още живи, а някои продължават да упражняват своята професионална дейност, имената им не са споменати.

При разработването на темата е направен критичен преглед на провежданите политики, законодателство и съществуващи практики, ориентирани към българите в Албания. Наличната информация за началния времеви период на изследването позволява да се използват и основните историко-демографски методи и най-вече този за възстановяване историята на семействата (Щерионов, 2019). По този начин в по-общ план в една или друга степен се изяснява демографската история на българите в Албания. По-новите документи и други източници на информация са използвани за изясняването на актуалните

политически и етнодемографски процеси сред лицата от български произход в Албания. В рамките на изследването са провеждани и наративно-биографични интервюта, които представляват качествен подход за изследване на комплексни феномени на човешкото състояние с неговите социални, културни, психологически и политически измерения в контекста на проблематиката на българите в Албания. Чрез наративно-биографичния метод е събрана липсваща в наличните документи информация по определени въпроси, най-вече при проучването на съвременните миграции на българите в Албания и ефектите за мигрантските общности.

При представянето на актуални събития или позиции на официални лица, свързани с проблемите на лицата от български произход в Албания, са използвани бюлетините на различни информационни агенции като БТА, Фокус, БГНЕС, Медиапул и др., а също така официалните сайтове на институциите, организирани или участвали в тези прояви.

По своята същност настоящият труд представлява изследване, което в методологически план се основава на интердисциплинарния подход. Различните политически и етнодемографски аспекти в миналото и настоящето на българите в Албания се разкриват не само чрез анализ на наличните документи и статистически данни, но и чрез проследяване на историческите, политическите и социалните процеси с характерните за тях специфики за всеки период. Такъв подход се оказва особено подходящ при разкриване на политическите и етнодемографските закономерности в развитието на българите в Албания, още повече, че при протичането си демографският преход там има по-различни измерения, отколкото в България.

Приносен момент представлява направеното за първи път хронологично систематизиране, обработване и анализ на статистически данни от различни източници, някои от които като френското и австро-унгарското преброяване на населението, проведени в Албания през 1918 г., са малко известни и за които в българската наука няма никакви сведения, а други като данните за говоримия език от населението в Албания според направената справка от Секретната служба на Министерство на вътрешните работи на Албания 1935 г., доскоро бяха напълно неизвестни. Също така са издирени макар и непълни

статистически данни за лицата от български произход за периода от 1944 до 1991 г., през който Албания е затворена страна и недостъпна за повечето чужди изследователи. Разгледана е и провежданата политика за етническа трансформация на българите в Албания, чието начало е поставено в края на 1944 г., последиците от нея и са разкрити опитите за самосъхранение на българската общност и нейната култура след изгонването през 1948 г. на югославските учители и създаването на регионална книжовност, основаваща се на местния български преспански диалект и употребата на българската азбука. Проследени са съвременните миграционни движения и е посочен броят на жителите на селищата, населени компактно с лица от български произход според преброяванията през 2001 и 2011 г. Като практико-приложен принос се откроява анализът на правния статус на българите в Албания в миналото и днес и изясняването на практическото му значение при установяването на българския произход на отделните лица.

Направените констатации за хода на етно-демографските процеси сред българите в Албания и очакваните последици са научно обосновани. На тази база са разработени предложения за политики, целящи запазването на социокултурното богатство на тази общност.

Книгата е предназначена за демографи, етнографи, историци, дипломати и за по-широк кръг читатели, които се интересуват от миналото и настоящето на българите в Албания. Изследването би представлявало интерес и за самите българи в Албания, а също така спомага за взаимното опознаване на българи и албанци.

БЪЛГАРИТЕ В АЛБАНСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕДИ ОБЯВЯВАНЕТО НА НЕЗАВИСИМОСТТА И ПЪРВИТЕ ГОДИНИ ОТ СЪЩЕСТВУВАНЕТО НА АЛБАНСКАТА ДЪРЖАВА

1.1. Сведения за българите в албанските земи през Средновековието и Възраждането

През ранното Средновековие българите наричат територията на днешна южна Албания Кутмичевица, известна също като Деволски комитат. По-късно това название постепенно изчезва и се заменя от Арбанашката земя, която обхваща и днешните северни албански територии. В албанската историография за този период се е утвърдило името Илирия. В края на XIV в. се налага албанският етноним Шкиперия или Албания – произлизащи от наименованието на град Албанон или Албанум. По време на османското владичество в употреба е и названието Арнаутлук.

Заселването на прабългари и славяни в албанските земи започва в края на IV в. То е улеснено от факта, че преди това тези територии са опустошени и до голяма степен обезлюдени от варварските нашествия. Страхът от извършените жестокости е голям, поради което при всяко ново нападение местното население напуска градовете и крепостите и търси спасение в планините или адриатическите острови. През 450 г. Илирия е залята от хуно-българско нашествие, като са превзети и разрушени 32 крепости (Frasheri, 1964). Възникналата около 680 г. Куберова България обхваща всички територии на днешна Албания. Освен от писмените източници като сборника „Чудесата на св. Димитър Солунски“, Хрониката на Теофан Изповедник, Бревиария на патриарх Никифор, Синаксара на Цариградската църква и др., този факт се потвърждава и от археологическите данни, сред които се открояват богатите прабългарски съкровища, открити край днешните албански селища Врап южно от Тирана и Ерсека в района на Корча (Попов, 2018).

Варварските нашествия отварят пътя и за славянските заселници. Пред 548 г. те се появяват пред стените на Драч. Особено интензивна е славянската колонизация през VII в. в равнинните райони, подходящи за земеделие (Frasheri, 1964). Византийският писател от

XI в. епитоматор Страбон пише, че по негово време „целият Епир, Гърция, Пелопонес и Македония са заселени със славяни“ (Γρηγορόβιος, 2013). Освен от историческите извори, за заселването на славяните на територията на днешна Албания, учените правят изводи по данните от топонимията (Макушев, 1871; Селищев, 1931; Арш и колектив, 1992). Например от запазени документи с имената на 1 539 селища в днешна Южна Албания, 717 или около $\frac{1}{2}$ са със славянски произход. Наличието на славянски селищни имена е указание за славянско присъствие, но по техния брой не могат да се правят изводи за точното съотношение на отделните етнически групи на населението. Още повече, че през последвалите години настъпват промени в неговия състав.

Албански учени като К. Фрашери приемат, че имената от славянски произход на селища, равнини, хълмове, планини и реки в Албания са останали от периода на славянската колонизация. Тази констатация обаче означава, че славяните не са се установили само в равнините, а са навлезли и в планинските части на арбанашката земя. На базата на археологическите проучвания К. Фрашери достига до извода, че „доминантната маса от населението, което живее на територията на Албания през VII в. представлява свободни селяни и планинци, организирани в земеделски и пастирски общности. В етническо отношение това население е смесено: между илирийското население, което представлява мнозинство, е имало силни славянски колонии, докато по крайбрежието е имало римски колонии или романизирани илири“. Руският учен А. Селищев смята, че „славянското население в Албания е било многочислено“ (Селищев, 1931).

Тук трябва да се подчертае, че подобен извод не се споделя от някои албански учени като А. Буда и др., според които броят на славяните в албанските земи е силно преувеличен. Но дори и те не отричат съществуването на подобен процес в миналото. Други албански изследователи като Скендер Мучай, Суеля Джуери и Иркид Ристани смятат, че територията на Южна Албания „се е намирала в славяно-гръцката контактна зона, за което указват устно заимстваните гърцизми, в това число и битовите, срещащи се в ранните славянски богослужебни текстове“ (Мучай, Джуери и Ристани, 2014).

Независимо от крайно поляризираните виждания, оформили са се две основни теории за произхода на албанците. Според илирийската теория, днешните албанци са преки потомци на древните илири, които

независимо от чуждите нашествия, са успели да отвоюват и съхранят земята на своите предци. Според дарданската теория, в основата на появата на съвременните албанци е сложен етнообразуващ процес, в т.ч. и смесване на местно и колонистко население. Наличието на значителен брой думи от славянски произход в албанския език също е силен аргумент не само за наличието в миналото на многобройно славянско население по албанските земи, но и за продължителното съжителство на славяни и албанци и протичалото културно взаимодействие между тях.

Съотношението между отделните етнически групи, населяващи през Средновековието територията на днешна Албания, отдавна занимава изследователите. Както пише Викентий Макушев „ако се бяха съхранили подробни описания на Албания през средните векове, щеше да е лесно да определим с математическа точност в какво съотношение се е намирало тогава славянското население спрямо албанското“ (Макушев, 1871). Той публикува данните от единственото достигнало до наши дни подробно описание, направено през 1416 г. от Петрус де Санкто Одорико по поръчение на венецианското правителство и отнасящо се до района на Скутари (днес гр. Шкодра) в Северна Албания. Документът съдържа имената на всички села и земи в околностите на Шкодра, броят на къщите, разположени във всяко от тях, името на всички домовладелци и размерът на дължимите данъци и такси. Според тази информация, в района е имало 114 селища с общо 1 237 къщи: 38 села с 447 къщи над Шкодра и 76 села с 790 къщи под нея. При анализ на имената на собствениците се прави извода, че 387 къщи са собственост на лица със славянски произход: 246 намиращи се в селата над Шкодра и 141 в долната част на района. Въз основа на тези данни Макушев прави извода, че съотношението на славяните към албанците през този период е 1:2 или по-точно славяните представляват 31,29% от цялото население. За съжаление за другите части на днешна Албания от онзи период няма съхранени подобни списъци с имената на жителите, за да се правят изводи за техния произход.

Измененията в социалната организация на заселилите се в албанските земи славяни и устойчивостта на тяхната общност е неразривно свързана с динамиката на политико-териториалните промени на Балканския полуостров. Особено голямо е значението на държавната власт като носител и проводник на определен тип култура. В средновековната история на албанските земи се разграничават четири

периода, през които те са владени от славянски държави: два сръбски периода през VII и XIV в. и два български през IX–X и XII–XIII в.

През 851 г. българският кан Пресиян (836–852) завзема Охрид, Девол и Главиница. При управлението на княз Борис (852–889) България присъединява Белиград (днес гр. Берат) и земите на север от Вльора (Frasheri, 1964).

Историческите извори сочат, че през този период в земите на днешна Албания живеят трите основни компонента, от сливането на които се формира българската народност на Балканите: прабългари, славяни и местно население². Разширяването на българската държава към Адриатика съвпада с официалното приемане на християнството, което дава мощен тласък на процеса на сливане на тези етнически групи. За нуждите на християнизацията в столицата Плиска и Охрид се създават книжовни центрове, в които се извършва огромна преводческа дейност от гръцки на славянски език³, първоначално изписван на създадената от Кирил и Методий азбука глаголица.

По време на управлението на цар Симеон (893–927) се увеличават българските владения по адриатическото крайбрежие като от днешните албански земи извън границите на България остава тясна ивица около гр. Драч. В края на 893 или началото на 894 г. в столицата се провежда Преславският църковно-народен събор, едно от решенията на който е славянският език да замени гръцкия в богослужението. В Преславската книжовна школа в края на IX или началото на X в. се създава и нова азбука – кирилицата, която представлява по-опростена и удобна за употреба графична система. Тя е въведена и в Охридската книжовна школа и постепенно измества глаголицата. Многобройните служители в скрипториумите пишат, превеждат и редактират книги, в които затвърждават черти от тогавашните български говори на територията на цялата страна. Така се оформя наддиалектният старобългарски книжовен език, който става официален за българската държава, използва се от държавната администрация, на него се

² Според редица изследователи като Фридрих Мюлер, Ганчо Ценов, Йордан Иванов и др., древните обитатели на днешните български и албански земи принадлежат към трако-илирското семейство, което се разделя на две племенни групи: източна (тракийска) и западна (илирска). Те са толкова близки помежду си, че редица древни автори като Дион Касий, Стефан Византийски и др. трудно ги разграничават.

³ Оригинално название на езика е словенски, като редица изследователи извеждат етимологическия му произход от думата „слово“. Названието „славянски“ е късен етноним, възникнал през XVII в.

Старинна българска черква отъ царь Самуилово време при
Албанския градъ Бератъ.

пишат литературни творби, а в терминологично отношение той е пълен синоним на термина старославянски език, с който боравят някои учени (Кочева-Лефеджиева, 2012).

Този процес оказва влияние и върху политическото название на поданиците на българския цар като името „българи“ постепенно се превръща в народностно, което впоследствие се използва и през периоди, когато липсва българска държавност. Това ясно проличава след смъртта на цар Симеон, когато започва упадъкът на Първото българско царство. Византия успява да завладее Югоизточна България, но цар Самуил (управлявал еднолично от 997 до 1014 г.) не само задържа западните български предели, но и ги разширява с превземането на Драч през 989 г. Последната битка на Самуил с византийския император Василий II е на територията на днешна Албания – в околностите на Белиград. В Южна Албания е и последната организирана съпротива на българите срещу византийския император Василий II. Начело на тази съпротива е Пресиян – първороден син на убития под стените на Драч цар Иван Владислав (Павлов, 2000). Завладяна от Византия през 1018 г., България губи своята независимост за 167 години, а над албанските земи се установява византийска власт.

Византийският писател от края на XI и началото на XII в. Георги Кедрин описва по следния начин епохата след превземането на Първото българско царство: „Император Василий като покори България, нищо в нея не промени, но всичко в нея остави както преди и не наложи други данъци, освен установените от Самуил. Системата на данъците била следната: всеки българин, владеещ чифт бикове, плащал една мера пшеница, една мера просо и кана вино. По-късно (Йоан, б.а.) Орфанотроф променил този данък, плащан в натура, в паричен, което се оказало тежко за никополийците и те, като се възползваха от вълненията, предизвикани от (Петър, б.а.) Делян, отхвърлиха византийското иго и преминаха към своите родственици“ (Макушев, 1871).

Историческите извори сочат, че въстанието на Петър Делян срещу византийското владичество се вдига през 1040 г. П. Делян се обявява за потомък на цар Самуил. За няколко месеца въстаниците установяват контрол над Западна България, Поморавието, Македония, Тесалия, Епир и почти цялата територия на днешна Албания. Според К. Фрашери в района на Драч въстаниците са 40 хил. и успяват да освободят града. През 1041 г. Византия потушава въстанието и успява да възстанови господството си над разбунтувалите се земи. Във военните действия ви-

зантийците привличат норманите като наемни съюзници, командвани от бъдещия крал на Норвегия Харалд Хардрода. В сага от 1065 г. той е описан като „разорител на българите“ (Corpus Poeticum Boreale, 2010).

*Петър Делян (ὁ Δελεάνος), Тихомир (ὁ Τειχομηρός) и българите (Βούλγαροι).
Миниатюра от Мадридския препис на Хрониката на Йоан Скилица*

През 1072 г. е направен нов опит за възстановяване на българската държава. Поредното въстание срещу Византия е подготвено от български велможи от Скопие начело с болярина Георги Войтех. Организаторите избират за свой водач Константин Бодин, също потомък на цар Самуил. През есента на 1072 г. К. Бодин пристига в град Призрен, където е провъзгласен за цар на българите под името Петър III, а на югозапад въстаниците завладяват Охрид и Девол в Южна Албания. В края на същата година бунтът е потушен.

През 1185 г. след успешното въстание срещу Византия, предвождано от Асен и Петър, се възстановява българската държава. При царуването на цар Калоян (1197–1207) България присъединява Деволската област в днешна Албания. Териториалното разширение на запад продължава и при цар Иван Асен II (1218–1241), който през 1230 г. дава на дубровнишките търговци грамота, удостоверяваща правото им да търгуват свободно в държавата му. В този документ изрично се споменава, че тя обхваща Деволската област и арбанашката земя. През 1237 г. цар Иван Асен II сключва родствен съюз с Теодор I и го признава за деспот на Епир. С този акт завършва периода на българското владение на албанските земи.

Българското държавно присъствие затвърждава българското народностно съзнание сред живеещите в албанските земи славянобългари и оставя траен спомен сред албанското население. Така например роденият около 1280 г. в Драч известен църковен певец и композитор Йоан Кукузел посвещава на майка си едно от най-прочутите си произведения „Полиелей на българката“. Независимо че твори на гръцки, в тази си творба той предава думите на майка си „мило мое дете, Йоане, къде си ми?“, на български език с гръцки букви⁴. Показателен е фактът, че майката на албанския национален герой Георги Кастриоти – Скендербег (1405–1468) се казва Воисава, дъщеря на български болярин от Полог (днес Тетовско-Гостиварското поле в РС Македония) (Макушев, 1871). Тези примери по категоричен начин показват наличието на българско етническо присъствие по днешните албански земи през периода, когато те престават да бъдат част от българската държавна територия след 1237 г.

Въз основа на достигналите до нас сведения може да се направи изводът, че българските управители на албанските земи оставят след себе си спомен за справедливост, човеколюбие и благочестие. Поради тази причина тези територии се управляват по българските закони даже и в началния етап на византийското владичество. От етнографска гледна точка се налага изводът, че провежданата културна политика на българската държава през този период и особено при управлението на цар Симеон, известен като Златен век на българската книжнина, обхваща и прабългарите и славяните в днешните албански земи. Този факт оставя своя траен отпечатък, тъй като води до утвърждаване сред тях на старобългарския език и други специфични социокултурни характеристики, общи за групата на българските славяни.

Изключително важна роля за запазването на българския етнически характер на това население в Южна и Централна Албания играе и фактът, че тези земи след завладяването на Първото българско царство от Византия до 1767 г. влизат в диоцеза на създадената от император Василий II Архиепископия Охридска на Първа Юстиниана и на цяла България. Първоначално официалната титла на нейните ръководители е Архиепископ на цяла България, а от средата на XII в. се

⁴ В младежките си години Йоан Кукузел не е говорел добре гръцки. Когато по време на обучението му в Цариград е попитан какво яде, той отговаря на смесен българо-гръцки език „кукия ке зелия“ (κοοκία καί ζέλια), опитвайки се да каже „бакла със зеле“. От тази случка произлиза и името му Кукузел.

ползва и Архиепископ на Първа Юстиниана и цяла България или на всички българи. Особено в нейния ранен период богослужението се извършва на старобългарски, на същия език се създава и църковна литература.

Като взима предвид тези факти, А. Селищев смята, че в Южна и Централна Албания славянското население е от българската група.

Печат на музея на Архиепископията на Първа Юстиниана, Охрид и на цяла България от 1516 г. Във вътрешния кръг от лявата страна ясно се четат думите πάσης Βουλγαρίας – цяла България.

Източник: *Miljković, D. Pečat muzeja Ohridske arhiepiskopije iz 1516. godine (1989).*

До подобен категоричен извод достига и руски колектив от учени начело с Г. Арш, според които „в албанските земи са преобладавали (славянските, б.а.) племената от югоизточната група, които са формирали с течение на времето българския етнос“. Единствено славяните, живели в северните части на днешна Албания, могат да бъдат причислени към племената от сръбската група.

Изводите за българското присъствие в днешните албански земи се потвърждават и от редица научни открития, направени след освобождението на Албания през 1913 г. Така например през 1919 г. албанецът Константин Чекрези, секретар на създадената през 1913 г. Международна контролна комисия

за Албания, чиято основна задача е изграждането на администрацията на новосъздадената държава, пише, че „наличието на голям брой населени места, носещи български имена, дори на места, където няма следи от съществуването на българско население, свидетелства за факта, че навлезлите са строили големи селища в завладяната страна“ (Chekrezi, 1919). Подобно заключение е направено през 1922 г. и от Жак Буркар, сътрудник по гражданските дейности на командващия албанските територии, администрирани от Франция през Първата световна война. Като обработва данните, събрани от френската администрация, той пише, че „обърнахме внимание на любопитния факт, че цялата топонимия на Южна Албания, на Епир, както и останалата голяма част от Тесалия, е от славянски, при това

от български, но не и сръбски произход“ (Bourcart, 1922).

Изключително голям интерес представляват миграционните движения на населението от български произход, живяло по днешните албански земи. Като анализира информацията, съдържаща се в описанието от 1416 г. на района на Шкодра от Петрус де Санкто Одо-рико, В. Макушев констатира, че има селища със славянски имена, но в тях населението вече е албанско. Според него това означава, че албанците вече са започнали да изтласкват славяните на изток, докато „оставащите на място лесно губят своята националност“.

Афанасий Селищев смята, че в края на XIII в. започва спускането на планинските албанци към равнинните части на Албания (Селищев, 1931). Населението на долините, където била и по-голямата концентрация на българи, било разорено и обезсилено. Тъй като родовите връзки сред тях не били толкова силни, както сред албанците, настъпва разединение сред българите и те по-лесно биват изтласквани. На мястото на отслабените български общини се появяват албански военни общини, които поддържат тесни контакти със своите съплеменници, останали по планините и в случай на нужда получават тяхната подкрепа. Този процес протича особено силно през XV–XVI в. и това води до формирането на миграционни потоци, придвижващи се на изток. Намаляването на броя на оставащите по албанските земи българи е предпоставка за тяхната постепенна албанизация. Според А. Селищев при възникването на смесени бракове между българи и албанци, съпругите не научават български, по този начин в потомството майчиният език става албански и останалите малобройни български общности постепенно се сливат в албанската среда. Този процес се ускорява по време на османското владичество, когато част от живеещите съвместно българи и албанци приемат исляма, тъй като новата религия допълнително способства за премахване на съществуващите социокултурни различия.

Процесът на обезбългаряване на албанските земи е пълзящ. Започва в края на XIII в. в западните части на Албания, като през следващите векове териториите с налично българско население са все по-на изток. През 1885 г. французинът Огюст Мейлан описва по следния начин ситуацията в албанските земи: „Планинските албанци образуват своеобразна държавна федерация; но понякога разногласията между племената стават повсеместни и тогава се бият село със село и племе с племе, особено със славянските поселения с православно вероизпо-

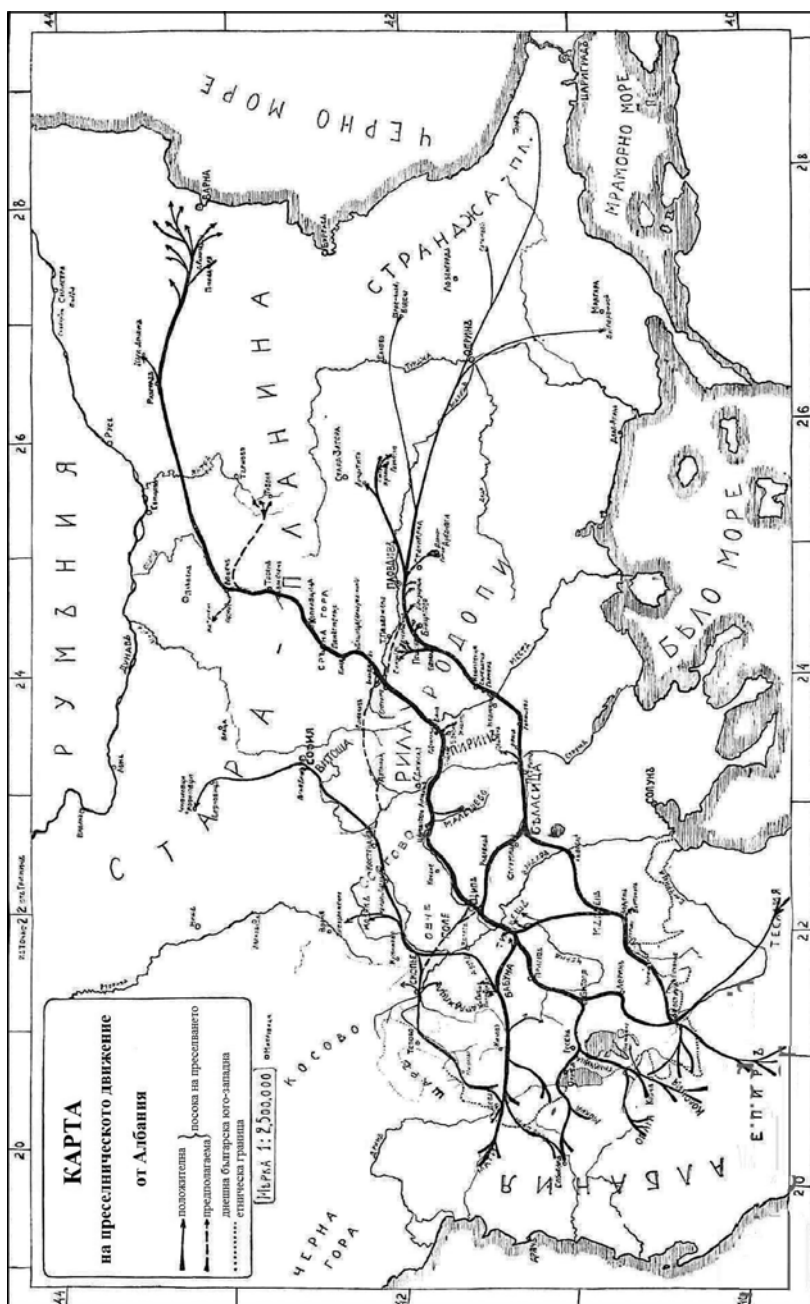
ведение и албанските такива с католическо“ (Meylan, 1885).

Според редица документални извори, през XVI в. основната албано-българска етнографска граница вече е по линията, свързваща Преспанското и Охридското езеро, за което съдим от оставеното описание от венецианския посланик Лоренцо Бернардо, който във връзка със своето пътуване през 1591 г. пише: „Струга, град в България на границата с Албания... и е първото селище в България след като се напусне Албания. През града тече малка река, която изтича от Охридското езеро... След като се премине моста, отделящ Албания и България, се навлиза в Стружкото поле“ (Stefani, 1886). Габриеле Каваца, венециански секретар, който описва пътуването на Лоренцо Бернардо, в доклад до сената на Венеция съобщава, че след като стигнал езерото Преспа и Битоля, която е „селище в България, много добре населено, като според информацията ни има 1 500 къщи, от които 200 принадлежат на евреи“ (Iorga, 1928).

Като анализира заселването на българи от Албания и Западна Македония в Източна България, Димитър Яранов стига до извода, че това „се дължи на съществуването на постоянно и силно преселническо движение в българските земи от запад на изток“, което „е траяло цели три – три и половина века“ (Яранов, 1932). Според Д. Яранов независимо, че изселването на българите от Албания е последица от комплексното въздействие на редица фактори, основната причина е стопанска и се изразява в различните големина на атракционния фактор на земеделските земи в посока от запад на изток.

В своето изследване „Преселнически движения, популационен капацитет и коефициент на населеност“ стига до извода, че посоката и силата на преселническите движения, дължащи се на стопански причини, се обуславят от взаимоотношенията между популационния капацитет и коефициента (степената) на населеност в земите, откъдето тръгват движенията (изпращащите райони) и в земите, към които се отправят (приемащите райони). Като изхожда от факта, че основният източник за създаване на материални блага през този период е селското стопанство, Д. Яранов констатира, че съществуването на едно преселническо движение е възможно дотогава, докогато съществува разлика в атракционните (привличащите) фактори в изпращащите и приемащите райони. Тези демографски принципи намират своето изразение в два важни факта. От една страна през XV–XVIII в. Албания и Западна Македония са гъсто населени, т.е. с малък атракционен фак-

тор. В същото време Източна България (Тракия и Източна Мизия) е по-рядко населена, поради което нейните плодородни земи са с голям атракционен (привличащ) фактор.

Карта на преселническото движение на българите от Албания през XV – XIX в.

Източник: Яранов, Д. Преселническото движение на българи от Македония и Албания към източните български земи през XV до XIX век (1932)

В тези обективно съществуващи условия наличието на политически сътресения само допълнително ускорява процеса на обезбългаряване. Според Венцислав Мучинов, „още през първите десетилетия на XIX век османската власт осъществява принудителни преселения в българските земи на жители, населяващи югозападните балкански владения на империята (албанските земи, Епир и Тесалия). В началото на изследвания период този тип миграционни движения са провокирани от въоръжените действия между прочутия албански отцепник Али паша Янински и силите, лоялни на Високата порта... Във връзка с потушаването на бунтовните огнища в Южна Македония, Епир и Тесалия, османската власт предприема някои насилствени преселения на местни жители към вътрешността на българските земи“ (Мучинов, 2013).

Именно в началото на XIX в. окончателно изчезват българите от Епир, съществуването на които е отразено в изворите от предишни периоди. Така например като описва живота на Али паша Янински, неговият съвременник Алфонс дьо Бушам пише, че „албанците не представляват цялото население на съвременен Епир; има много други племена като сърби, българи, власи, турци и гърци“ (Beauchamp, 1822). Половин век по-късно в. „Дунавска зора“ публикува информацията, че „българи... обитават собствена България, Тракия, Македония и част от Албания... Българите в Македония и Албания... броят до 2,3 млн.“ (Дунавска зора, 1868). В резултат на разгледания процес на изтласкване на българското население от запад на изток, в средата и втората половина на XIX в. българи продължават да живеят в източните части на днешна Албания. Контеса Дора д'Истрия, в своето изследване на ролята на жените на Балканския полуостров, по време на своите обиколки констатира, че „българите... се срещат... в Източна Албания, където заемат цели окръзи“ (d'Istria, 1859). Според Селищев, при проучване на регистрираното през този период и по-късно в различни документални източници наличие на българи по адриатическото крайбрежие и вътрешността на страната се установява, че те не са местни, а са преселници най-вече от Западна Македония (Селищев, 1932).

1.2. Българите в албанските земи при възникването и развитието на организираното албанско национално-освободително движение

На 10 юни 1878 г. в Призрен се създава Лига за защита на правата на албанската нация, известна още като Призренска лига. Нейната поява поставя началото на организираната албанска националноосвободителна борба. Лигата първоначално обединява само мюсюлмани, но много бързо след създаването ѝ към нея се присъединяват и много албанци християни (католици и православни), с което придобива ясно изразен албански национален характер. Включването на албанци от трите основни религиозни групи е съществена особеност на албанското националноосвободително движение.⁵ Призренската лига изпраща свои представители на Берлинския конгрес, които отстояват албанските интереси – обединяване на Шкодренския, Янинския, Битолския и Косовския вилает в албанска област с широка автономия в рамките на Османската империя и недопускането на присъединяване на територии с албанско население към другите балкански държави. Лигата съществува до 1881 г., когато османската армия ликвидира албанската въоръжена съпротива.

Прави впечатление опитът за комбиниран етнически и административен подход от страна на албанското националноосвободително движение. Претенциите за автономия не се ограничават до териториите, където албанското население е безспорно мнозинство, а до съществуващите административни граници на четирите вилаета. В тях освен албанци живеят и други етнически групи, в т.ч. и българи, които по това време представляват мнозинство в централните и източните части на Битолския вилает. Тази позиция на албанското националноосвободително движение постепенно започва да намира отражение и в някои чужди публикации. През 1885 г. О. Мейлан пише, че „Албания е голяма турска провинция, съставена от една част от Епир и от Македония, населени с хора, които се наричат шкипетари (албанци, б.а.)“ (Meylan, 1885).

На този административно-териториален проблем обръща внимание Йордан Иванов, който през 1916 г. в свой доклад пише за

⁵ Този модел на етно-религиозна консолидация продължава да протича и след създаването на албанската държава, което от своя страна оказва влияние и върху процеса на национално осъзнаване на албанските българи мюсюлмани.

„умишлената турска административна делитба, която от години наред се стараеше да намали значението и силата на българщината, та български села биваха прехвърляни към неподходящи административни центрове и, обратно, далечни албаномохамедански и турски села се свързваха с този или онзи град, чиято околия бе заселена главно с българи“ (Сефтерски, 2005). Очевидно е, че този момент е от съществено значение за българо-албанските отношения през последвалия период, защото съдържа заряд на конфликтност въз основа на частично несъвместими национални програми (Георгиев, 2019). С оглед на тези противоречия, които през последвалия период в отделни моменти оказват влияние върху българо-албанските отношения, в тази част на изследването под понятието албански земи се разглеждат само тези територии, които през и след 1913 г. влизат в международно признатите граници на Албания и се проследява демографското развитие на българското население, живеещо в тях.

Съществуват различни български и чужди статистики, в които се съдържат данни за българското население, което след 1913 г. влиза в състава на Албания. Повечето от тях обаче представят информацията, обобщена по различните административни единици на Османската империя: вилаети, нахии, кази или други териториални обединения. Подобни обобщени статистически оценки не позволяват да се проследи демографското развитие на населението в отделните селища. Поради тази причина в настоящото изследване се използват само тези български и чужди статистики, които съдържат данни на ниво отделни селища.

Първият опит за систематично събиране на сравнително подробни демографски сведения е направен през 1878 г. от Методий Кусев и Георги Груев, които издават в Цариград книгата „Етнография на вилаетите Одрин, Битоля и Солун“, отпечатана като подлистник на излизания там вестник „Куриер д’Ориан“, а по-късно и като негова отделна брошура (Courrier d’Orient, 1878). Изданието представлява статистика на мъжкото население на трите вилаета според регистъра на плащанията през 1873 г. на военния данък (бедел-и аскерие), като това е първата публикация, в която българите се появяват на ниво отделни селища. От тази гледна точка данните са ценен извор за демографската и социално-икономическата история на населението в Османската империя. Тази статистика е представена на Цариградската посланическа конференция (23 декември 1876 – 20 януари 1877 г.), а

също така се използва и при определянето на границите на България в Санстефанския прелиминарен мирен договор.

Статистиката на „Куриер д’Ориан“ обаче има редица недостатъци, произтичащи от начина на регистриране на определени признаци на населението от страна на османската администрация. Съобразно утвърдената държавна практика, населението е разграничавано само по религиозен признак: мюсюлмани и християни. За първи път в тази статистика за определени райони на империята се посочва и етническата принадлежност. В повечето случаи разграничаването е само при християнското население: българи, гърци, власи и цигани, докато всички мюсюлмани независимо от тяхната етническа принадлежност са в обща група. В други случаи обаче албанците са разграничавани по религиозна принадлежност като при някои селища с албанско население се появяват категориите албанци християни и албанци мюсюлмани.

По същия начин за някои райони е въведена употребата на отделна графа „помаци“. С подобен подход османската администрация признава, че независимо че това население е мюсюлманско, то е различно от останалите мюсюлмани. В този случай редакцията на „Куриер д’Ориан“ отбелязва в своя бележка, че става въпрос за „българи, които са приели исляма, но които все още говорят своя език и са запазили всичките си самобитни обичаи“. Друг недостатък на тази статистика, особено за Битолския вилает е, че тя е непълна. Липсва информация за селищата в района на Мала Преспа, които вероятно попадат в групата „около 15 селища с непознато име“. Освен това гр. Билища и селата Дреново и Бобошица, Корчанско, както и районът на Гора са извън административните граници на трите вилаета, поради което за тях също няма информация (Приложения, табл. 1).

От представените данни за 21 селища, които след 1913 г. влизат в състава на Албания, само Лин на западния бряг на Охридското езеро е със смесено българо-албанско население, а останалите селища са с компактно българско население. Общият брой на мъжете българи е 6 069 души, като от тях 1 310 живеят в Полето и 4 759 в Голо Бърдо. Повечето български села в Голо Бърдо и Полето са смесени в религиозно отношение. Селата Горно Кърчища и Ворбница са само с християнско население, а Владимирца (Ладомерица, Владомирица) само с мюсюлманско. В Полето делът на българите християни е 56,5%, а в Голо Бърдо 44,5%. Село Върбник, Костурско, също е населено само с българи християни.

*Надпис на български език в църквата „Св. Георги“, с. Ворбница, Голо Бърдо:
Зографъ Димо Иловъ отъ с. Лазарополе. 1909 г. 10 августъ.*

Средният брой на мъжете в българските домакинства⁶ е 2,6 души. При християнските селища в Дебърско броят им е по-голям (среден брой между 3,2 – 3,5 мъже), отколкото при българите мюсюлмани (около 2,5).

Използването на данните на статистиката на „Куриер д’Ориан“, основаваща се на плащанията на военния данък, до известна степен се затруднява поради факта, че отразява само мъжкото население. Унгарските изследователи Г. Деметер, Кр. Чаплар-Дегович и Ж. Ботлик решават аналогичен проблем като смятат, че „тези данни трябва да се умножават по 2 за общия брой на населението“ (Деметер, Чаплар-Дегович, Ботлик, 2016). В действителност делът на мъжкото население през този период би трябвало да е по-малък най-вече поради по-голямата мобилност вследствие на гурбетчийството и действието на някои специфични демографски фактори като мъжката смъртност и др. Независимо от това, използването на подобен подход е оправдано, особено когато липсват други надеждни статистически данни.

Значително по-подробни по отношение на общия брой на населението на селищата, които след 1913 г. влизат в състава на Албания, са данните на Васил Кънчов. През 1900 г. той публикува втората българска статистика на населението на географската област Македо-

⁶ Тук под домакинство се разбира човек или група от хора, които живеят под един покрив, т.е. в едно и също жилище.

ния, в която обаче за първи път се предоставя информация за общия брой на населението (Кънчов, 1900). В. Кънчов дълги години е учител в българските училища в Солун и Сяр, а от 1894 до 1897 г. е главен училищен инспектор към Българската екзархия в Македония. Служебното положение му позволява да пътува и да събере огромна по обем статистическа информация за населените места в Македония и за техния етнически и религиозен състав. Освен личните си наблюдения и проучвания, Кънчов използва и наличните дотогава научни изследвания и пътеписи за Македония на Франсоа Пуквил, Ами Буе, Аугуст Гризебах, Павел Шафарик, Йосиф Мюлер, Виктор Григорович, Фон Хан, Гийом Лежан, Макензи и Ърби, Густав Вайганд, Хайнрих Киперт и други.

Основният етноопределящ белег в статистиката на В. Кънчов е езикът, а не религията. За него помаците са българи мохамедани, а не турци, а българоговорещите привърженици на Цариградската патриаршия са българи, а не гърци. Подобен подход възприема и по отношение на власите и албанците християни. Недостатък на статистическата информация на В. Кънчов е, че тя се отнася единствено за населението в географските граници на областта Македония. Поради тази причина в нея няма сведения за българските села в Корчанско и района на Гора, които след 1913 г. стават част от Албания. Няма данни и за селата Коньовец (Койовец), Владимирица и Оржанов (Оржаново)⁷ в Голо Бърдо, които също са населени с компактно българско население (Приложения, табл. 2).

Особено впечатление прави етническата хомогенност на българските селища. Статистиката на В. Кънчов също така констатира смесения характер на населението на Лин в Охридската каза. Като селища със смесено в етническо отношение население той посочва и селата Пасинки и Деоляни в Голо Бърдо и Полето, като освен българи християни, в тях през този период живеят съответно 100 и 130 албанци мюсюлмани. Като селище с албанско население е представено с. Смолник. Тук трябва да се има предвид, че в статистиката на „Куриер д’Ориан“ от 1878 г. за Пасинки и Деоляни освен наличието на българи християни са посочени и съответно 12 и 53 българи мюсюлмани, а за с. Смолник 33 българи мюсюлмани. През този период не е регистрирано заселване на албанци в трите селища, а в по-късни статистически

⁷ С. Оржанов поради близостта му до Големо Острени дълго време е било възприемано като негова махала. Днес е със статут на самостоятелно селище.

справки, в т.ч и албански, населението е посочено като българоезично, поради което най-вероятно става въпрос за допусната грешка. При това положение в края на XIX в. броят на българите в посочените от В. Кънчов 28 села, които след 1913 г. влизат в състава на Албания, е 10 742 души. От тях 2 055 живеят в Мала Преспа, 6 102 в Голо Бърдо и 1 685 в Полето. Жителите на компактно населеното с българи с. Върбник са 600, а на смесеното Лин са 300.

Ако приемем условно, че в статистиката на „Куриер д’Ориан“ от 1878 г. мъжете са 50% от населението, за период от около 20 г. се констатира намаляване на българското население на Полето с 50,8%, а в Голо Бърдо с 34%. Най-вероятно причините за подобен процес са икономически, тъй като и двата района са високопланински. В с. Върбник, където стопанските условия са по-благоприятни, за същия период ръстът на населението е 36,3%, а в Лин ръстът на българското население е 66,7%. В последното селище се наблюдава и ръст на албанското население от 141,9%.

Успоредно с намаляването на българското население в Полето и Голо Бърдо, се наблюдават и промени в неговия религиозен състав. В края на XIX в. делът на българите християни в Голо Бърдо е 22,2% или за 20-годишен период намаляването им е с 22,3 процентни пункта. В същото време делът на българите християни в Полето е 48,4% или намаляването им е с 8,1 процентни пункта. Противоположен процес се наблюдава сред българите мюсюлмани. В края на XIX в. делът им в Голо Бърдо е 77,8%, а в Полето 51,6% или ръстът за 20-годишен период е съответно 22,3 и 8,1 процентни пункта.

През 1905 г. бившият секретар на Българската екзархия Димитър Мишев под псевдонима Бранков издава в Париж на френски език книгата „Македония и нейното християнско население“ (Brancoff, 1905). Книгата представлява третата подробна българска статистика на Македония към 1902 г., но обхваща само селищата с християнско население, броят му по етническа и църковна принадлежност, както и наличието към този период на училища под ведомството на съответните църковни институции (български, гръцки, сръбски или влашки) с броя на учителите и учениците в тях (Приложения, табл. 3)

Статистиката на Д. Мишев по отношение на селищата с българско население, които след 1913 г. влизат в състава на Албания, също не е пълна. Освен че не съдържа информация за българите мюсюлмани, които не са обхванати от учебното дело на Българската екзархия,

в нея липсват и данни за редица селища в Голо Бърдо и Мала Преспа, населени с българи християни. Не е отразено и съществуването на българско училище в Корча (Приложения, факсим. 1). Въпреки това чрез съпоставянето на данни за наличните селища, могат да се направят изводи за демографското развитие на живеещото в тях българско население през предходния сравнително кратък 5-годишен период.

Прави впечатление нестабилността в демографското развитие на българите в Полето, Голо Бърдо и Мала Преспа. Общият брой на българите християни в селата Горна Горица, Долна Горица, Шулин и Леска намалява от 667 души през 1897 г. на 584 души през 1902 г. В същото време се наблюдава рязко нарастване на жителите на Горна Горица от 285 на 360 души и намаляване на населението на Шулин от 270 на 80 души. Най-вероятно става въпрос за миграции, породени от нестабилността в Османската империя. Характерна особеност пък за населението на Долна Горица е, че през този период то е патриаршистко, поради което не се обгрижва в религиозно отношение от Българската екзархия.

Според статистиката на Д. Мишев, българското християнско население в Полето и Голо Бърдо през периода 1897 – 1902 г. в разглежданите от него села нараства съответно от 700 на 912 души за Полето и от 712 на 856 души за Голо Бърдо. И тук обаче се наблюдават резки промени, породени от миграции на местното българско население, което потвърждава извода за нестабилността на демографското му развитие.

Данните за състоянието на учебното дело в няколко български села, в които има училища (всичките са начални), позволяват да се направят и частични изводи за възрастовата група 7–12 години. Законът за народното просвещение от 1891 г., който се прилага и от Българската екзархия в администрираните от нея училища в Османската империя, постановява началното образование да започва от 7-годишна възраст и да продължава 6 учебни години.⁸ Тъй като не всички деца на 7-12 години посещават училище, може да се заключи, че най-малко 11,3% от българското християнско население в разглежданите села в Полето и Голо Бърдо е в тази възрастова група.

⁸ Целевата възрастова група 7-12 години за българското училищно дело в Албания личи и от факта, че на подготвяните за учители лица в българските селища в Албания през 1914 г. се поставя задачата „да съобщят за предполагаемия брой на учениците от 7-12 годишна възраст за идната учебна година“.

[illegible]

В изследването си Г. Трайчев разделя учениците по пол, което дава известна светлина върху тогавашната възрастово-полова структура на населението в този регион. През 1929 г. Г. Трайчев публикува цялостна информация за българското християнско население през учебната 1911–1912 г., живеещо в селищата, които след 1913 г. влизат в състава на Албания (Трайчев, 1929). В настоящото изследване се използва статистиката за учебната 1911–1912 г., тъй като тя дава максимално точна картина на демографското развитие на българското население, което съвсем скоро ще бъде включено в състава на Албания (Приложения, табл. 4), а при анализа на възрастово-половата струк-

тура обаче се използва статистиката за учебната 1910–1911 г.

Според данните на Г. Трайчев, в пет села на Мала Преспа: Пустец, Шулин, Гломбочани, Горна Горица и Туминец има български училища. Общият брой на населението им е 1 668 души. В българските училища в тях през учебната 1910–1911 г. се обучават общо 129 ученика, като 85 са момчета и 44 момичета. При приблизително еднаквия дял на половете в тази възраст, може да се направи извода, че около половината от момичетата в ученическа възраст не посещават училище. Това означава, че общият брой на децата във възрастовата група 7–12 години трябва да е най-малко 170 души или 10,2% спрямо цялото население.

Типът на стопанството оказва съществено влияние върху големината на домакинствата на българите християни. Прави впечатление, че в селищата, където земята е собственост на самите селяни, големината на домакинствата е по-малка. Така например селяните са собственици на земеделската земя в с. Върбник, в Полето и в Голо Бърдо, където средният размер на домакинствата е съответно 4,9; 5,1 и 5,8 души. Съвсем различна е картината в Мала Преспа, където от 9 села, само в Пустец земята е собственост на селяните, а останалите са чифлици. В този район средният размер на домакинството е 10,1 души.

Статистиката на Г. Трайчев показва, че в навечерието на обявяването на независимостта на Албания, на нейната бъдеща територия в районите на Полето, Голо Бърдо, Мала Преспа и Корчанско има 27 селища, в които живеят 6 751 българи християни.

Прави впечатление, че броят на българите в Мала Преспа е нараснал едва с 77 души за 15-годишен период. При това положение не трябва да се очаква някакъв значим прираст на българското население в с. Лин, Охридско, за което статистиката на Г. Трайчев не дава информация. Ако са се запазили темповете на годишен прираст при българите мюсюлмани, изчислени през периода 1878–1898 г., то към 1912 г. броят им в Полето и Голо Бърдо трябва да бъде съответно 900 и 5 750 души.

За съжаление през разглеждания период в българските, а и в чуждите статистически изследвания, няма подробни данни за населението на областта Гора, част от която също влиза в състава на Албания. Най-близка по време е информацията на Стефан Младенов, който през 1916 г. е натоварен от българското правителство да събира материали за ет-

нографията и езика на населението в Македония и Поморавието (Младенов, 1993). Резултатите от проведената научна експедиция показват, че през 1916 г. в деветте български села, които са част от Кукъска Гора, има общо 628 къщи. Наличните статистически данни от периода преди Балканските войни за живеещите българи мюсюлмани в съседни високопланински райони показват, че средният размер на техните домакинства е 5,5 души. С известна условност може да се допусне, че през този период броят на българите в намиращите се в района на Кукъска Гора села Шищавец (Шищевец), Борье, Орешек, Църнолево, Оргоста. Кошарище, Запод, Пакища и Очикле е 3 454 души.

На тази основа може да се допусне, че общият брой на българите в селищата в Кукъска Гора, Полето, Голо Бърдо, Мала Преспа, с. Лин и Корчанско в навечерието на обявяването на независимостта на Албания и които след 1913 г. влизат в нейния състав, е 17 155 души, като от тях 40,9% са християни и 59,1% са мюсюлмани.

В някои чужди публикации от този период също се говори за българи в Албания. В своята книга „Албания“, издадена през 1901 г. Артуро Галанти пише, че „в Албания живеят 140 000 власи, 150 000 гърци и 400 000 славяни (българи и сърби)“ (Galanti, 1901). Данни за наличието на българи в навечерието на обявяването на албанската независимост се съдържат и в разпространената в края на 1912 г. от Международната лига за защита правата на народите статистика на Пиер Берню за населението на Албания, според която броят на българите там е 50 хил. души (Bernus, 1912).

1.3. Българите в Албания от обявяването на нейната независимост до края на Първата световна война

След младотурската революция през 1908 г. избухва поредица от албански въстания, които имат за цел да постигнат административно обособяване на земите, населени с албанци, в политическа и културна автономия в рамките на Османската империя. През лятото на 1912 г. въстаническите успехи принуждават османското правителство да направи отстъпки и е постигната договореност за албанска автономия, обхващаща вилаетите Шкодра, Янина, Косово и Битоля. С този акт се постига целта на Призренската лига от 1878 г., но поради избухването на Балканската война на 9 октомври 1912 г., този албански политически проект не успява да се реализира.

На 28 ноември 1912 г., Албания обявява своята независимост от Османската империя с декларацията от Вльора. Избира се временно правителство начело с Исмаил Кемали, който се обръща за помощ към големите европейски държави срещу аспирациите на Гърция, Сърбия и Черна гора към албански територии.

Създаването на независима Албания е признато на Лондонската конференция на 29 юли 1913 г., като самостоятелността на новата държава е гарантирана от шест велики сили. На конференцията са очертани и международно признатите държавни граници. През този период в Албания влизат четири района, в които има селища с компактно българско население: Кукъска Гора, Полето, Голо Бърдо и Корчанско със селата Дреново и Бобошица. На Лондонската конференция българите мюсюлмани биват разглеждани като албанци. Както пише Ст. Младенов, „Гора е била присъединена към Албания само затова, че жителите ѝ са мохамедани, каквито са и околните албанци, сиреч по религиозна еднаквост, а не по народностна близост“ (Младенов, 1993).

На 15 октомври 1913 г. в Албания започва да функционира Международна контролна комисия със седалище във Вльора, която пристъпва към изграждането на държавни институции и администрация. Във връзка с наличието на българско малцинство на албанска територия, нейният секретар К. Чекрези пише, че „с течение на времето обаче българите (има предвид българското държавно присъствие през Средновековието, б.а.) били изгонени, а вече заселилите се са асимилирани от местното население. Понастоящем има много малко български селища в Албания, едва няколко села“ (Chekrezi, 1919).

Първите години от съществуването на Албания като самостоятелна държава са характерни с възникването на различни противопоставящи се една на друга политически групировки, подкрепяни от съседни държави или някои от Великите сили. Това поражда вътрешен хаос, който възпрепятства процеса на държавно строителство. През този период албанските българи попадат под сложната система на взаимодействие на различни фактори, сред които се открояват интересите на правителството, опозицията и на съседните държави. Често пъти при извършването на политически промени и съответно размяната на ролите на някои от участниците в събитията, се наблюдава и промяна в отношението към българското малцинство.

На 19 май 1913 г. в Солун е подписана гръцко-сръбска „конфиденциална декларация“ за разделянето на Албания на сфери на влияние, като разграничителната линия е южно от поречието на р. Семани (Смирнова, 2003). Сърбия се възползва от избухването на албанско-българското Охридско-Дебърско въстание в края на септември 1913 г. и при неговото потушаване провежда наказателни действия и в Голо Бърдо. Според К. Пърличев „смъртно изтезавани от сърбите

Обр. № 4. — Въ Дебърско сърбитъ подложиха на съчъ безъ брой български и албанци, като опожариха и цѣли села. Горната снимка прѣдставява трима български отъ с. Кленье, убити отъ сърбитъ.

Източник: Пърличев, К. „Сръбските жестокости в Македония 1912–1915“ (1917).

или направо убити от... с. Требище (са, б.а.) 13 души, с. Кленье 3 души, с. Гиновец 2,... с. Тучепи 1, с. Големо Острени 2... А опожарените къщи в... с. Требища 2, с. Гиновец 1, с. Кленье 123, с. Стеблево 160“ (Пърличев, 1917).

След тази акция на Белград нарастват сръбските стремежи към излаз на Адриатическо море и през октомври 1913 г. Белград започва подготовка за окупация на Северна Албания, реализацията на която е осъществена на 17 октомври.

През февруари 1914 г. с помощта на Гърция в Южна Албания е провъзгласена т.н. автономна република Северен Епир, обхващаща провинциите Гирокастро и Корча. В нея Атина упражнява силен политически контрол и се опитва да прокара своята теза, че православните албанци, власи и българи патриаршисти са гърци.

Бурните събития в Албания и съдбата на намиращите се в нея българи се следят с внимание от българската държава. Поради тази причина през есента на 1913 г. във Вльора отваря врати българско генерално консулство. Официални дипломатически отношения между България и Албания се установяват през април 1914 г., като Българското генерално консулство се премества в Драч и статутът му прераства в легация (Елдъров, 2000).

За съжаление през този период липсва действаща статистическа служба, която да събира и обработва данни за населението на страната. Неустановеността на албанските граници и окупирането от страна на Сърбия и Гърция на голяма част от албанската територия не позволява през този период да се събере информация за точния брой на българското малцинство. Първоначално в България се разпространяват сведения, че през 1913 г. в границите на Албания попадат 43 български села с над 2 300 къщи от Дебърска, Битолска и Костурска каза (Пряпорец, 1914). Очевидно е, че тази информация не е вярна и се нуждае от изясняване, поради което на 13 ноември 1913 г. Министерство на външните работи и изповеданията (МВнРИ) изпраща иконом Търпо Поповски от с. Косинец, Костурско, като архиерейски наместник в Охридско-Дебърската епархия и Павел Христов от с. Цапари, Битолско, в качеството на училищен инспектор на българските училища, които след 1913 г. попадат в Албания. Тяхната задача е да възобновят българското църковно-училищно дело, съществувало до Балканските войни.

Още на 25 декември 1913 г. в свой рапорт Т. Поповски и П. Хрис-

тов съобщават, че след съгласуването на позициите на албанския министър на войната и вътрешните работи Есад паша Топтани и министърът на правосъдието и на пощите и телеграфите Хасан бей Прищина, са свободни да се движат „из цяла Албания с нужните препоръчителни писма и жандарми“. Това е период, когато интересите на българите в Голо Бърдо и Полето съвпадат с интересите на албанското правителство, тъй като двата района в този момент са обект на силна сръбска пропаганда. Поради тази причина Т. Поповски и П. Христов пишат, че бързат да ревизират българските училища в Дебърско, подчертавайки, че албанската власт се съгласява да ги „улесни в пътуването“. В същия документ те съобщават и че бързат да ревизират Дебърско, „където остават около 15–20 села български“.

След като пристига в Шкодра на 30 декември 1913 г., Т. Поповски констатира, че в града има „80–85 души българи от разни съсловия – фамилиарно имало около 7–8 фамилии – освен задомените с жени от албанска народност“. Характерна особеност за мигриралите в Шкодра българи е, че те упражняват свободни професии.

Прави впечатление, че смесените бракове са само между мъже българи и жени албанки. Очевидно Т. Поповски си дава сметка, че децата в подобни смесени бракове имат за майчин език албански, поради което в направения от него списък са описани само 10 семейства на българи, в които има 36 деца (19 момичета и 17 момчета). Средната големина на домакинствата на българите, мигрирали в Шкодра, е 5,6 души или на една майка се падат средно по 3,6 деца. Този резултат е близък до големината на домакинствата на българите християни във Върбник, Полето и в Голо Бърдо.

В началото на 1914 г. Т. Поповски и П. Христов посещават Полето и Голо Бърдо, придружавани от войводата от ВМОРО Григор Ошавков. При изпълнението на тази си мисия заминават с „препоръка от Албанския комитет“ и навсякъде намират „прием и съдействие от властта“. Хасан бей Прищина дори предлага от „София да дойдат 40 души българи от комитета (ВМОРО, б.а.), даже между тях да има и предрешени офицери с турски паспорти като хора от Кичевско, Дебърско, Стружко, Охридско, Леринско, Костурско и другаде... По същия начин да дойдат и (българските, б.а.) учителите“.

След като Т. Поповски и П. Христов приключват обиколката на Полето и Голо Бърдо, в доклада си до българския генерален консул Тодор Павлов дават информация за бежанските процеси в резултат на

потушаването на Охридско-Дебърското въстание от страна на Сърбия. Според тях от Полето бежанците са 10 къщи (около 55 човека), а от Голо Бърдо 138 къщи (около 760 души), както християни, така и мюсюлмани. След провеждането на разговори с албанските първенци, става възможно завръщането на част от тези българи. Политическата нестабилност в района през последвалия период е предпоставка за продължаване на миграционните потоци, което води до непостоянство в броя на българското население.

Търпо Поповски и Павел Христов съобщават ценна информация за състоянието на българското учебно дело в Полето и Голо Бърдо. Те пишат, че „български училища е имало до 1912 г. в следните села: Макеларе, Горно Кърчища, Обоки и Ърбеле... В Голо-Бърдо в с(елата) Дренук, Модрич, Връбница, Джепища и Пасинки⁹. Във всички горепоменати села посетих училищните помещения, запазени са чиновите, черните дъски, а в някои и архивите. Изключение прави с. Пасинки, където няма училищно помещение, а за училище служи частна къща“.

Предпоставките за успех на мисията на Т. Поповски и П. Христов в Албания са налице. От една страна българо-албанската политическа конкуренция за Западна Македония не е на дневен ред, тъй като е очевидно, че няма да се реализира нито независима Албания в границите, очертани от Призренската лига, нито автономна Македония или нейното обединение с България. В същото време поради очертаващата се трайна репресивна политика на Белград по отношение на българите и албанците, Сърбия се възприема като общ враг, откъдето възниква необходимостта от сътрудничество между ВМОРО и Албанския национален комитет. Липсата на средства обаче се явява съществена пречка в дейността на Т. Поповски и П. Христов (Елдъров, 2000). Както отбелязва Т. Павлов, „изпратените от Министерството преди пет месеца охридско-дебърски архиерейски наместник отец ик(оном) Т. Поповски и училищният инспектор г. П. Христов от пристигането си в Албания насам не са получили никаква заплата или парична помощ от Министерството. Както имах честта да Ви рапортирам на няколко пъти по-рано, поменатите са лишени от всякакви средства и са принудени да живеят от милостите и подаянията на няколкото български търговци в Дурацо (Драч, б.а.)“.

През април 1914 г. в Албания пристигат пет български учители,

⁹ След 1913 г. селата Дренук, Модрич и Джепища се намират на сръбска територия (днес в РС Македония).

изпратени от Министерство на външните работи и изповеданията. Четирима от тях трябва да заминат за Полето и Голо Бърдо, а един да отиде в Корчанско. Част от задълженията, които са им поставени, са статистико-демографски. Възлага им се „да съставят статистика за движението на учениците през последната учебна година, да съобщят за предполагаемия брой на учениците от 7-12 годишна възраст за идната учебна година,... да се състави статистика на българското население,... да се съобщи за грамотността на българското население, да се приготви географска и етнографска карта на районите им“. За съжаление и тази мисия се проваля. Същия месец в района на албаносръбската граница настъпва пълна анархия, поради което българските учители не успяват да стигнат до районите на назначението им.

Малко по-успешни са действията в Корчанско, където със съдействието на албанските власти се подготвя учредяването на българска църковно-училищна община. На 11 май 1914 г. в с. Дреново за първи път се чества денят на Св. Св. Кирил и Методий, а на 8 юни в Бобощица се провежда среща с населението. Българските учители са придружавани от чета на Дельо Марковски, войвода на ВМОРО, а също така от албански офицери и албански бей. Т. Поповски, Н. Киров и П. Христов в свой рапорт до българската легация описват по следния начин посещението си в Бобощица: „След разговорите в черковния трем, които траяха повече от два часа, г. г. Христов и Киров бидоха поканени да посетят по-първите къщи. Навред приемът беше радушен и разговорът - интимен. Придружаваше ги и гръцкият учител,... (който, б.а.) публично призна, че детенцето, което в черква издекламира на гръцки език „Отче Наш“, не разбирало нито една гръцка дума, а декламирало папагалски“. Всички надежди обаче рухват когато на 23 юни 1914 г. гръцките войски преминават гръцко-албанската граница и завземат почти цяла Южна Албания. Т. Поповски, П. Христов и Н. Киров „заедно с правителствените хора“ са принудени да напуснат Корча.

През последвалия период чуждото политическо и военно присъствие, упражняваният натиск върху централното албанско правителство и заиграването с някои от местните байрактари е основната причина за наблюдаваната промяна в положението на българите в Албания. От юни 1914 г., когато районът на Корча е окупиран от гръцки войски, местните българи са подложени на системна елинизация. Голяма активност развива и Сърбия, която успява на 2 октомври 1914 г.

със своя подкрепа да провъзгласи Есад паша Топтани за албански министър-председател и върховен главнокомандващ. Тази негова зависимост води до коренна промяна в отношението му към албанските българи. При настъпилата политическа криза сръбски войски навлизат в Албания, поради което след юни 1915 г. българите в Голо Бърдо, Полето и Гора за около шест месеца попадат за пореден път под сръбска окупация.

Такава е ситуацията в Албания, когато на 28 юли 1914 г. избухва Първата световна война. Великите сили се възползват от анархията в иначе неутралната Албания, стремят се да разположат на нейна територия свои войски и по този начин да увеличат тежестта си на Балканите. С влизането на Италия във войната на 23 май 1915 г. на страната на Антантата, са обявени и официалните италиански териториални претенции към гр. Вльора и остров Сазани (итал. Сазено), а също така под свой протекторат Рим иска да създаде „неголяма автономна неутрална държава“ в Централна Албания. Според Рим останалите албански територии могат да се разделят между Черна Гора, Сърбия и Гърция, ако такова е желанието на Франция, Великобритания и Русия.

Реализирането на този план тревожи Австро-Унгария, поради което през есента на същата година започва австро-унгарското настъпление през Сърбия и Черна гора към Албания.

На 14 октомври 1915 г. България обявява война на Сърбия и българската армия също започва настъпление към Албания с цел освождаване на Вардарска Македония и съединяване с австро-унгарските части, което става в Елбасан. По същото време управляващият българската легация в Драч Т. Павлов е отзован. Поради сръбската окупация на голяма част от Албания, тайният архив и шифърът на легацията са унищожени (Елдъров, 2000).

На 10 декември 1915 г. българската армия пресича река Дрин в преследване остатъците от разбитата в Косово сръбска армия и на тази дата е поставено началото на българското военновременно администриране на по-голямата част от Косово и на малки части от международно признатите територии на Източна Албания. За този период сръбският историк Душан Баткович отбелязва, че големи „маси етнически албанци, мобилизирани в сръбската армия, станаха дезертьори, а мнозина се присъединиха към българите, които им дадоха оръжия“. По това време сръбските войски отстъпват през Албания към Адриатическо море, а албанското правителство на Есад паша се намира под

силен сръбски натиск, поради което изпраща албански войски да воюват, „срещу албанските части, които се присъединиха към австро-унгарските и българските войски“ (Bataković, 1992).

На 18 август 1916 г. българската армия в комбинирана с австро-унгарските сили атака срещу италианската армия, заема Корча и Поградец. Българското настъпление към Адриатическо море изостря отношенията с Австро-Унгария, тъй като в хода на военните действия се създава фактическо положение, различно от предварително договорената демаркационна линия, а Австро-Унгария настоява да установи влиянието си и задържи властта си над цяла Албания. Възникналият спор не само поражда опасна криза в отношенията между двете съюзнически страни, но и напрежение между всички държави от Централните сили (Златарски, 2017).

България е принудена поетапно да отстъпи част от завзетите от българската войска територии в централните и северните части на Албания, но без Голо Бърдо. В западните части на Косово, в т.ч. и в Гора, се установява австро-унгарска военновременна администрация. Когато през 1916 г. С. Младенов посещава Гора, той информира българското правителство, че „напускането на Гора от българските власти и присъединението на тая област към Албания (има се предвид преминаването под австро-унгарска администрация, б.а.) е най-крупното събитие за тукашните българи от 1912 г. насам. Вярно е, че австрийските военни власти в Албания се грижат за доставка на храни, но доставеното не стига и мнозина от ония, които имат пари, гладуват“ (Младенов, 1993).

За да противодейства на българо-австро-унгарското настъпление, през 1916 г. в Солун дебаркира Източната армия на Антантата, командвана от френския генерал Морис Сарай и така възниква македонският фронт. В източните части на Албания разграничаването на българо-австрийската зона и територията под контрола на Антантата е по линията Поградец – Берат, а на юг по долното течение на р. Вьоса (Воюса), като гр. Вльора и околностите му остават под италиански контрол. С незначителни корекции, позициите на враждуващите армии на двете групировки остават практически непроменени в тази част на Албания до края на военните действия.

Интерес представлява настъпилата промяна в района на гр. Корча през 1916 г. На 17 август 1916 г. българската армия предприема превантивно Чеганската настъпателна операция с цел изтръгване на

инициативата от Антантата. На следващия ден българската армия за-
взема Корча и изтласква гръцкия гарнизон от града, разположил се в
него още преди официалното обявяване през март 1916 г. на обедине-
нието на марионетната автономна република Северен Епир с Гърция.
На 25 октомври 1916 г. съвместно итало-френско контранастъпление
връща на Антантата контрола на Корча и новото разграничаване е по
линията до Битоля, а от там до Гевгелия. На 9 септември 1917 г. френ-
ските войски завоюват и Поградец.

С цел избягване на подобни българо-гръцки инциденти като този
в Корча, през 1916 г. е сключено българо-гръцко споразумение за
създаването на гранична неутрална зона (The Times, 1917). Тя е раз-
положена по линията на фронта през Първата световна война и пред-
ставява част от югозападната граница на географската област
Македония. Тъй като граничните инциденти в неутралната зона про-
дължават, на 21 март 1917 г. френските войски поемат контрола и над
нея. На 27 март към тях се присъединява и британска кавалерия.

При подготовката на военните операции на Антантата се правят
подробни проучвания за етническият характер на населението в съот-
ветните зони. През 1916 г. Източното бюро към армейския щаб при
Министерството на войната в Париж издава за служебно ползване
справочника „Македония и заобикалящите я територии“ (Ministère de
la guerre, 1916). За град Корча е записано, че населението е „10 хил.
жители предимно албанци и власи и малко българи“. Ценни сведения
са дадени и за района на гр. Дебър. След 1913 г. Дебърският регион е
разделен на две части от новите международни граници, като в Алба-
ния попадат Голо Бърдо и Полето. Министерството на войната на
Франция описва Дебър като „град, разположен на сръбско-албанската
граница, на десния бряг на р. Черни Дрин. Има между 10 хил. и 12
хил. жители, населяван е от албанци и българи (мюсюлмани и хри-
стияни), известни с тяхната бунтовност“. В цялото издание прави впе-
чатление максималната обективност на информацията, която
Министерството на войната се стреми да предостави на френската
армия, защото това е важно условие за правилното планиране на во-
енните операции.

Характерна особеност е, че „в цяла южна Албания, а вероятно и
в цяла Албания през този период, управлението се осъществява от
окупационните армии“ (Scriven, 1918). Австроунгарското, френското
и италианското командване, за да спечелят симпатиите и подкрепата

на местното албанско население и по този начин да си гарантират своя тил, позволяват употребата на албанския флаг, откриването на албански училища, назначаването на албански чиновници и местни органи на самоуправление под контрола на трите държави в качеството им на върховни военновременни суверени.

На 1 март 1918 г. австро-унгарската администрация в контролираната от нея зона провежда преброяване на населението. Данните от него са публикувани от Франц Зейнер през 1922 г. (Seiner, 1922). Тази публикация не е проучвана от българските учени, вероятно поради посочения малък брой на българите в нея – 206 души, живеещи основно в селищата на Полето. В публикацията си в частта за Гора Ф. Зейнер поставя в графата „други“ 6 754 души. За тях обаче дава следното пояснение: „6 754 души са регистрирани (от преброителите, б.а.) като македонославяни, които са компактна маса в района на Гора в областта Жури, в крайния североизток на управляваната област. При по-обстойно изследване те с охота се обозначаваха и като българи, както също и по на юг, а именно в окръг Долни Дебър, където 206 души образуват малък езиков остров; в този окръг бяха преброени още 537 македонославяни“. Това уточнение на Ф. Зейнер е много ценно, защото показва, че лицата, регистрирани от австро-унгарските преброители като македонославяни, се идентифицират и като българи, т.е. няма конфликт между регионалната и националната идентичност.

През 2003 г. обаче екип от учени от Университета в Грац под ръководството на Хелмут Еберхарт и Карл Кайзер открива, че в 47 кутии, съхранявани в хранилище на Австрийската академия на науките, се намират 435 075 попълнени от австро-унгарската администрация оригинални карти на преброените в зоната 803 959 души или 54% от населението. Площта на австро-унгарската зона е 20 096 кв. км. от общо 28 748 кв. км. на цялата територия на Албания или 70%. Преброяването обхваща и част от населението с българи район на Полето, а също така цялата област Гора.¹⁰

При повторното обработване на анкетните карти по показателите етническа принадлежност и говорим език се установява, че освен българи и „македонославяни“, съществува и групата „македонци, коригирани на българи“, като последните две, въпреки уточнението на Ф. Зейнер, че македонославяните „с охота се обозначаваха и като

¹⁰ Още с Лондонския договор от 1913 г., но фактически след 1925 г. областта Гора е разделена на две, като Кукъска Гора се намира в Албания, а Призренска Гора в Косово.

българи“, не са взети предвид при определянето на общия брой на българите, а попадат в графата „други“. Изследователският екип, анализирай данните от преброяването през 1918 г., предполага, че „австрийските власти не са били сигурни за разграничаването между македонци и българи“, поради което се налага корекцията от македонци на българи. Пак според него, категорията „македонославяни“ са „предимно мюсюлмани, живели в административната единица Гора“.¹¹

От селата в Полето, в които се провежда преброяването, в международно признатите граници на Албания се намират Ърбеле, Горно Кърчища, Макелари, Обоки и Деоляни (Приложения, табл. 5). При съпоставянето на резултатите от преброяването, публикувани от Ф. Зейнер през 1922 г. и повторното обработване на данните през 2003 г. при съхранени 54% от анкетните карти, се открояват фрапиращи различия. Така например според Ф. Зейнер общият брой на населението на четирите села Ърбеле, Горно Кърчища, Макелари и Обоки е 1 103 души, докато според запазените анкетни карти е 1 190 или с 87 души повече, като в същото време броят на запазените анкетни карти е по-малък (за с. Деоляни при повторното обработване на данни през 2003 г. не е предоставена информация, поради което подобен анализ не е правен). Тези данни показват, че тогавашната политика на Австро-Унгария, насочена към ограничаване на българското влияние в администрираните от нея албански територии, прибегва дори до заличаване на българската етническа идентичност на албанските българи.

В подкрепа на подобно заключение може да се посочи докладът на Й. Иванов, в който две години преди провеждането на австро-унгарското преброяване пише, че българските държавници трябва да изяснят „поради какви причини... Гора е била предадена на австрийците“. Й. Иванов изтъква, че чрез статистическото завишаване на броя на албанското население се отстоява „тезата за запазване на албанска национална целина, поставена под австрийска опека“. През този период от австро-унгарската зона започва прочистване на българското население. „Гораните сега... се чувстват чужди по език и навици на... своите нови господари от Австрия... Гора дава доказателства за това и със своите бежанци (от австро-унгарската зона, б.а.), които се прехвърлят в Тетово, Скопие и др. (в българската зона, б.а.)“ (Сефтерски, 2005).

¹¹ Писма от членове на изследователския екип, анализирай данните от преброяването през 1918 г., до автора от 24 април и 29 април 2019 г.

Констатираната от Й. Иванов тенденция за намаляване на броя на албанските българи от страна на австро-унгарската администрация ясно личи и в оповестения от Ф. Зейнер брой на българите, който за четирите села в Полето е 130 души. В същото време ако към тях се добавят категориите „македонци, коригирани на българи“ и „македонославяни“, за които се признава, че се идентифицират като българи, но въпреки това са включени в графата „други“, то общият брой на българите в Ърбеле, Горно Кърчища, Макелари и Обоки след повторната обработка на данните през 2003 г. е 602 души.

Много е трудно да се установи и каква част от българите мюсюлмани са представени като албанци, каква част са преселници от други райони или вече албанизирали се. Част от затрудненията при идентификацията на отделните лица са до голяма степен обективни. Както отбелязва Ф. Зейнер, още „при временното преброяване на населението през 1916 г. се оказва, че славяните мохамедани, за разлика от албанците, които не се съмняват в етническата си принадлежност и гордо се наричат „шкиптари“ (албанци, б.а.), обикновено понятията за националност и вяра са неразличими“. Кросанализът от 2003 г. на данните за Полето обаче показва, че 16 мюсюлмани се декларират като българи.¹² Освен това 10 мюсюлмани заявяват, че могат да четат и пишат на български.

Поради разгледаните очевидни недостатъци, австро-унгарското преброяване позволява главно да се проследи движението на общия брой на населението в селищата, които според българските изследователи са населени с българи. При съпоставянето на тези данни е видно, че докато през 1912 г. общият брой на жителите на българските села в Полето е бил 1 620 души, то през 1918 г. той е намалял на 1 103 души или с 31,9%.

Аналогичен проблем се наблюдава и при статистическите данни за населението на Гора. Повторната обработка на данните през 2003 г. показва, че там делът на националните малцинства е най-голям за цялата австро-унгарска зона. Данните от австро-унгарското преброяване показват, че през 1918 г. в селата в Кукъска Гора, населени с българи, са живеели общо 1 783 души. От тях 1 652 са записани като „други“, но според по-горните обяснения са именно македонославяни, идентифициращи се и като българи. Като албанци са записани 131 души

¹² Към настоящия момент поради липса на възможност за достъп до анкетните карти, не може да се установи в кои селища са тези лица.

(Приложения, табл. 6). При съпоставянето на данните от 1918 г. с тези от 1912 г. се установява, че населението на деветте български села в Кукъска Гора е намаляло с 1 671 души или с 48,4%.

Данните от австро-унгарското преброяване през 1918 г. позволяват да се направят и други демографски изводи. При повторната обработка през 2003 г. на съхранените анкетни карти се установява, че в Средна и Северна Албания средният брой деца на майка е 3,6, като в селските райони този показател е 3,7 (Gruber, 2004). Това означава, че раждаемостта сред албанското население, макар и малко по-висока от тази сред българското, не може да бъде фактор за наличието на албански демографски натиск върху българското малцинство. Намаляването на неговия брой се дължи основно на процесите на емиграция, но не и на неговото заместване с албанско население.

Аналогична административна политика в югоизточната част на Албания провежда и Франция. В качеството си на носител на върховния военновременен суверенитет тя организира мащабна дейност, като най-голяма известност и широк отзвук в Европа предизвиква създаването на автономен окръг с център гр. Корча. Той се разглежда от някои изследователи като Корчанска автономна албанска република.

След като на 25 октомври 1916 г. френската армия под командването на ген. Сарай си връща контрола над гр. Корча, това не води до възстановяване на изгонената от българската армия гръцка гражданска администрация. Оставането на французите в региона е продиктувано от възникналата опасност в резултат на вътрешнополитически борби, Гърция да не се присъедини към Централните сили и по този начин Антантата да бъде застрашена на македонския фронт.

Според американския бригаден генерал Джордж Скривън „Френският сектор е по-малък от италианския и има по-малко хора, в границите му са включени Охридското езеро и Малик (на север от Корча, днес пресушено, б.а.) и плодородната долина около него, в която е разположена Корча, вероятно най-богатият град в държавата (Албания, б.а.)“ (Scriven, 1918). Благоприятните стопански условия на областта предполагат известна самостоятелност, поради което на 24 ноември 1916 г. френски офицери провеждат среща с Темистокли Гърмени, който е бивш член на албанския революционен комитет, взаимодействал с ВМОРО (Jacques, 1995). Гърмени идва в Корча от Поградец, който по това време е в ръцете на войските на Австро-Унгария и България. Френските офицери назначават комисия от четири-

надесет души – седем християни и седем мюсюлмани, които да подготвят административното управление на Корчанския регион.

На 10 декември 1916 г. командващият окръг френски полковник Анри Декуен и четиринадесетте албански първенци подписват протокол, с който се провъзгласява автономното управление на района и той се поставя под военна защита на френската армия. Съгласно т. 1 от протокола, т.н. Корчанска автономна албанска република обхваща както гр. Корча, така Билища, Колония, Опар и Гора. За префект на автономната област е назначен Темистокли Гърмени (Schmidt-Neke, 1987). Четиринадесетчленната комисия е трансформирана в административен съвет, отговорен за поддържането на реда.

Назначаването на длъжностните лица в Корчанския автономен район става от френските военни власти, въз основа на предложение на административния съвет. Създава се и специална албанска мобилна жандармерия, която отговаря за гарантирането на независимостта и целостта на територията. Силовите структури: полиция, жандармерия и доброволчески отряди се намират под върховното командване на френски офицер. За официално знаме на Корчанския автономен окръг е обявен традиционния флаг на Скендербег, като към него се добавя и френския триколюр. Албанската автономна власт в Корча, освен полиция и жандармерия, създава и система от пощенски съобщения и издава пощенски марки. На 1 февруари 1917 г. като местна парична единица в обръщение е пуснат албанския франк (Popescu, 2013). Новите автономни власти не допускат възстановяването на употребата в администрацията на гръцкия език и на негово място въвеждат албанския и френския като официални езици. Създават се и първите в района училища с преподаване на албански, каквито не са допускани по време на гръцкото администриране на района.

През периода от март 1917 г. до февруари 1918 г. за председател на административния съвет е назначен Яни Дишница. Тази промяна е последвана от провъзгласяването на 27 септември 1917 г. от генерал М. Сарай на нов устав, който отменя конституиращия протокол. Административният съвет е заменен с консултативен съвет, чийто брой е намален на 12 члена, по 6 мюсюлмани и 6 християни.

Територията на албанските райони, намиращи се под върховенството на военновременна френска администрация, през септември 1917 г. се увеличава със завземането на Поградец. В резултат на това разширение, тя е разделена на северна, с административен център Пог-

радец, и южна част с административен център Корча. Особеното в случая е, че френското правителство счита Есад паша Топтани за управител на региона на Поградец с независима от Корча местна албанска администрация, която също се намира под френско върховно военновременно управление.

От френска страна, делегирани управители на Корчанския автономен район са А. Декуен (10 декември 1916 – 11 май 1917), генерал Сал (май 1917 – юни 1919) и Ренар Леспинас (юни 1919 – 26-ти май 1920). Делегираните управители назначават френски офицери за длъжностни лица, които да ги представляват в консултативния съвет. Първият офицер на тази служба е лейтенантът от резерва Баржетон, който в средата на януари 1917 г. е заменен от лейтенант Сифрид.

През ноември 1917 г. генерал Сал съобщава, че опитът за сътрудничество между християни и мюсюлмани е съпътстван от чести затруднения (Augris, 2000). В края на 1917 г. Т. Гърмени е обвинен в сътрудничество с Централните сили, осъден е на смърт от френски военен съд и е разстрелян в Солун. Поради възникналите проблеми, на 16 февруари 1918 г. генерал Сал напълно отнема вече ограничената автономност на консултативния съвет в Корча. Когато през 1918 г. Дж. Скривън посещава френската окупационна зона в Албания, констатира: „Французите отидоха още по-далеч от италианците в албанските дела и миналата година обявиха албанска република в Корча. По време на посещениято ми в Корча обаче, не можах да намеря никакви следи. Изглежда, че републиката е починала тихо и естествено. Вероятно е нямала подкрепа от хората и е представлявала насилствен опит на чужденците, към които албанците винаги гледат с подозрение“ (Scriven, 1918).

След прекратяването на военните действия и капитулацията на Централните сили в края на Първата световна война, е постигната договореност, че Франция ще продължи да управлява албанските територии под нейна администрация. Поради тази причина френската армия напуска Корча едва на 21 юни 1920 г. като властта официално е предадена на албанското правителство.

По време на продължилата повече от 3,6 години върховна военновременна френска администрация, под прякото ръководство на ген. Сал през 1918 г. се провежда официално преброяване на населението на Корчанския автономен окръг. Най-обща информация се събира и за жителите на останалите албански райони, намиращи се

под френско управление. Статистическите данни от това преброяване са оповестени през 1922 г. от Жак Буркар, сътрудник по гражданските дейности на командващия албанските територии, администрирани от Франция през Първата световна война (Bourcart, 1922). По-късно информацията е публикувана и в сп. „Географски преглед“ (Revue de geographie, 1923).

Според Ж. Буркар, през 1918 г. населението на албанските територии, намиращи се под върховна военновременна френска администрация, е 122 331 жители, разпределени по народностен и религиозен признак както следва:

Етническа/религиозна група	Брой
Албанци от мюсюлманска религия или бекташи	82 245
Албанци от православна религия	35 349
Македонски българи	1 924
Румънци от Пинд (куцовласи)	2 797
Номадски цигани	около 500
Чужденци (сърби, гърци, французи)	16
ОБЩО	122 331

Изключително интересна е информацията, която дава за българите. „На територията на Албания (имат се предвид границите на френската окупационна зона, б.а.) остават само две села, където се говори български: Дреново и Бобошица в равнината на Корча. Само старите хора говорят български, младежта е напълно албанизирана и това е извън всякакво изкуствено влияние, тъй като албански училища бяха отворени за първи път от френската администрация.

Територията на неутралната зона, която бе администрирана от Франция, Суха гора и бреговете на Преспанското езеро са били обитавани от македонски славяни, чийто език, костюми и кирпичени къщи са подобни на тези от Битоля. Има много ясна разлика между диалекта на Суха гора и този на жителите на Дреново и на Бобошица, който може би е оцелял от стария български, говорен в Охрид. Това е интересен проблем за разрешаване от филологията.

Жителите на Дреново и Бобошица носят албански православни носии, а не македонски (бродирана риза, бяла кърпа, многоцветна престилка и червени чорапи) като на жителите на Суха гора и долината на Желова“.

Ж. Буркар описва по следния начин стопанската организация на селата, разположени в албанските територии под френско управление: „Преди доста време е създадена общинска организация от турски административни чиновници. Френската администрация разшири тази организация. Мифтарът, поставян начело на всяко село, е избран от семействата на селото, но никога сред бейовете. Назначаването му е предлагано на районния началник от съвета на старейшините на селото. Един или няколко като него служат като началник, поляк, упражняващ функциите на държавна охрана. Тази организация е разширена до българските села в Суха гора, които са крепостни селяни на албански собственици (на земята)“.

В специално приложение в своята книга, Ж. Буркар представя данните от преброяването от 1918 г. по населени места, брой жители и тяхната националност, брой къщи и други статистически данни. Френската статистика се стреми да бъде максимално обективна, поради което отразява и редица културни особености. Така например при албанското население има различни знаци за отбелязване на християните и мюсюлманите. За българите също има два знака: В – за македонските българи и b – за старите (средновековни) българи (Приложение, факсим. 2).

Според френското преброяване, в цялата албанска зона под пълна френска върховна администрация, българи живеят само в Корчанския автономен окръг. В статистическата публикация е отразено наличието на средновековни българи в селата Дреново (170 къщи с 868 жители) и Бобошица (193 къщи с 1 177 жители). Техният език чрез съхранените носовки се различава от българския на македонските българи. За Дреново е посочено, че е в процес на албанизация, а за Бобошица се съобщава, че в миналото е достигала до 450 къщи, че е древно селище с венециански останки. Средният размер на българските домакинства в двете села в Корчанско е 5,6 души, който е близък до този на съседните български села Върбник и в Мала Преспа, където селяните са собственици на земята.

При анализа на данните, съдържащи се във френската статистика, прави впечатление, че общият брой на жителите на двете села, описани като населени само с българи, е 2 045 души или с 121 по-голям, отколкото отчетеният общ брой на българите в целия Корчански автономен окръг. Освен това, независимо че според Министерството на войната в Париж „малко българи“ живеят и в самия град Корча,

тяхното съществуване не е отразено в публикацията на Ж. Буркар. Очевидно е, че подобно на Австро-Унгария, Франция също се стреми да намали броя на българското население.

Въпреки тази си слабост, френската статистика е изключително ценна с информацията за т.н. „неутрална гръцко-албанска зона“. Независимо че от март 1917 г. тя също се администрира от Франция, но поради водените военни действия в нея френската върховна администрация няма пълен контрол. От намиращите се в нея 20 села, 18 са посочени като населени компактно с македонски българи, на 1 село населението е албанци мюсюлмани и 1 е смесено, населено с турци и цигани. Съобщава се, че едно от българските села е разрушено по време на военните действия през периода 1916–1917 г.

Въпросните 20 села след 1913 г. не влизат в състава на Албания, а се намират на изток от нейните международно признати граници. Този факт е актуален и към 1922 г., когато във Франция се публикува статистическата информация и поради тази причина през този период районът не би следвало да се разглежда като албанска територия. Но тъй като френската администрация наблюдава и неутралната зона, решава да събере информация и за живеещото в нея население. Получените сведения впоследствие се оказват от огромно значение, защото констатацията, че населението не е гръцко, става причина през 1924 г. при една от корекциите на гръцко-албанската граница, пет от тези двадесет села да влязат в състава на Албания: Церье, Пустец, Шулин, Гломбочани и Горица (Горна и Долна). Те, заедно с Леска, Зърновско и Туминец образуват района на Мала Преспа в Албания.

При осъществяването на своята административна дейност, френската върховна военновременна власт е подпомагана и от френски учени, които провеждат теренни проучвания. Така например сътрудникът по гражданските дейности на командващия албанските територии, администрирани от Франция, Ж. Буркар, е доктор на науките. Друг такъв изтъкнат френски учен е завършилият Сорбоната и Пражкия университет Андре Мазон. Като научен секретар в Института за живи източни езици в Париж е мобилизиран през есента на 1915 г. и изпратен на Солунския фронт, където остава до края на войната. Докато е на фронта има възможност да слуша на живо местната българска реч и записва много фолклорни материали. През 1923 г. А. Мазон издава монографията си „Славянските приказки на Югозападна Македония“, а през 1936 г. „Документи, приказки и славянски песни от

Южна Албания“ (Mazon, 1923, 1936). Според него „говорът на двете села Бобошица и Дреново, намиращи се в южна Албания, представлява крайната точка на западните македонски диалекти на югозападната група“. Като анализира икономическата ситуация в района на Корча, А. Мазон пише, че „благодарение до голяма степен на своите връзки с външния свят, икономическото и социалното положение на Бобошица е значително по-добро от това на българските села в региона на Преспа“.

Направените от френската администрация констатации за наличието на българско население в района на Корча и на изток от него изиграват огромна положителна роля това възприятие да се приеме и от албанските политически фактори. Още през 1918 г., при подготовката на Парижката мирна конференция и необходимостта от отстояване на албанските интереси, албанецът Н. Лако, очевидно ползвайки и френските данни за населението на Албания, издава в Париж цветна етнографска карта на Албания в нейните граници от 1913 г. В картата освен Дреново и Бобошица, като българско селище е посочено и Лин, разположено на западния бряг на Охридското езеро.

При оценката на проведените на място през 1918 г. от австро-унгарските и френските военни власти преброявания на населението в администрираните от двете държави албански територии трябва да се има предвид, че те са единствените по рода си статистико-демографски проучвания от небалкански държави, при това велики сили. Тази оценка особено по отношение на френското преброяване трябва да се приеме като относително безпристрастна, защото към момента на провеждането му Франция и България са противостоящи страни в световния конфликт. Получените данни са официални, защото по силата на международното право, австро-унгарските и френските военни власти са върховни военновременни суверени в контролираните от тях територии.

БЪЛГАРИТЕ В АЛБАНИЯ ПРЕЗ МЕЖДУВОЕННИЯ ПЕРИОД

2.1. Промени в броя на българското население във връзка с корекции на държавните граници на Албания. Териториално обособяване и специфики

Още преди края на Първата световна война, при обсъждането на бъдещите граници на Албания, се открояват териториалните претенции на Сърбия и Гърция. След края на войната през 1918 г. по-голямата част от албанската територия е окупирана от италиански войски, а източната периферия от френски и сръбски. Претенциите на Италия и Сърбия за влияние в Албания водят до възникването на различни албански политически групировки, борещи се за власт.

Като отговор на нарастващите сръбски и гръцки териториални претенции, различни албански кръгове започват да правят етнографски проучвания в спорните територии. Тъй като в част от тях живее и българско население, неговото присъствие намира отражение в съответните публикации. През 1919 г. Н. Лако издава книгата „Правата на Албания“, в която като приложения публикува цветната етнографска карта на цяла Албания и подобна детайлна карта само на Корчанския регион (Lako, 1919). Прави впечатление, че Н. Лако признава за наличието на българи само в Корчанско и съседната Мала Преспа. Българите в Гора, Полето и Голо Бърдо, без значение дали са християни или мюсюлмани, той представя като албанци. Н. Лако не е съвсем убедителен като пише, че „ако албанците наистина притежават тази сила да асимилират, те със сигурност не биха пропуснали да я упражнят върху българите, гръците или куцовласите, които живеят до или сред тях. Като доказателство за моите твърдения, вземете района на Корча, в него се срещат български или куцовлашки села“. По-нататък той пише, че „в района на Корча срещаме двете български села – Дреново и Бобошица, на около 5 и 9 километра югоизточно от града. Жителите на тези села са запазили обичаите си непокътнати, всички те говорят български с характерните за техния език особености, те не възприеха нито една албанска дума“.

През същия период, за да спечели симпатиите на американското обществено мнение за албанската кауза, К. Чекрези издава в Ню Йорк

книгата „Албания, минало и настояще“ (Chekrezi, 1919). В нея, освен че признава за наличието на няколко български селища в Албания, представя разбирането си за българо-албанската етнографска граница в Македония. Като описва дейността на Албанската лига, той констатира, че „тя (лигата, б.а.) само променя своята външна форма и от обществено политическо сдружение се превърна в тайно национално общество, от типа на Карбонарите. В това си късно проявление, Лигата организира няколко нелегални прояви през 1897 г. по време на гръцко-турската война и през 1903 г., подкрепяйки българското въстание в Македония“. В тази насока интересно е и описанието, което дава на Битолския вилает: „Вилаетът Монастир (Битоля) обаче е обитаван предимно от албанци и българи в почти еднакъв брой, малцинствата се състоят от куцовласи, азиатски турци, гърци, а сърби изобщо няма. Но лесният триумф на балканските армии над турците през 1912 г. и Лондонската конференция, предостави на Сърбия почти целия този вилает“.

В книгата си К. Чекрези също публикува, но в растер, детайлната етнографска карта на района на Корча, разработена от Н. Лако. В нея освен Дреново и Бобошица, като българско селище е отбелязано и Стропан, намиращо се на левия бряг на р. Девол. Районът на изток от Билища и Преспанското и Охридското езеро също е посочен като населен изключително от българи (Приложения, факсим. 3).

Пак през 1919 г. албанецът Деметр Берати публикува проучванията на Леон Ламуш, Бертран Барей, Едит Дърам, Елиз Обри, Л. Папиниу и Д. Коловани (Veratti, 1919). В раздела „Границите на Албания“ е приложена статистика на Л. Папиниу за къщите и населението по вилаети, санджаци и кази. За българското население на бившата Дебърска каза е дадена следната информация: „Град Дебър има 2 350 къщи с 11 750 жители, от които:... 450 български къщи с 2 250 жители. 715 къщи в българските села с 3 575 жители; 3 025 къщи в смесените села (българи, албанци, помаци и турци) с 15 125 жители... 400 къщи в помашките селища, с 2 000 жители“. Част от тези селища са в Полето и Голо Бърдо в международно признатите граници на Албания. За помациите Л. Папиниу изрично подчертава, че това са българи мюсюлмани. В Корчанската каза са посочени „1 525 къщи в българските села с 7 625 жители“. За казата Колония се съобщава, че има „40 къщи в българските села с 200 жители“.

Мобилизацията на албанското общество по отношение на чуж-

дите претенции към албански територии в рамките на международно признатите граници дава своя резултат. През януари 1920 г. се свиква Национален конгрес, а в началото на 1921 г., въпреки политическото противопоставяне, се съставя албанско правителство, а Тирана е обявена за столица на страната. На 9 ноември същата година в Париж се провежда посланическа конференция, която потвърждава независимостта на Албания в нейните граници от 1913 г. (Frasheri, 1964).

През този период дипломатическите отношения между България и Албания не са възстановени, но за сметка на това е налице взаимодействие между ВМРО и албанското националноосвободително движение. Както пише членът на ЦК на ВМРО Иван Михайлов, „албанците имаха всички основания да бъдат противници на сърбите. Знае се, че Сърбия възнамеряваше да си присъедини цялата албанска земя, за да излезне на Адриатика. През Балканската война, а и след нея, много албанци бидоха избити от сръбска страна. През първия режим албанците в западна Македония, в близост до границите на държавата Албания, се възбунтуваха и заедно с македонски български борци в същите области нанесоха поражения над сръбските въоръжени части и полиция“ (Михайлов, 1965).

Още през 1921 г. е подписан първият българо-албански протокол, който предвижда, че „Македонската революционна организация и българите от Македония под робство и Албанската революционна организация и албанците от Косово и Македония ще имат за цел борбата за освобождението на Македония в нейните етнографски и географски граници и за освобождението на албанците от Косово и Чамурия“. В документа е записано, че „тъй като градовете Охрид, Струга и Ресен са изключително български, остават в границите на българска Македония. За град Дебър ще бъде произведен плебисцит, резултатът от който ще трябва да реши кому тоя град ще принадлежи“. От албанска страна протоколът е подписан от Хасан Бей Прищина, Ходжа Кадри, Бедри Пеяни и Сейфи Вламаси. В спомените си Ив. Михайлов пише, че „разговорите бяха започнали, докато бе министър-председател в Албания Пандели Вангели, а продължиха и когато стана за кратко време министър-председател Хасан-Бей Прищина. Те завършиха когато начело, като министър-председател дойде Ахмед Зогу. Той сам покани преговарящите лица в дома на Реджеб-Бей Митровица, министър на просветата. В този дом се постигна съгласието и се състави текста на протокола. Ахмед Зогу бе повикал и двадесет и пет

души албански първенци, за да изслуша в тяхно присъствие докъде бяха стигнали преговорите“.

През периода, през който в Албания няма българска дипломатическа мисия, България се стреми да получи информация за положението на местните българи чрез приятелски настроени чуждестранни дипломати. Така например през 1923 г. българската легация в Цариград получава данни за българите в Албания, събрани чрез италианския военен аташе полк. Вители. По този повод министър-председателят и управляващ МВнРИ Александър Цанков е уведомен, че „италианският военен аташе... даде... следните сведения: От устието на р. Бояна до Охридското езеро е останало само едно българско село, а именно с. Лин... Между езерата Охридско и Преспанско и на юг от последното... има доста български села, които изглеждали много бедни. В черквите на тези села служили гръцки свещеници, а в селата, где то има училища... преподават гръцките учители. Това било направено от гърците веднага след Балканската война и в настояще време свещениците и учителите водили усилена пропаганда за погърчване на населението. Понеже границата между Албания и Гърция източно от Корча не била още определена, то българското население държало твърде резервирано поведение, но с нескривано желание да остане под албанско владичество, вместо под гръцко“.

На 22 октомври 1922 г. България и Албания възстановяват дипломатическите си отношения, но размяната на дипломатически мисии се забавя. Едва през лятото на 1924 г. МВнРИ назначава Иван Икономов за български генерален консул в Тирана и той встъпва в длъжност на 11 януари 1925 г., за което официално известява албанските власти.

Това активизиране на двустранните отношения съвпада с период, през който се извършват корекциите на албанската граница. За разрешаването на граничните спорове на Албания с нейните съседи на основание на резолюция на Обществото на народите от 2 септември 1921 г. се създава специална Комисия за делимитиране. Първата корекция на границите е на 9 ноември 1921 г., когато линията е изменена югоизточно от Подгорица и по долината на Черни Дрин. На 6 декември 1922 г. между Албания и Югославия обаче възниква спор за суверенитета над манастира Свети Наум на Охридското езеро, който продължава няколко години.

През 1924 г. корекции са направени и по албано-гръцката граница. Поведението на местното българско население, живеещо в гра-

ничните територии, потвърждава информацията на италианския военен аташе полк. Вители. Български представители сами настояват пред генерал Парини, председател на международната комисия за делимитиране на албанско-гръцката граница, да бъдат включени в състава на Албания. В своите спомени Михаил Огнянов пише: „Изпитали гръцкия гнет, а също и по инструкция от ВМРО, те изявили желание да бъдат към Албания“ (Огнянов, 2002). По този начин към нейната територия са присъединени с. Върбник и 8 села с българско население в района на Мала Преспа, а Гърция получава няколко села от Южна Албания, населени с гръцко население.

Преди извършването на граничните промени, българската етническа принадлежност на населението в тези села в Мала Преспа е потвърдена от преброяването, проведено през 1918 г. от френската военновременна администрация в Корчанския автономен окръг. Българската принадлежност на жителите на с. Върбник е отразена в официално издаваните от местната гръцка власт свидетелства за етническо малцинство на лицата, които желаят да се преселят в България по силата на българо-гръцката изселническа спогодба (Приложения, факсим. 4).

До корекцията на албано-гръцката граница, в с. Върбник и в селата в Мала Преспа Гърция провежда две преброявания през 1913 и 1920 г., резултатите от които са публикувани в статистически сборници (Ministère de l'économie nationale, 1915, 1925). Ако се направи съпоставка със статистическата информация на Г. Трайчев за 1912 г., се установява, че през периода на Балканските войни (1912–1913 г.) населението на района е намаляло със 173 души. Данните показват, че населението на Мала Преспа през 1920 г. е достигнало 2 356 души или спрямо 1913 г. е нараснало с 397 души (Приложения, табл. 7).

Данните от двете преброявания през 1913 и 1920 г. разкриват силно деформирана полова структура на населението на Мала Преспа. През 1913 г. мъжете са с 309 души повече от жените. Въпреки че през 1920 г. тази разлика намалява, мъжете са със 173 души повече от жените. Може да се допусне, че намаляването на населението през 1913 г. спрямо 1912 г. е основно сред жените, които най-вероятно са потърсили убежище в други райони, където не е имало военни действия. По-малкият брой на жените е предпоставка за намаляване на възпроизводствените възможности на българското малцинство в този район.

През периода от 1913 до 1920 г. се наблюдава намаляване на населението на с. Върбник от 429 на 366 души. При него също в началото на периода се наблюдава влошена полова структура като мъжете са с 29 повече от жените. Към 1920 г. броят на двата пола практически се изравнява.

Независимо от факта, че на 27 януари 1925 г. с протокола от Флоренция границите на Албания са окончателно утвърдени от всички нейни съседи, на 28 юли 1925 г. Тирана и Белград по взаимно споразумение коригират общата си граница, като албанската страна доброволно отстъпва манастира Свети Наум край Охрид за сметка на придобиването на две села в района на Пешкопия и окончателното преминаване на няколко села от Призренска Гора към Кукъска Гора в Албания. До този момент Югославия разглежда тези села като част от нейната територия, поради която включва нейното население при проведеното на 31 януари 1921 г. преброяване (Општа државна статистика, 1932).

През този период срезът¹³ Гора е част от Призренски окръг, като в него се намират и селищата Борье, Оргоста и Шишевец, които стават част от Албания. Данните за тях от преброяването през 1921 г. показват, че общият брой на населението в трите села е 2 103 души, като от тях 1 169 са записани с майчин език сръбски, 895 с албански такъв и 39 с турски. Цялото население е мюсюлманско (Приложения, табл. 8). Характерно за този период е, че Югославия обявява всички българи на нейна територия за сърби, а езикът им за сръбски. Й. Иванов е категоричен, че говорът на гораните е български, а не сръбски, защото „е аналитичен, с изгубени падежи, без сръбски квантитет, с троеречно ударение, като се брои от края на думата. Употребяват се и членувани форми с -от, -та, -ов, -ва, -во и пр.“ (Сефтерски, 2005). Австро-унгарската статистика от 1918 г. за тези села, въпреки че ги регистрира като „македонославянски“, признава, че при по-задълбочени интервюта тези лица се идентифицират и като българи. Най-важният аргумент обаче, че жителите на селата Борье, Оргоста и Шишевец не са сърби, е че Сърбия се отказва от това население и заедно с населяваните от него територии го предава на Албания.

Съпоставянето на данните за трите села от сръбското преброяване от 1921 г. с австро-унгарското преброяване от 1918 г. показва огромни промени в общия брой и етническият му състав. През 1918 г.

¹³ срез или котар – стара сръбска (югославска) административна единица.

общият брой на жителите на трите села е 1 156 души или за три години прирастът е 947 души или 82%. В същото време броят на българското население е относително постоянен. Докато според австро-унгарската администрация българите („македонославяните“) са 1 102 души, то според сръбските власти броят им (обявени за „сърби“) три години по-късно е 1 169 души. Може да се приеме, че разликата е резултат от техния естествен прираст през периода. Успоредно с това обаче, докато през 1918 г. броят на албанците е 54 души, то през 1921 г. вече е 895.

При всички случаи става въпрос за механичен прираст, но от дистанцията на времето е трудно да бъде възстановена в детайли миграционната история. През 2019 г. при теренно проучване в с. Шищевец няколко възрастни респонденти споделиха, че въпросните 700 албанци, регистрирани през 1921 г. са преселници от вътрешността на Косово, които във връзка с неустановения статут на селището са се надявали да попаднат в Албания. След преминаването на селото в Албания през 1925 г. тези албанци напускат селището и районът остава населен с компактно с българско население.¹⁴

От 1925 г. границите на Албания са постоянни и не са коригирани, с което завършва процесът на териториално обособяване на българите, живеещи в страната. Окончателно се оформят районите и съставлящите ги селища, населени с компактно българско население:

Район **Кукъска Гора** – 9 села: Шищавец (Шищевец), Борье, Орешек, Църнолево, Оргоста, Кошарище, Запод, Пакища и Очикле.

Район **Полето** – 6 села: Макелари, Горно Кърчища, Долно Кърчища, Обоки, Ърбеле и Деоляни.

Район **Голо Бърдо** – 16 села: Стеблево, Кленье, Требище, Мало Острени, Големо Острени, Пасинки, Гиновец, Тучепи, Владимирица, Коньовец, Радовеш, Оржанов, Ворбница (Ворница), Себища, Лешничан и Смолник.

Район **Мала Преспа** – 9 села: Долна Горица, Горна Горица, Шулин, Церье, Леска, Пустец, Зърновско, Туминец и Гломбочани (Глобочени или Глобочани).

Корчански район – с. Бобощица, с. Дреново и с. Върбник.

¹⁴ Подобна версия звучи правдоподобно, защото с. Шищевец се намира във високопланинска, силно пресечена местност с надморска височина 1280–1360 м. Освен за животновъдство, климатът не е подходящ за земеделие, липсва свободна земеделска земя, поради което не са налице условия за трайно установяване на мигранти от други райони. И днес в селото местният български диалект е майчин език за всички негови жители.

Освен тях има и няколко селища, традиционно населени със смесено българо-албанско население – Билища и Лин.

В религиозно отношение българите в Кукъска Гора са мюсюлмани, в Полето и Голо Бърдо са смесени мюсюлмани и християни, като делът на последните непрекъснато намалява. В Мала Преспа и Корчанско са християни. Християни са и българите в смесените селища Билища и Лин. Трябва да се има предвид, че в смесените в религиозно отношение райони на Полето и Голо Бърдо се наблюдава съжителство и тясно сътрудничество между българи християни и българи мюсюлмани. През 1924 г. Йован Хадживасильевич публикува в Белград книгата си „Мюсюлмани с наша кръв в Южна Сърбия“, в която отделя специално внимание на някои характеристики на населението в Голо Бърдо и Полето (Хаџи Васильевић, 1924). Независимо от факта, че данните му са доста общи и от преди Първата световна война, изключително ценни са констатациите за междурелигиозните отношения на живеещите в двете области. Като описва с. Стеблево, Хадживасильевич подчертава, че в имената на родовете няма разлика между християни и мюсюлмани. Като мюсюлмански родове в Стеблево са посочени Груйовци, Кучковци, Бандевци, Гаджовци и др. Аналогични са данните за с. Себище, където като мюсюлмански родове са Дукинци, Бачевци, Колинци и др.

На интересни факти се натъква Й. Хадживасильевич в с. Кленье. „В това село почти няма разлика в религията. Бяха ми казали членове на двете религии и сам се убедих, че в селото има около 100 къщи, сгради, и 130 семейства и че в някои сгради заедно живеят християни и мюсюлмани. Както никъде другаде, в това село самите мюсюлмани публично казват, че дедите им са били християни“. Повечето от мюсюлманските родове в селото носят имена като Мишковци, Бабевци, Деспотовци, Жугневци, Смилевци и т.н. Религиозната близост и размити граници между двете религии е съществена особеност най-вече за населението на Голо Бърдо, а този факт и в последвалия период оказва влияние при самоидентификацията на местното българско население. За съжаление до тази констатация, и то само частично, българските дипломати и изследователи достигат едва няколко години по-късно. Възприетата през този период концепция за „културно-религиозните“ права на българите в Албания води, особено в началото на разглеждания период, до съсредоточаването на вниманието основно върху българите християни. Тази слабост се преодолява едва през 30-те години на XX в.

Много показателен за междурелигиозното взаимодействие в Голо Бърдо е запазеният и днес надпис на външната стена над входа на храма „Свети Никола“ в с. Гиновец, построен през 1911 г. върху основите на по-стара църква. През 2004 г. К. Тодороска записва предаване, според което по време на строежа на църквата минал богат пътник, който бил изненадан, че част от строителите са с каскети, а други с бели капи, т.е. християни и мюсюлмани. Попитал ги:

– Що градите?

– Па, църква, му отговорили.

– Е па како, има и люгье муслимани?

Тогава един от строителите мюсюлмани, Зекир Шутина, отвърнал:

– Ние сме браќа. Така си ги градиме заедно и църквата, и джамията!

Като чул това, богатият пътник казал на строителите, че ще плати на майстора да издяла върху камък възпоменателен надпис (Тодороска, 2014).

Надписът е цитиран от К. Тодороска по следния начин: „Машала, чудно съединение. Селцето Гиневци“, като авторката не публикува снимка от него. При посещение на място в същото село се установява, че името е изписано „Гинов(е)цъ“ (Приложения, факсим. 5). В случая това не е просто надпис на кирилица, удостоверяващ „чудното съединение“ на християни и мюсюлмани, но употребата на крайният ер показва, че надписът е български, факт, който Тодороска се опитва да прикрие чрез замяна на оригиналното име на селището Гиновец, което по правилата на тогавашния български правопис съдържа „неудобната буква“ ъ, с Гиневци – название, което не се ползва от населението.

В езиково отношение селищата в Албания, населени с българи, се намират на запад от ятовия изоглосен пояс, т.е. попадат в зоната на западните български говори.¹⁵ Съществени регионални различия обаче се наблюдават по отношение на рефлексите на задната старобългарската носова гласна (Ж). В това отношение българският диалект в Кукъска Гора се отнася към у-говорите, в Полето и Голо Бърдо към о-говорите, а в Мала Преспа към ъ-говорите. В с. Върбник също спада към ъ-говорите, но със застъпени елементи на назализъм (носово про-

¹⁵ При западните български диалекти на мястото на старобългарската гласна ят (Ѣ) днес основно се произнася звукът „е“.

изношение). Още по-изразен е разложеният назализъм в селата Дреново и Бобощица, Корчанско.

Старобългарски	Произношение в			
	Кукъска Гора	Полето и Голо Бърдо	Мала Преспа	с. Върбник
рѣка	рука	рока	ръка	рънка
пѣтъ	пут	пот	път	пънт
зѣбъ	зуб	зоб	зъб	зъмб

Характерно за демографското развитие на българите в Албания през този период е, че не се наблюдава съществена разлика в демографските показатели между тях и съседите им албанци. Различната религиозна принадлежност на отделните български общности също не оказва видимо влияние. Този извод може да бъде направен както въз основа на статистическата информация на Л. Папиниу от 1919 г., така и на френското преброяване в Корчанския автономен окръг през 1918 г. по отношение на големината на домакинствата. Тези данни се припокриват с информацията и от австро-унгарската статистика от 1918 г. за броя на децата на една жена, а от тук и размера на домакинствата.

През 1923 г. се провежда първото официално преброяване на населението на Албания. Установява се, че населението на страната е 814 380 души, живеещи в 143 065 домакинства или средният размер на едно домакинство е 5,7 души, който е близък до средния размер на домакинствата в селищата, населени с българи. Въз основа на тези данни може да се приеме, че факторът „албански демографски натиск“ през този период вече не съществува, а демографските процеси сред българското малцинство в Албания през този и последвалите периоди се повлияват основно от политически и стопански фактори.

2.2. Обществено-политическо положение на българското малцинство в Албания и действия за официалното му признаване

Едва в края на 1918 г. се избира временно албанско правителство начело с Турхан паша Пермети, подкрепян от италианците. В страната обаче продължава да властва политическата нестабилност, съчетана с опити за чуждо влияние, поради което за кратък период съществуват паралелно или се сменят няколко правителства.

След възстановяването на българо-албанските дипломатически отношения и размяната на дипломатически представителства, през цялата 1925 г. българската легация в Тирана се въздържа да направи официални постъпки пред албанското правителство по въпроса за правата на местното българско население. Една от основните причини е липсата на достоверни сведения за конкретните нужди на сънародниците в Албания (Елдъров, 2000). В същото време въпросът за българите в Албания и техните права започва да става отново актуален след 1924 г., като от една страна това е свързано с корекцията на албанските държавни граници и включването на селища от няколко района с компактно българско население, а от друга страна с възстановяването на българо-албанските дипломатически отношения.

За първи път инициативата за официално признаване на българите в Албания се заражда сред местното население на Мала Преспа, а основната последица от това трябва да бъде разкриването на училища с преподаване на български език. За целта със заявление от 1 септември 1925 г. група българи от този район се обръщат към Министерството на народното просвещение в София да им се изпратят учители българи, които да учат децата им на българско четмо и писмо и да подържат буден българския дух. В поверително писмо на Министерството на народното просвещение от 11 ноември 1925 г. информацията за желанието на българските села в Корчанско да имат български учители е предадена на МВнРИ, което от своя страна възлага на управляващия българската легация в Тирана Иван Икономов да проучи на място възможностите за удовлетворяване на молбата на българите от Мала Преспа.

По този повод Ив. Икономов разговаря с албанския министър на външните работи Илиас Вриони, с неговия главен секретар Джафер Вила и с директора на народното просвещение, с които обсъжда

възможностите за откриване на български училища в Албания. В поверителен рапорт от 7 април 1926 г. Ив. Икономов съобщава, че министърът на външните работи му заявява, че „по принцип нашето искане за назначение на учители за българското население в Южна Албания не среща пречки и че Правителството проучва деятелно въпроса за практическото му приложение“. За целта министър Вриони поема ангажимент да се изработи закон, който урежда тази материя съгласно Пакта за малцинствата. Информацията за предстоящо изработване на подобен закон, който да уреди просвещението на малцинствата в Албания, е потвърдена и от директора на народното просвещение. В своя рапорт Ив. Икономов цитира думите на директора на народното просвещение: „Като родом от Янина, която сега принадлежи на Гърция, добре познавам гръцките стремежи върху Южна Албания. Ние имаме интерес да образуваме една здрава бариера от предано нам население по нейните граници. Ние имаме интерес да привлечем българското население“.

На 7 май 1926 г. Ив. Икономов уведомява МВнРИ за поредния си разговор с министъра на външните работи Вриони, според който албанското правителство вече привършва разработването на законопроект за просветата на малцинствата в Албания и в най-скоро време предстои внасянето му в Министерски съвет и после в Парламента. Албанското държавно виждане е, че удовлетворяването на искането за назначението на учители за българското население и преподаването на майчин език ще става в рамките на албанската училищна програма, като на българския език ще бъдат посветени известен брой часове седмично. В тази връзка Ив. Икономов предава поверителната информация, че законопроектът е насочен срещу самостоятелните малцинствени училища, каквито имат например гърците в Южна Албания. По този начин албанското правителство цели прекратяване на чуждото влияние, но пък българите в Албания стават заложници от изхода на тези действия.

На 28 май 1926 г. Ив. Икономов моли МВнРИ да предприеме действия за намирането на подходящи лица за учители по български език сред съответните македонски емигрантски братства в София. Това негово искане обаче остава без отговор, поради което България се оказва неподготвена за последвалото развитие на събитията.

Една година след изработването на законопроекта за народното просвещение в Албания, той все още не е разгледан в двете законода-

телни камари на албанския парламент. В тези условия главният директор на народното просвещение уверява ръководителя на българската легация, че това няма да попречи на уреждането на въпроса за изучаването на български език в училищата в селата с българско население в Южна Албания. След обстоен разговор е постигнато споразумение, според което Главната дирекция на просвещението в Албания чрез местната училищна инспекция ще събере сега точни сведения дали има между местното българско население подходящи лица, които могат да бъдат назначени за учители по български език. Особено важна е т. 2, която предвижда, че „в случай, че не се окажат (налични, б.а.), тогава населението ще посочи подходящи лица измежду своите сънародници, понастоящем живущи вън от Албания, които лица ще бъдат представени на местната училищна власт за одобрение“. Тези учители ще се числят официално към албанските училища и ще работят по албанската учебна програма, като в същото време ще бъдат натоварени с преподаване на няколко часа седмично на български език. Неподаването от страна на МВнРИ на такива подходящи лица от средите на Преспанското братство проваля инициативата на Ив. Икономов.

На 24 април 1927 г. – първият ден на Великден – ръководителят на българската легация в Тирана е посетен от управляващия Министерството на външните работи и министър на финансите Фейзи Ализоти. Той съобщава, че Министерският съвет на Албания се е занимал с предявеното искане за назначение на учители, които да преподават български език в българските села, и че „Съветът се отзовал благосклонно по тоя въпрос“. За пореден път Ив. Икономов настоява пред МВнРИ да влезе във връзка със съответните македонски братства в София, за да се намерят подходящи лица за български учители. Освен това иска да му се разреши да командирова драгомана на българската легация в Тирана Лазар Поповски до българските села в Корчанско и там на място да се уточнят имената на лицата, които селата ще представят на албанската власт като подходящи за учители по български език. Ив. Икономов изрично подчертава, че в противен случай има опасност българските учители да не бъдат допуснати в Албания под никакъв предлог, но МВнРИ в София за пореден път не предприема никакви конкретни действия, произтичащи от развитието на ситуацията.

На фона на пасивността на българската държава през този пе-

риод, ВМРО се опитва със собствени сили да съхрани и поддържа българското самосъзнание на албанските българи. След възстановяването на дейността си след края на Първата световна война, ВМРО проявява подчертан интерес към Албания. Организацията успява да уреди назначаването за легационен драгоман на Лазар Поповски, син на нейния член иконом Търпо Поповски. Като използва умело авторитета на организацията, своите способности и старите връзки на баща си, Л. Поповски успява бързо и лесно да проникне сред албанския политически и военен елит. Много бързо влиза във връзка с висши офицери от албанската армия. Завързва приятелски отношения с министъра на вътрешните работи, а когато през октомври 1925 г. той подава оставка, Поповски с лекота успява да си уреди достъп и до неговия приемник. Близък е и с началника на жандармерията. Тези и други такива контакти са изключително полезни за неофициалните функции на Поповски и за албанските проекти на ВМРО. Отчасти благодарение на тях през октомври с. г. албанското правителство отклонява съвместното искане на Югославия и Гърция да им предаде всички бежанци и революционери, напуснали нелегално съответните страни и пребиваващи необезпокоявани в Албания (Елдъров, 2000).

Особено актуална става културно-просветната политика на ВМРО. След възстановяването на революционната дейност, още в първото си окръжно от 11 юни 1920 г. до пунктовете началници относно ситуацията в Беломорска Македония се заявява, че „организацията ще има за главна и непосредствена задача да запази националното съзнание и име на българското население там и да се намерят начини да не емигрира то“.

Аналогична политика ВМРО провежда и към българите в Албания. В строго поверително изложение от 26 юли 1926 г. на Перо Шанданов до Централния комитет и до Задграничното представителство на ВМРО се изтъква необходимостта от осигуряване на малцинствени права за българското население: „Под албанско владение се намират около 22 македонски села, населени изключително с българи. Смятам, че българското правителство съгласно мирните договори е длъжно да се погрижи за съдбата на тия села. Понеже повдигането на тоя въпрос от страна на българското правителство би предизвикало буря от негодувание сред сръбските политически кръгове, мисля, че българското правителство в желанието си да не дразни сръбското, няма да го повдигне горния въпрос. Обаче разрешението на тоя въпрос в полза на

населението е от голямо морално и тактическо значение за нас, поради което ВМРО е длъжна да се намеси с всичката си енергия и мощ за разрешението на този въпрос“.

В рамките на договореното в Тиранския протокол от 1921 г. българо-албанско сътрудничество, албанските политически фактори гледат благосклонно на българското малцинство. Тъй като Полето, Голо Бърдо и Мала Преспа през този период са разглеждани като част от географската област Македония, албанските власти не пречат на изявата на българско национално самосъзнание сред живеещото в тях население.

За да проучи условията за развиване на дейност в Албания, ВМРО изпраща на място под прикритието на журналист българския режисьор, театрален педагог, театровед и драматург от еврейски произход Боян Дановски. В свое изложение до Централния комитет на ВМРО от 1927 г. той прави важната констатация, че „в цялата тази бъркотия България не влиза в никоя сметка. Тя е за сметка на двете плашила: Италия и Сърбия¹⁶. Всички са ни много признателни и само толкова... Така че македонското движение не може да очаква сериозна поддръжка, докато обществото там не се успокои от кошмарите си“.

Създалата се ситуация в Албания е анализирана в писмо на Георги Попхристов до Централния комитет и Задграничното представителство на ВМРО, изпратено от Драч на 11 август 1927 г. Георги Попхристов разглежда Албания като „естествена база“, но изрично подчертава, че „до известна степен и ние самите сме виновни да не можем да се затвърдим тук“. Като мярка за преодоляване на тази слабост той сам предлага да се заеме с организиране на „нашите български села“. За целта той кара „всички села да подадат заявления до властта да искат българ(ски) учители“.

В изложение на Пецо Трайков до Централния комитет на ВМРО от 21 ноември 1927 г. се предлага „да се въздействува на българското правителство да направи постъпки за откриването на българ(ски) църкви и училища, каквито албанското правителство е наклонно да даде, стига да се направят постъпки по официален ред от българ(ското) правителство. По този начин ще се създаде по-близък контакт с албанския народ, между който имаме много приятели и привърженици“.

¹⁶ През 1918 г. се създава Кралство на сърби, хървати и словенци, което през 1929 г. е преименувано на Кралство Югославия. Тъй като държавата е със силна сръбска политическа доминация, през този период в различни документи се използват и трите наименования.

От този документ е видно, че според ВМРО българското правителство не е направило всичко необходимо за отстояване на правата на българите в Албания. В същото изложение на Пецо Трайков е предадена и информацията, че „Ахмед Зогу на нашата организация (ВМРО, б.а.) не гледа с лошо око, но не и с много добро. Последното се дължи на подлата дейност на (Лазар, б.а.) Поповски, който до голяма степен беше го заблудил върху нашите работи. И постоянно го плашеше, че сме му най-големи врагове и че го дебнем, за да го убием“.

Последвалите събития показват, че с тези си изказвания пред албанските власти Л. Поповски цели да отвлече вниманието от собствената си дейност. Тази ситуация до голяма степен се дължи на вътрешното противопоставяне във ВМРО на михайловисти и протогеровисти. Л. Поповски първоначално принадлежи към крилото на протогеровистите, но постепенно преминава към контролираната от Коминтерна ВМРО (обединена). През пролетта на 1928 г. в Албания е разкрит опит за атентат срещу Ахмед Зогу, все още официално заемащ поста президент на републиката. По време на разследването се установява значимо българско участие в заговора именно по линия на Коминтерна. В основата на конспирацията е драгоманът на българската легация в Тирана Л. Поповски.

Това налага българският дипломатически персонал да бъде подменен, като завеждащият легацията Ив. Икономов е сменен от Апостол Грежов. С участието на български дипломати в заговора срещу А. Зогу, в крайна сметка не само се провалят досегашните усилия за признаване на българското малцинство в Албания и предоставянето му на културно-просветни права, но и местните българи са подложени на преследване от властите. Така например в с. Върбник е направен обиск в къщите на по-видните българи от полицията и са им конфискувани български буквари и вестници, а префектът от Билища издава заповед за арест на шест души и ги глобява с по 50 златни франка, само защото възстановяват заличените български надписи върху иконите в селската църква.

Независимо от уронения престиж на България и засилилата се подозрителност на албанските власти към българите, българската легация в Тирана и ВМРО продължават да развиват дейност сред българите в Мала Преспа, Голо Бърдо, Полето и с. Върбник. Във връзка с пристигането в Тирана на училищния инспектор Димитър Илиев, но-

воназначеният завеждащ българската легация Апостол Грежов на 14 август 1928 г. пише до МВнРИ, че „един от най-важните въпроси, който трябва в най-скоро време да се разреши между българското и албанското правителства, е въпросът за училищата и църквите на българското малцинство в Албания. Тоя въпрос, както виждам от преписката, е бил повдиган от бившия управляющ легацията, но е останал висящ, неразрешен“. Изводът, до който достига А. Грежов след сондажи и разговори с видни албански граждани е, че „макар компетентните кръгове да дават вид, че са разположени за благоприятното разрешение на тоя въпрос, все ще търсят причини да го отлагат“.

През октомври 1928 г. в Тирана в качеството си на главен инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания пристига Сребрен Поппетров. Мудността и липсата на професионален подход от страна на МВнРИ обаче пречи за решаването на натрупаните проблеми. От една страна училищният инспектор Д. Илиев, макар и родом от Дебърско, не само че не владее албански език и не е албански поданик, но също така не владее нито един европейски език, особено френски, за да може да общува с Министерството на просветата в Тирана и с другите си колеги инспектори. От друга страна българската легация няма информация от МВнРИ за назначаването на С. Поппетров, поради което не знае дали той е държавен чиновник или частно лице и какви ще бъдат функциите и отношенията му с легацията. Не знае и като какъв да го представи пред албанските власти. Такива инструкции са изпратени от София едва на 13 ноември 1928 г.

Въпреки затрудненията, новоназначеният персонал на българската легация в Тирана следи внимателно протичащите в Албания и съседните държави процеси. В поверителен рапорт на легацията до МВнРИ от 10 ноември 1928 г. е записано, че „българските села, останали в албанска територия, нямат особено значение в количествено и качествено отношение... Но те имат друго, много по-важно значение – ПОЛИТИЧЕСКО... Ако селата в Албания, граничещи със сръбска и гръцка Македония, се запазят като български, каквито са сега, те ще бъдат най-необоримото доказателство, че и останалото отатък албанската граница население е от същата народност... Тоя необорим факт може в даден момент да се използва от българската дипломация“.

Културното самосъхранение и утвърждаване на българите в Албания се разглежда като една от основните задачи на българската ле-

гация в Тирана. Във връзка с това местното българско население е подтикнато да поиска официално своите църковно-училищни права. На 15 декември 1928 г. кметът на Върбник, двама общински съветници и 37 души подписват молба до Министерството на просвещението в Тирана да им се разреши да открият училище с преподаване на български език. След това подобни молби за разкриване на български училища и богослужение на български език подават и селата Туминец, Горна Горица и Долна Горица в Мала Преспа. Всички посочени искания на албанските българи остават без отговор.

През 1929 г. аналогично искане до албанските власти отправят и жителите на с. Кленье в Голо Бърдо. През същия период българи от Полето и Голо Бърдо, пребиваващи в България като „гурбетчии, бежанци и преселници“, създават дружество „Свети Йоан Кръстител“ (Приложения, факсим. 6). Като негови цели са посочени поддържането на писмена и лична връзка с родните огнища; даване на морална подкрепа на живущите там българи; даване на материална подкрепа на училищата и черквите; изпращането на учебни пособия, научни и полезни книги за учениците и училищата, черковни предмети и свещенически одежди и събирането на материали за миналото на тези области. Изпратените през този период български книги и учебници допълнително мобилизират българите в Албания за отстояване на техните културно-просветни права.¹⁷

Независимо от негативните последици от българското участие в опита за покушение срещу А. Зогу, в края на 20-те и началото на 30-те години на миналия век българи и албанци за пореден път демонстрират желание за взаимно опознаване и сближаване. През пролетта на 1929 г. завеждащият българската легация в Тирана А. Грежов се среща с Рауф Фико, продължително време пребивавал в Белград и София в качеството му на албански пълномощен министър. По време на този разговор се обсъжда поведението на албанските власти към местните българи.

В своята позиция Р. Фико заявява, че съществуващото положение се дължи не на преднамерено лошо отношение от албанска страна, а на сръбски и гръцки интриги (Бобев, 1985). Подобна албанска позиция е предпоставка периодът на лошо отношение към българите в Албания постепенно да бъде преодолян. През пролетта на 1931 г. в прави-

¹⁷ При теренни проучвания през 2019 г. са открити лица, които все още съхраняват част от тези български книги и учебници.

телството в Тирана настъпват промени, като Р. Фико е назначен за министър на външните работи. В края на април временно управляващият българската легация Христо Минков се среща с него и отново е обсъден въпроса за отношението на официалната албанска власт към местните българи и за предоставянето им на малцинствени права. Албанският министър на външните работи поема ангажимент за прекратяване на инцидентите.

Пряка последица от започналия процес на българо-албанско сближаване е, че за разлика от предишни години, по време на Великденската служба в катедралния храм в Тирана през 1931 г., освен на албански, Евангелието се чете и на старобългарски език. През същата година в Тирана, освен гръцки, сръбски и др. вестници, в свободна продажба се пускат и българските вестници „Зора“ и „Македония“ и седмичника „Илюстрирана седмица“. Официалното разпространение на тези издания забележимо повдига духа на албанските българи. Портретът на българския цар се появява в българските къщи и дюкяни, а местните българи без страх от преследване идват в българската легация.

В тези условия в поверителен рапорт на Сребрен Поппетров до МВнРИ от юни 1931 г. се казва, че „България... е положила грижи, жертвувала е и големи материални средства, с цел да се подготви възстановяването на църковно-училищните права на българите в Албания. Остава да се изясни въпросът: признава ли се българско малцинство и ще му се дадат ли народностните права в Албания?“

В тази насока резултатите също не закъсняват. В края на 1931 г. в Цариград и Анкара се провежда Втората балканска конференция. Една от приетите от нея резолюции предвижда осъществяване на двустранни срещи по най-парливитите проблеми на Балканите. На 9 януари 1932 г. в София делегации от България и Албания подписват заключителен протокол, в чийто чл. 1 се заявява, че „албанската делегация признава съществуването на българско малцинство в Албания“¹⁸, а чл. 3 гласи, че „албанската делегация поема задължението да се обърне към своето правителство да разреши откриването на български училища в градовете и селата, където българското население е преобладаващо. В тези училища обучението ще се извършва на български език, а албанският ще бъде задължителен“ (Приложения, факсим. 7).

Постигнатата българо-албанска договореност предизвиква задо-

¹⁸ Копие от оригинала е предоставено на автора при посещение в Албания през 1992 г. и се съхранява в него.

волство в македонските емигрантски среди в България. По този повод органът на македонската емиграция в. „Македония“ съобщава, че „в изпълнение резолюцията на Втората балканска конференция, в Цариград, напоследък се събраха в София албанската делегация, състояща се от Мехмед Бей Коница, д-р Фуад Бей Аслани и Искендер Коница, и българската, състояща се от г. г. Янко Сакъзов, Андрей Тошев, проф. Георги Генов, Димитър Милев и проф. Иван Георгиев, – и след няколко срещи останаха съгласни да изявят желание пред респективните си правителства, щото и в двете страни да бъдат широко приложени договорните клаузи досежно малцинствата – българското в Албания и албанското в България. Съставеният и надлежно подписан за целта заключителен протокол ще бъде обнародван, след като се връчи на съответните две правителства“ (Македония, 1932).

През март същата година в. „Македония“ публикува информация за беседа от д-р Борис Петков, в която изтъква значението на албано-българския протокол. Вестникът изнася и факта, че към тридесет български селища се намират на албанска територия със 7 500 души население; а към двадесет хиляди души българи помаци, говорещи чисто български език, с развито национално съзнание, също живеят в територията на албанската държава, в граничните до Македония области“ (Македония, 1932). Изнесените данни за броя на българите в Албания са относително точни.

Благоприятни са и отзивите сред албанската емигрантска общност в България. През 1932 г. албанският общественик и председател на Съюза на албанските културни дружества в България „Дъшира“ Лазар Грабова заявява, че „в Албания днес има няколко хиляди славяни, които албанският народ нарича българи“ (Македония, 1932).

В същото време обаче подписването на българо-албанския заключителен протокол предизвиква негативни реакции в Сърбия и от части в Гърция и става причина за прилагането на масиран дипломатически натиск върху Тирана да не прилага документа. Веднага след връчването на протокола на председателя на съвета на Втората балканска конференция, сръбската делегация протестира с писмо до президиума, като оспорва „дори правото на албанци и българи да взимат такива решения“ (Михайлов, 1973). Оказваният натиск от страна на Югославия върху Албания се оказва решаващ за бъдещата съдба на албано-българските договорености от 1932 г. Белград организира мощна кампания, в която са привлечени и негови съюзници. Под

сръбско внушение, френският вестник „Журнал де Деба“ нарича подписания албано-български протокол „интрига, която ще стане причина за разтурянето на организма, създаден в полза на Балканския съюз“ (Journal de Debats, 1932). Белградският в. „Време“ нарича разговорите между албанци и българи „задушливи и съмнителни“, а според гръцкия „Месаж д’Атен“ протоколът е „лукавство, съшит с бели конци“ (Михайлов, 1973).

Създалата се ситуация правилно е анализирана от д-р Б. Петков, който в сп. „Отец Паисий“ пише: „Безспорно това формално признание (на българското малцинство в Албания, б.а.), което ни носи един крупен юридически аргумент в подкрепа на нашата теза за етнографическите ни права над Македония и нейното население, ще подразни доста нашата западна съседка. Тя ще поиска, може би, да упражни и над Албания същата онази пресия, която упражни преди седем години върху Гърция, заставяйки последната да откаже ратификацията на протокола Калфов – Политис“ (Петков, 1932).

В свое изложение от 15 юни 1932 г. до МВнРИ, секретарят на българската легация в Тирана Христо Минков пише: „Албанските българи ще бъдат живата връзка между Албания и България, които по логиката на историята и общите интереси и съдба ще трябва да вървят заедно и в унисон по всички балкански въпроси. Албанските българи са и живата връзка с българите от Югозападна Македония. Моралните връзки между албанските българи и ония отвъд граничната линия в Югозападна Македония са толкова силни и крепки, че всичко, което става в Албания, се носи и отразява веднага в Македония. С това ще се обясни голямата и нервна реакция на сръбската и гръцката преса, когато се подписа албано-българският протокол за взаимно признаване правата на малцинствата – сърби и гърци почувстваха и схванаха, че един ден естествено и логично ще се постави големият въпрос как е възможно да съществуват и живеят българи в Албания, а отвъд границите, в Охрид, Дебър и Лерин, да няма такива“.

Дейността на Югославия срещу албано-българското разбирателство най-ясно проличава през 1934 г., когато се създава Балканската Антанта. България и Албания се оказват изключени и изолирани, което на практика обрича на неуспех усилията за предоставяне на конкретни права на формално признатите като малцинство българи в Албания.

Ограничаването по дипломатически път на механизмите за

въздействие от страна на България за отстояване правата на българите в Албания обаче до известна степен се компенсира от подкрепата, която се оказва от македонската емиграция в България и по света. Така например отказът на Албания да приложи албано-българския протокол става причина Единадесетият конгрес на македонската емиграция в България, проведен през м. март 1933 г., да включи в приетата резолюция следния текст: „Конгресът обръща сериозно вниманието на всички, що искат да наложат едно разрешение, което не може да се приеме от поробените българи, че всички те поемат върху себе си тежката историческа отговорност, защото такова едно разрешение ще застраши народното единство, за което трябва да бъдат понесени всички жертви. Тъкмо за да се закръгли и заякчи това единство, Конгресът иска от различните фактори да сторят всичко, щото нашите сънародници в Албания да получат и официално своето културно-национално признание и свързаното с него и обществено право на свои училища и черкви със свой език и свои учители и свещеници в тях, толкова повече, че албанските печалбари и изгнаници в миналото и днес се ползват – и с право – с всички културни и национални права в България“ (Македонска трибуна, 1933).

На призивът за съдействие на българите в Албания откликва македонската емиграция в САЩ и Канада. В спомените си М. Огнянов пише, че живеещият в Тирана Никола Пандовски от с. Върбник „от Торонто получаваше редовно в. „Македонска трибуна“¹⁹. От него вестникът се разпространява сред по-активните българи в Албания като оставя трайни следи. „Илинден го празнувахме по подобие на това, което четяхме във в. „Македонска трибуна“ за емиграцията в САЩ и Канада. Устройвахме „пикник“ в околностите на града – някъде в подножието на планината Дайти, край реката Ерзен“ (Огнянов, 2002). В своята книга „Мала Преспа“ Гуре Дума съобщава, че „от Америка идваха книги и списания като драмата „Македонска кървава сватба“ от Войдан Чернодрински. Също идвал редовно вестник „Македонска трибуна“. Тези издания се четяха с голяма воля по търлата, бачилата, по целия край, защото този език (българския, б.а.) го разбирали добре“. Независимо че застъпва македонистки позиции, Г. Дума признава, че „това, което е най-важно да се напомни, е фактът, че от 1925

¹⁹ Вестник „Македонска трибуна“ е орган на Македонската патриотична организация в САЩ и Канада и на Македоно-българските църкви там. Излиза без прекъсване от 1927 г. до днес на английски и български език на правописа преди реформата от 1945 г.

до 1943 г. в Мала Преспа македонските деца учиха българската азбука и език, защото населението по-добре разбираше този език“ (Дума, 2007).

Информация за тесните връзки между македонската емиграция в САЩ и Канада и българите в Албания се съдържа в телеграмата, изпратена от Атина до излизащия в Ню Йорк гръцки вестник „Етнически Кири“. В неговия брой от 19 януари 1931 г. се съобщава, че „гръцкото правителство следи с особено внимание енергичната дейност на българската организация в Америка, която поддържа свои агенти в Албания“ (Михайлов, 1973). Тези връзки са улеснени от факта, че една част от македонската емиграция в САЩ и Канада са българи от Албания, които развиват активна патриотична дейност. Така например от над 370 фирми и семейства на „македоно-българските емигранти, които... съдействаха за издаването“ в САЩ през 1940 г. на обемния „Македонски алманах“, 8 са българи от Албания: 4 от с. Върбник, 3 от Мала Преспа и 1 от Голо Бърдо. Някои от тях като селският войвода Нако Грозданов и четникът Ставро Грозданов от с. Върбник са активни участници в Илинденското въстание през 1903 г. Димитър Сотиров пък е зет на ръководителя на селския революционен комитет в с. Върбник Сотир Пандовски (Македонски алманах, 1940).

Мерките на Югославия срещу признаването на българите в Албания и получаването на културно-просветни права в крайна сметка целят да възпрепятстват признаването на българите в контролираната от Белград част на географската област Македония. За да постигне своите цели, Югославия се възползва от някои нерешени социално-икономически проблеми на албанските българи. Най-характерната стопанска особеност на Албания през този период е, че е земеделска страна, в която все още се прилагат чифликчийските поземлени отношения, които са особено характерни за района на Мала Преспа. Още по време на Османската империя, жителите на с. Горна Горица започват съдебна битка с Малик бей Фрашери, който претендира, че е собственик на селото като чифлик. Независимо че Битолският вилаетски съд признава собствеността на жителите на с. Горна Горица върху селското землище, гората и пасбищата, след като в края на 1924 г. Мала Преспа е включена в границите на Албания, Малик бей Фрашери отново предявява претенциите си към земята на с. Горна Горица. През 1928 г. Малик бей Фрашери заграбва селската гора и пасбище. На 30 август 1932 г. горичани са уведомени, че по силата на съдебно

решение собственик на селото с всички къщи, дворове и ниви е Малик бей; жителите са длъжни в срок от три дни да напуснат домовете си, а събраната до момента реколта и покъщнината им се секвестира от държавата за покриване на съдебните разноси (Елдъров, 2000).

По този повод на 2 септември 1932 г. кметът и старейте на с. Горна Горица се обръщат с писмена молба до българската легация в Тирана за застъпничество срещу съдебното решение. В нея пишат, че „ние като българи не остава към кого да се обърнем, освен към Българската Царска Легация в Тирана за застъпничество в случая, да останем на родните огнища, както сме били свободни допреди; в противен случай да бъдем изселени в Царство България, Защото не можем да гледаме насила отнетите ни имоти, нито можем да работим за беговете, както е било някога“. Тази молба е изключително важна, защото като подпечатана със селския печат и носеща подписите на кмета Йован Толе и Ламбо Янев, представлява официален документ на местната власт. В него изрично се подчертава, че „селото ни Горица... има 62 къщи с 560 души чисто българско население“ (Приложения, факсим. 8).

Българската легация в Тирана и МВнРИ в София полагат огромни усилия за разрешаване на случая, но единственото нещо, което постигат, е предложението от страна на албанското правителство горичани да бъдат оземлени с държавни парцели в равнинната област Музакия в долното течение на Шкумбини и Семени, където се отводняват блата с цел култивиране на нови територии. Българските селяни обаче отказват да отидат там, защото се опасяват, че ще бъдат разпръснати сред друго население, а могат да станат и жертва на маларията.

За да се преселят обаче в България, жителите на с. Горна Горица трябва да преминат през югославска територия. Както отбелязва в спомените си М. Огнянов, през този период „България бе недостъпна“ (Огнянов, 2002). Влизайки в контакт с югославските власти, от Белград пристига предложението горичани да се заселят в Югославия. Особено активна пропагандна дейност в тази насока започва да развива югославското консулство в Корча с обещанието горичани да се заселят или в Преспанско, или в Скопско, в имотите на избягали македонски албанци. Мотивите за тези югославски действия са описани в изложение до Дирекцията на полицията в София, в което се казва: „Трябва да се знае, че даването права на българското малцинство в Албания не е приятно на сърбите поради това, че когато няколко хиляди

българи, живущи в Албания, бъдат признати за такива, би се извършила голяма пропаганда за българщината в Македония. Сърбия се старае всячески да попречи на това и от своя страна се мъчи тези няколко хиляди българи да бъдат изселени в Сърбия и така ползата за пропагандата да осигури за себе си“.

Управляващият българската легация в Тирана Минчо Минчев се среща с албанския крал Зог I и апелира „към неговите приятелски чувства към българите в Албания... да спаси тия 150 нещастни семейства от мизерията и терзанията, които ги очакват в Югославия“. Тези дипломатически постъпки обаче не дават очаквания резултат, поради което на 19 април 1933 г. М. Минчев уведомява албанските власти, че „на изгонването на горичани от Албания Българското Правителство ще погледне като на един *acte peu amical*²⁰ и му изтъкнах за лишен път, че това ще направи недобро впечатление навсякъде, а в България ще възбуди общественото мнение, още повече, че албанците там са се радвали винаги и продължават да се радват на най-широко гостоприемство“.

В края на април 1933 г. югославското консулство в Корча издава визи и около 600 горичани или 23,5% от населението на Мала Преспа към онзи период преминават албано-югославската граница. Вместо да бъдат заселени във Вардарска Македония обаче, в Ресен по-голямата част от преселниците на групи са отправяни за Дяково в Косово, между чисто албански села. На 23 април 1933 г. белградският в. „Време“ съобщава, че „две цели села от Албания, чиито жители били водени като представители на българското малцинство, преминаха в Югославия, заявявайки, че са чисти югославяни“ (Време, 1933) (Приложения, факсим. 9). През този период названието „югославянин“ е само с политическо, но не и с етническо съдържание, което по категоричен начин показва, че горичани въпреки преселението си не се декларирали като сърби.

След изселването на жителите на с. Горна Горица, Малик бей безуспешно се опитва да намери заселници, които да настани в изпразненото село. В поверителен доклад на българската легация в Тирана от 12 юни 1933 г. се съобщава, че „д-р Башо и тъстът му Малик не ще извлекат почти никаква полза от заграбения чифлик, понеже те не могат да намерят селяни, които да се заселят в Горица“ (ИЦДА, ф.

²⁰ *acte peu amical* (фр.) – неприятелски, но не и незаконосъобразен акт в областта на международното право.

176К, оп. 5, а.е. 663, л. 153). Три години по-късно Малик бей за пореден път се опитва да настани няколко албански семейства от селата Звезда, Полени и Шенгер. Те обаче също не плащат нищо на бея, поради което са изгонени. Това е един от малкото случаи, когато през междувоенния период в планинските райони на Албания, населени с компактно българско население, се правят опити за заселване на албанци. След изгонването на албанците, Малик бей се принуждава да покани в опразнената за втори път Горна Горица селяни от съседните български села в Мала Преспа. Днешните жители на с. Горна Горица са основно с потекло от с. Шулин (Дума, 2007).

Българската легация в Тирана продължава да се интересува за съдбата на преселените в Югославия българи от с. Горна Горица, в това число ползва и албански източници. В рапорт от 17 юли 1933 г. от Тирана се съобщава, че „според съобщенията на Албанските Консули в Битоля и Скопие на горичани са били дадени осемнадесет къщи на изгонени албанци от Дяковско, а останалите тридесет и няколко къщи, които им са били дадени, били новопостроени – на един етаж само, неизмазани и с две – три стаи... Дадени им били само по двадесет и пет декара земя и може би и семена. Той (Екрем бей Влора, директор на Политическия отдел на Министерство на външните работи в Тирана, б.а.) смята, че тия сръбски любезности са временни и че в близко бъдеще те ще престанат и че преселниците ще почнат да бъдат обезпокоявани от местното албанско население“.

Изселването на българите от с. Горна Горица предизвиква недоволство сред различни български среди. По този повод се публикуват и поредица от остри статии в българския печат, което принуждава албанското правителство през април 1933 г. да излезе с официална позиция. Албанското бюро по печата чрез Албанската телеграфна агенция, официоза в. „Беса“ и в. „Ватра“ на 20 април разпространява комюнике, в което под формата на „приятелско обяснение с българския печат“ сменя отговорността от албанската страна за случилото се. В изразената албанска правителствена позиция изрично се заявява, че „селяните-земенделци в с. Горица са македонски българи“, което е от огромно значение с оглед на официалното признаване на наличието на българи в Албания и тяхното фактическо положение (Besa, Vatra, 1933). Още по-категоричен е албанският официоз в. „Беса“ в броя си от 1 май 1933 г. В статия под надслов „Чувства и мисли. Въпросът относно горичани и българската преса“ се изразява „симпатия към

българския народ“ и се повтаря официалната албанска позиция, че това не е „правителствена мярка взета против едно малцинство, което в този случай е българското малцинство“ (Besa, 1933). По-нататък в същата статия се казва, че „що се отнася до българите, не ни се струва необходимо да се обръща внимание на правата на малцинствата. Към българския народ без комплименти, имаме искрени симпатии. Тази симпатия не е от вчера, а още преди националната независимост. Албанският народ никога не може да забрави, че преди да съществува албанска държава, България беше за нас втора родина и неразделен дом, където беше подготвена нашата независимост. Там, най-накрая, дори и днес има много голяма албанска колония, съставена от несъмнени патриоти. Ние казваме това, за да докажем, че към българите имаме само искрени симпатии“.

Албанската правителствена позиция и публикациите в албанската преса са всъщност параван, зад който е прикрита сложната политическа ситуация в страната, в т.ч. и положението на българското малцинство. При направения анализ в България на събитията около изселването на с. Горна Горица се сблъскват две различни гледни точки. От една страна в Дирекцията на полицията в София се застъпва становището, че „сръбското влияние върху сегашния крал Зогу беше голямо. Когато Зогу бе принуден да избяга от Албания, той отиде в Белград, където бе през цялото време на своето емигрантство, като гостенин на крал Александър, а по-късно със сръбска подкрепа /пари, оръжие, хора и пр./ нахлу в Албания и завзе властта... Албания и по-нататък продължаваше да бъде в добри отношения със сърбите“. От друга страна в твърде поверителен рапорт на управляващия българската легация в Тирана М. Минчев до МВнРИ за отношението на албанското правителство и за ролята на сръбската пропаганда в случая със с. Горна Горица се съобщава, че „противодействието на албанците да се учредят и засилят българските общини не е от чувство на сърбофилство, а от страх да не дразнят сърбите, защото подобно засилване на българското малцинство в Албания би предизвикало репресии върху албанското малцинство в Югославия“.

Това е основният мотив, от който се ръководи албанската вътрешна и външна политика при определяне на поведението си към албанските българи през периода до началото на Втората световна война. Този подход допълнително се усложнява и от перспективата за евентуални бъдещи промени на албанската държавна граница чрез

присъединяване на населени с албанци югославски и гръцки територии. Тази тенденция е констатирана още през август 1928 г., когато управляващият българската легация в Тирана А. Грежов пише до МВнРИ, че след сондажи и разговори с видни албански граждани достига до извода, че „тия села (с българско население, б.а.) са обект на бъдещи комбинации на албанското правителство с оглед на евентуално разширение на албанската граница към изток и юг“. За подобни геополитически размествания на Балканите обаче българската дипломатия не е подготвена.

През периода между двете световни войни българската дипломатия често пъти страда от липсата на приемственост както при смяната на отделните правителства, така и при подмяната на дипломатическия персонал. Освен това тя се люшка между желанието си да помогне на българите в Албания и упражнявания върху нея външен натиск. Особено тревожни са процесите след 19-то майския преврат през 1934 г., в чието организиране има и югославско участие. Така например в документ без дата, но намиращ се в архива на МВнРИ непосредствено след изпратена на 6 април 1935 г. справка до Главна дирекция на обновата, се казва, че „българското население в Албания не представлява за България елемент от голямо значение в количествено и качествено отношение, но обособяването на това население в отделно етническо малцинство ще има голямо значение в политическо отношение, защото неговото съществуване в източните покрайнини на Албания косвено ще потвърждава българския характер на населението в гръцка и сръбска Македония и от това именно гледище, българското правителство е длъжно да действа за даване на училищни и църковни свободи на българите в Албания“ (ЦДА, ф. 176, оп. 5, л. 178). Именно такъв подход се открива в доклада от 12 септември 1935 г. на управляващия българската легация в Тирана М. Минчев до МВнРИ, в който съобщава, че албанската делегация в ОН е депозирала декрет, който отново дава възможност за откриване на малцинствени училища в страната. На този доклад обаче в министерството е поставена резолюция: „Освен по бюджетни причини, Министерството се въздържа засега от отваряне на (български, б.а.) училища в Албания и по чисто политически съображения – специално с оглед на отношенията ни с Югославия“.

Независимо че през 1935 г. Политическият кръг „Звено“ постепенно е изолиран, разгледаните по-горе фактори, макар и с различна

сила, продължават да оказват въздействие върху българската политика, в т.ч. и върху българите в Албания, поради което отстояването на техните права не е доведено до край.

При анализиране на общественото-политическото положение на българското малцинство в Албания специално внимание трябва да бъде отделено на отношението на различни вътрешни и външни фактори към местните българи мюсюлмани. След възстановяването на дипломатическите отношения между София и Тирана, България възприема подхода да отстоява „църковно-училищното дело“ на българите в Албания. От една страна той е оправдан, доколкото става въпрос за възстановяването на съществували в миналото права, които са отнети след Балканските войни. В същото време обаче подобна цел поставя акцента върху българите източноправославни християни, тъй като само те чрез религиозните и културно-просветните функции на обгрижвалата ги Българска екзархия са се ползвали от тези права. Поради тази причина българите мюсюлмани са встрани от основното внимание като те дори не попадат в някои български статистики, особено в първата половина на 20-те години на XX в.

Съществуващите в Албания реалности обаче водят и до задълбочаване на процеса на национално Възраждане сред българите мюсюлмани, като той до голяма степен копира албанския модел. В синтезиран вид той ясно е посочен от албанския министър на външните работи Илиас Вриони в интервюто му пред българския журналист Д. Кацев-Бурски: „В своята политика албанското правителство няма призната официална религия. По такъв начин трите съществуващи религии: мохамеданската, католическата и православната, считаме за еднакво национални религии“.

Ролята на религиозното единство в албанската национална доктрина е разгледана и в поверителен рапорт на Сребрен Поппетров до МВнРИ от 1 май 1929 г. В него се отбелязва факта, че албанското правителство и албанската интелигенция издигат народностния лозунг над всички други в името на народностното и държавно единство. „Албанци сме ние, братя сме по кръв, народност, език и нрави – трите религии са възприети отвън и отдалеч“. По този начин албанската държава става хомогенна в народностно отношение, с огромно албанско мнозинство от трите вероизповедания. В рапорта си С. Поппетров дава и конкретни примери. „Въодушевени от такова разбиране всички албански интелигенти и родолюбиви (граждани, б.а.) без разлика на

вяра – отпразнуваха много тържествено прогласяването независимостта на православната църква в Албания. Кое кара католиците и мохамеданите албанци да се радват, че православните им „братя“ се отказват от Гръцката Патриаршия?! Висшият им държавен интерес: те не желаят чисти албанци да се мислят, да се наричат или някой да ги смята за гърци, задето са православни патриаршисти и до скоро са учили по гръцки език. Това прави албанският народностен организъм. Не желаят Турция да смята, че тука има свои части от турски народ, а да се увери веднъж завинаги, че в Албания има мохамедани от чист албански народ и произход, че вярата им дошла отдалеч“.

Сблъсквайки се с този официално налаган албански модел, местните българи мюсюлмани все по-ясно започват да си дават сметка за разликата между религиозната и етническата принадлежност. Говореният от тях български език и контактите с българската легация, ВМРО или емигрантски организации в България поддържа и разпалва българското самосъзнание. Така например в поверителен рапорт от 20 декември 1930 г. на С. Поппетров до МВнРИ се съобщава, че „между тукашните българи мохамедани има, които са стояли в България, и такива, които са служили в бълг(арската) войска. С охота и с наслада четат български вестници, каквито от време на време давам на някои от тях. Някои измежду същите – па и други – приемат български буквари за децата си. Някои се радват, като им казах, че „Корана“ е преведен вече на български език и биха го приели, за да го четат на неграмотните съверващи“.

В същия документ се изтъква, че в Албания има около 25 000 души българи мохамедани, които в нищо друго не се различават от най-добрите българи православни освен в религията – мохамеданската, която държат, но не познават. По този повод С. Поппетров предлага 10-тина екземпляра от въпросния превод на Корана да се закупят от МВнРИ и разпространят между българите мюсюлмани в Албания, като той ще изиграе двояка роля:

а) Ще осветли основните начала на сегашната им религия.

б) Ще възбуди любов към писмения български език, чрез което ще им се покаже, че те могат да изповядват каквато религия желаят, но „че и в тая религия и въобще за целесъобразна просвета, майчиният език е, който въздейства най-много на човека и на дадено общество“.

В своето предложение С. Поппетров отива и по-далеч. Според него българският превод на Корана трябва да се разпространи и сред

по-будните българи мюсюлмани и в района на Река в Югославия, защото именно техни представители бягат в Албания, както бягат православните българи от цяла Македония.

В други свои доклади С. Поппетров пише, че „по патриархален живот, по нрави и обичаи, по говор и песни, по привързаност към роден край и родно огнище, по любов към земеделие и трудолюбие, по гостолубие и любознание – по всичко, което характеризира българина, – тия мохамедани българи са по-българи не само от съседите им в тая местност, но от всеки православен българин, където и да се намира той“. В доклада си от юли 1931 г. той съобщава, че „българите мохамедани са много по-запазени народностно и езиково, отколкото православните... Има случаи, в които българи мохамедани повече и някои от православните... да се възпротивяват на тия неоснователни гонения против българския говорим език и против българското четииво“.

Българското самосъзнание на албанските българи мюсюлмани, освен чрез съществуващите езикови и тесни роднински връзки с българи християни, е подхранвано и от възприятието на албанците за тях. Така например в поверително писмо от 14 януари 1931 г. на Политическата дирекция на МВнРи до временно управляващия българската легация в Тирана Христо Минков е описана публикация в албанския в. „Ора“ от 29 август 1930 г., в която албански дописник под псевдоним „един студент“, предава впечатления от обиколка из местността „Голо Бърдо“, населена с българи мохамедани. На автора прави силно впечатление факта, че там всички селяни, учители и ученици говорят само български език, поради което изразява възмущението си, че се търпи в една почти цяла околия в Албания да се говори на този език. В същото писмо на МВнРи се дават инструкции на българската легация да реагира срещу тази публикация в албанския вестник за българите мюсюлмани в Голо Бърдо.

При изясняването на обществения статус на албанските българи, трябва да се има предвид изнесената през 1932 г. от секретаря на българската легация в Тирана Христо Минков информация, че „по-интелигентните и събудени българи са емигрирали с целите си семейства, а са останали по-бедните и простички хорица. Липсва и един здрав и борчески еснаф, липсва и всякаква интелигенция, която да крепи, поддържа и ръководи и която евентуално би могла да заеме известни места и постове в албанската държавна администрация и да

играе подходящата роля в държавата. В това отношение гърците и цинцарите са облагодетелствувани и далеч надминават българите в Албания. Те имат многобройна интелигенция, която се е майсторски приспособила и заела много ръководни места и постове (министри, депутати, лекари, учители и попове). Имат и градска буржоазия, солидно закрепнала в лицето на много търговци, лекари, адвокати, аптекари и пр. Имат и своите села, на които културно-религиозните интереси са напълно задоволени, като обучението в училищата и богослужението в църквите се извършва на съответните езици“.

За съжаление ситуацията, обусловена от обективните затруднения поради липсата на необходимия брой българска интелигенция, еснаф и предприемачи, допълнително е утежнена от непоследователната българска държавна политика. Както отбелязва Христо Минков в своя доклад от 1932 г., „по едни или други причини досега българското правителство е проявило много малък интерес към албанските българи и в това направление са направени много грешки и много пропуски на благоприятни моменти и време. Липсвала е една ясна представа за положението на тези българи, липсвала е една ръководяща идея по отношение задоволяването на техните културни нужди и една системна и планомерна работа в това направление“. Поради тази причина в последвалия период до началото на Втората световна война като основна цел се определя „албанските българи трябва да останат българи, да бъдат лоялни и честни албански граждани, борци и крепители на албанската независима държава. Първото и най-главното е българското правителство да иска и да даде да се разбере..., че то се живо интересува от съдбата на българите в Албания и за признаването на културните им права. Постъпките, които ще трябва да се направят, особено тези в Тирана, трябва да бъдат систематически и правени с нужната енергия, достойнство и такт. Тези постъпки трябва да се правят и в приятелски дух, защото албанците са много мнителни... Въпросите трябва да бъдат третирали ясно и открито, без да се будят всякакви подозрения, и винаги в името на добре разбраните интереси на двете държави с оглед на бъдещето и мира на Балканите“.

2.3. Статистически данни за българското население в Албания през втората половина на 20-те и 30-те години на XX в.

Липсата на достоверна информация за броя на българите в Албания през този период е съществен проблем пред българските дипломати. На 25 юни 1925 г. управляващият българската легация в Тирана Ив. Икономов в рапорт до МВнРИ заявява, че „една от задачите на поверената ми Легация бе да провери старите статистики и да определи точно кои и колко села измежду ония, които се смятаха за находящи се в днешна Албания, действително се намират в пределите на тая земя, както и да събере сведения за броя на къщите и населението им. Без такива сведения би било невъзможно да си дадем точна сметка за броя и силата на българския елемент в Албания“. В същия документ е представен списък на българските села в Албания „след направената досега проверка“.

За Костурско се съобщава, че „от българските села, които до Балканската война в административно или духовно отношение спадаха към Костурско, днес към Албания принадлежат само градецът Билища с около 40 български къщи и селото Върбник... с около 70 къщи; всички други села са останали в Гърция“.

От Преспанско са посочени като намиращи се в Албания 12 български села. В действителност в три от тях: Ракица, Шияк и Заградец, независимо че имат български имена, не живее българско население. Селата Леска и Туминец пък са изписани с албанските им имена Лайтица (Лайтизе) и Безмище (Безмищ).

За Корчанско и Полето информацията на Ив. Икономов значително се различава от фактическото положение: посочени са съответно 2 и 5 села, като в Полето е пропуснато с. Обоки. За Голо Бърдо като български са посочени едва 6 села.

Освен занижаването на броя на селищата с българско население в Полето и особено в Голо Бърдо, прави впечатление и силно заниженият брой на българите в тях. Така например за селата Ърбеле, Деоляни и Макелари управляващият легацията Ив. Икономов пише, че имат съответно по 2, 4 и 4 къщи. За Големо Острени е посочена само 1 къща. За Гора не е подадена никаква информация.

Зад уговорката, че „сведенията мъчно се събират“ се крие фактът, че до края на мандата си през 1928 г. Ив. Икономов не посе-

щава лично нито едно българско село в Албания. Поради тази причина с информацията си, че „броят на (българското, б.а.) населението едва ли надминава 5 – 6 000 души всичко“, той подвежда МВнРИ в София. Както вече бе изяснено, броят на българите към 1912 г. в селищата, които след 1913 г. влизат в състава на Албания, е 17 155 души. Само според австро-унгарското и френското преброяване в Кукъска Гора, Полето и Корчанско от 1918 г. българите в тези райони са 4 178 души, а според гръцкото преброяване в Мала Преспа от 1920 г. те са 2 356 души или общо според трите чужди преброявания са 6 534, като тук не е взето предвид българското население в Голо Бърдо.

За да подкрепи културно-просветното дело на българите в Албания и да събере по-подробна информация за техния брой, на 17 август 1928 г. МВнРИ разкрива длъжността „Главен инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания“. За такъв е назначен Сребрен Поппетров, от с. Върбени (Екши Су), Леринско. След пристигането си в Албания Ср. Поппетров предприема обиколки из цялата страна с цел проучване на местното българско население (Елдъров, 2000). По време на престоя си от началото на октомври 1928 до средата на 1931 г. той пише 100 рапорта, в които „дава най-прецизни статистически данни, единствени за тези райони“ (Тодоровски, 1998).

При анализа на статистическата информация, събирана от Ср. Поппетров, трябва да се има предвид, че той опознава постепенно Албания. Именно поради тази причина съдържащите се в рапортите му данни трябва да се проследят в развитие. Както правилно отбелязва Св. Елдъров, „с всеки следващ рапорт на главния инспектор числеността на българите в Албания все повече се увеличава. Първите му оценки са за около 8 000 българи. После те се удвояват, след това нарастват до 25 000, прехвърлят 30 000 и накрая достигат до 40 000, от които 15 000 българи християни и 25 000 българи мюсюлмани“. Всъщност в рапорт от 10 юли 1929 г. за първи път се споменават българите в Кукъска Гора, като броят им е определен на 8 500 души. За да се избегне ненужното дублиране на данни от различни документи или пък използването на невярна информация, която впоследствие е била коригирана от самия Ср. Поппетров, тук се използват данни по райони от обобщителните му рапорти от 14 и 16 август 1930 г. и докладът му до Министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията на България от юли 1931 г.

При създаването на тези документи, всички райони на Албания, населени с българи, са посетени лично, като „такава област непосетена остава само Гора“. Единствено в този район има неясноти относно етническата принадлежност на жителите на отделни селища. Така например Ср. Поппетров описва като българско Ново село (на албански Новосей), но според днешните възприятия на горанските българи, жителите на Ново село са албанци, при това като такива се извяват още по време на корекцията на сръбско-албанската граница през 1925 г. Според фолклорен разказ от с. Шищавец, когато „интернационалната комисия“ за определяне на границата била в съседното Ново село, жителите са били албанци и като такива са възприемани от местните българи (Тончева, 2013). В рапорта си Ср. Поппетров споменава и с. Орчища като намираща се в албанската част на Гора, но там селище с такова име не съществува. Вероятно става въпрос за с. Орчуша, намиращо се близо до границата, но в Призренска Гора, т.е. на сръбска територия. В същото време не е споменато село Кошарище. Подобни грешки се констатирали и в района на Голо Бърдо. Поради тази причина при изчисляването на броя на българите в Албания, броят на жителите на такива селища, за които очевидно е допусната грешка, не се отчита. При изчисляването на броя на българите в Полето е ползвана и статистиката на Димитър Илиев²¹ от 1929 г.

Сребрен Поппетров смята, че към 1930 г. броят на българите в Албания е 38 155, като от тях 26 275 души или 68,86% са мюсюлмани и 11 875 души или 31,14% са християни. След корекции на очевидните грешки във връзка с броя на селищата обаче се установява, че броят на българите в Албания е 27 067 души (Приложения, табл. 9). От тях 23 680 души или 91,33% живеят компактно в своите традиционни обитания.

Към 1930 г. броят на българите в Кукъска Гора е 8 630 души. Всички са мюсюлмани. За хомогенния български характер на населението Ср. Поппетров пише, че „и едната, и другата част на Гора (албанската и сръбската, б.а.) са населени с чисто българско население – помохамеданчено още на времето от турците... Десетте (всъщност девет. Както бе посочено, с. Орчуша е в Призренска Гора, б.а.)... села са чисто български по език, по характер, по нрави и по всичко“. В друг

²¹ Димитър Илиев е роден в с. Ворбница, Голо Бърдо. През 1927 г. е назначен от МВнРИ за инспектор-организатор на църковно-училищното дело в Албания под формата на чиновник при българската легация в Тирана.

свой доклад от юли 1931 г. Ср. Поппетров уведомява българския министър-председател и министър на външните работи и изповеданията, че „в местността Гора... в Албания са откъснати 10 села чисто български мохамедански, без да има между тях албанци. Те броят около 1 000 къщи“.

Спрямо 1918 г. ръстът на българите в Кукъска Гора е 373%, но спрямо 1912 г. той е 144%. Освен естествен прираст, през следвоенния период се наблюдава завръщане на бежанците от този район и идване на нови от Призренска Гора. Средната големина на домакинствата в района към 1930 г. е 6 души.

Значителни изменения настъпват сред населението в района на Полето. Данните на Ср. Поппетров показват рязко намаляване на броя на българите и тяхното заместване с албанско население. Аналогични данни съобщава и Димитър Илиев през 1929 г. (Елдъров, 2000). През 1930 г. броят на жителите на селата, които към 1873 г. са били населени само с българи, е 1 766 души. От тях обаче 1 579 са албанци и едва 187 са българи. В своя рапорт Д. Илиев пише, че в Полето „има села, които са в пълно запустение. Освен войните, една от главните причини е липсата на черкви и училища, поради което са и емигрирали... Мъжете, селяните, бяха по чужбина – на гурбетлък в Централна Албания, в Гърция, България и Югославия“. В същото време в оставащите без население български села в района започват да се настаняват албанци.

През 1930 г. в Голо Бърдо българското население е 11 262 души. Спрямо 1897 г. ръстът му е с 84,6%. Средната големина на домакинствата в района към 1930 г. е 6 души. Според Д. Илиев, местните българи „не са отивали и не отиват никъде по чужбина“. Ср. Поппетров съобщава, че през този период 6% от българите в района са християни, а останалите са мюсюлмани. В доклада си от юли 1931 г. Ср. Поппетров съобщава, че „мохамеданите българи в Голо Бърдо са в големи и цели села без албанци и броят около 1 900 къщи“.

През същия период броят на българското население в Мала Преспа е 2 550 души. Спрямо 1920 г. то е намаляло със 172 души или ръстът е -6,3%. Причините за подобен резултат трябва да се търсят както във влошената полова структура на населението през периода след 1913 г., изразяваща се в по-малък брой на жените спрямо мъжете, така и в гурбетчийството, което протича през цялото време.

Средната големина на домакинството на българите в този район

е 9,2 души. При събирането на статистически данни за Мала Преспа, Ср. Поппетров описва и броя на децата в ученическа възраст, а именно 370 души във възрастовия интервал 7–12 години или 14,5%.

През 1930 г. населението на селата Бобощица и Дреново е съответно 1 600 и 1 080 души. Спрямо 1918 г. ръстът на населението им е 35,9% и 80,4%. Средният размер на домакинствата е съответно 6,2 и 6 души.

Значителен ръст на населението се наблюдава и в компактното българско село Върбник. Неговите жители са 600 или ръстът спрямо 1920 г. е 63,9%. Средният брой на неговите домакинства е 5 души.

Към 1930 г. 2 247 души или 8,67% от местното българско население са мигрирали към вътрешността на Албания. Макар и непълни, данните показват, че преселилите се имат по-малки домакинства. Големината на домакинствата на установилите се в административните центрове като Билища и Корча, които географски са сравнително близо до районите с компактно българско население, е 4,3 души, докато в по-отдалечените райони като Тирана този показател е едва 2,5.

Прави впечатление, че в селищата, където земята е собственост на селяните, големината на домакинствата продължава да бъде по-малка, докато в Мала Преспа, където част от селищата все още са чифлици, е по-голяма.

Изясняването на броя на българите в Албания през 1930 г. е важно, защото позволява да бъде отнесен към общия брой на населението на страната според второто преброяване, проведено през същата година. Тогава страната има 833 618 души население, от което българите представляват 3,25%. Средният брой на големината на домакинствата на българите в Албания през този период е 6,25 души, докато средната стойност на този показател за страната си остава 5,7. Може да се допусне, че през този период българите имат по-висока раждаемост от албанците, като в същото време липсата на условия и средства за препитание в планинските райони става причина за начало на един по-масабен миграционен процес към вътрешността на Албания.

Независимо че в средата на 1931 г. Ср. Поппетров се завръща в България, неговият престой в Албания оставя трайни следи, а събраната статистическа информация дълго време се ползва от различни български държавни институции при планирането на тяхната дейност по отношение на албанските българи. През 1932 г. той обобщава в осем точки политиката, която България следва да провежда към бълга-

рите в Албания. На първо място е възстановяването на съществуващите до 1913 г. и създаване на нови български училища. Като друга мярка се препоръчва отстояване на правото на свободно сдружаване на българите в Албания в културно-просветни и благотворителни сдружения, в това число и откриването на българска книжарница и издаването на български вестник. Като особено важна мярка Ср. Поппетров предлага „да се впише в официалната статистика българското малцинство и да могат да се декларират българите пред властите... При обявяването за българин да не пречи религиозната разлика, както не пречи на албанците“ (Поппетров, 1932).

Направената от Ср. Поппетров статистика за броя, религиозното и териториалното разпределение на българите в Албания се използва от българската администрация до началото на Втората световна война. Така например в началото на април 1935 г. отдел „Национално възпитание“ при Главна дирекция на обновата се обръща с поверително искане към МВнРИ да се предостави „списък на заселените с българи села в Албания“. По този повод на 6 април са предоставени обобщени сведения, „събрани от бившия инспектор-организатор на учебното дело за българските малцинства в Албания г. Сребрен Поппетров“. Съгласно тази справка, общият брой на българите в Албания е 30 885 души, като „от тези българи около 10–12 хил. са православни и 19–20 хил. са мохамедани“ (Приложения, факсим. 10). Интересът на Главната дирекция на обновата към българите в Албания е от особено важно значение, защото тя представлява висша държавна институция, пряко подчинена на министър-председателя, чиято основна функция е да организира духовния живот в България към единение и обновяване в служба на държавата и нацията.

Проявеният български държавен интерес съвпада по време с аналогичен интерес и от страна на албанските власти. За да изяснят действителния брой на българското малцинство на своя територия, през 1935 г. на Секретната служба при МВР в префектурите Корча и Дебър е възложено да направи списък на селищата в двете области, в които живеят лица, говорещи български език (използван е терминът „българофони“) (Приложения, табл. 10, факсим. 11). Изработената статистическа справка не обхваща останалите префектури на Албания, поради което в нея няма информация за броя на лицата, говорещи български, в Кукъска Гора и мигриралите във вътрешността на Албания. Независимо от този недостатък, с оглед на конфиденциалния характер на

справката, може да се приеме, че е достатъчно обективна. От данните е видно, че в Полето, Голо Бърдо, Мала Преспа и с. Върбник живеят 11 261 души, говорещи български език, обитаващи 1 888 къщи. Средният размер на българските домакинства е 5,96 души.

От трите района, най-голям е броят на българите в Голо Бърдо – 7 485 души, живеещи в 1 359 къщи или средният брой на домакинството е 5,5 души. От тях християни са 560 души или 7,5%, а мюсюлмани са 6 925 души или 92,5%. Размерът на домакинството при българите християни е 4,5 души, а при българите мюсюлмани е 5,6. Спрямо 1930 г., българите в Голо Бърдо са намалели с 22,5%. През периода не се наблюдава намаляване на раждаемостта и намалението на общия брой на българите в Голо Бърдо може да се обясни основно със засилване на емиграционните процеси.

В Мала Преспа броят на лицата, говорещи български език, е 2 834 души, живеещи в 300 къщи или средният размер на домакинството в района е 9,4 души. Всички са християни. Спрямо 1930 г. общият им брой се е увеличил с 11,1%. Тук трябва да се има предвид, че изминалият 5-годишен период съвпада с изселването на жителите на с. Горна Горица, което указва високите нива на раждаемост по това време сред българското население в този край.

През разглеждания период продължава обезлюдяването и обезбългаряването на Полето. През 1935 г. българи живеят само в селата Ърбеле и Горно Кърчища, като общият им брой е едва 356 души, от които 173 или 48,6% християни и 183 или 51,4% мюсюлмани. Средният размер на домакинствата е 4,4 души, като при християните е 4,1, а при мюсюлманите 4,7 души. Прави впечатление, че според албанската статистика мюсюлманските жители на двете села говорят български, докато според статистиката на Ср. Поппетров от 1930 г. те са албанци. Именно това разминаване пречи да се съпоставят данните за Полето. Може да се допусне, че информаторите на Ср. Поппетров са посочили като българи само християните в двете села, при което броят им през 1935 г. е намалял с 7,5% спрямо 1930 г. За същия период броят на мюсюлманските жители на двете села е намалял с 58,9% което потвърждава извода за наличието на трайна тенденция към обезлюдяване на Полето.

В с. Върбник живеят 402 души в 83 къщи, като средният размер на домакинство е 4,8 души. Спрямо 1930 г., общият брой на жителите намалява с 33%.

Още по-негативни са тенденциите в двете смесени селища Лин и Поградец на западния бряг на Охридското езеро. В тях през 1935 г. живеят съответно 162 и 22 българи, като намаляването им спрямо 1930 г. е със 76,9% и 92,7%. Прави впечатление, че средният размер на домакинствата в с. Лин е 2,66 души, който е значително по-малък в сравнение с останалите български селища. Най-вероятно това е свързано със засилената миграция на българското население.

В справката от 1935 г. на Секретната служба при МВР в префектурите Корча и Дебър не са отбелязани като говорещи български език жителите на селата Бобошица и Дреново. През този период те са двуезични и в тях българският език продължава да се използва.

Независимо че вследствие на подписания на 9 януари 1932 г. българо-албански заключителен протокол българското малцинство в Албания е признато, като неговото съществуване намира отражение в няколко албански правителствени документа и публикации в пресата, поради силният външен и най-вече югославски натиск, не се стига до предоставянето на конкретни културно-просветни и политически права на българите в Албания. В документ, наречен „Кратко изложение върху положението на българското малцинство в Албания“, който придружава справката на МВНРИ от 1935 г. до Главната дирекция на обновата, се съобщава, че „в албанската официална статистика обаче българите не фигурират като обособен етнически елемент“ (ЦДА, ф. 175К, оп. 5, а.е. 663, л. 176). Независимо от този факт, съществуващите за периода между двете световни войни статистически данни позволяват да се направи сравнително точен анализ и изводи за демографските процеси сред българите в Албания, а именно:

1. Раждаемостта на албанските българи е близка или дори малко по-висока от тази на албанското население, поради което не може да се говори за албански демографски натиск.
2. Поради високопланинския характер на повечето български селища в Кукъска Гора, Голо Бърдо и Мала Преспа и ограничените възможности за поминък, започва процес на мигриране на българското население към по-големите албански градове, като на тяхно място не се заселва албанско население. Изключение прави районът на Полето, където теренът е равнинен, подходящ за селско стопанство, поради което се явява привлекателен за албански заселници.

3. Попадането на мигриралите албански българи в чуждоезиковата среда улеснява тяхното постепенно албанизиране.
4. Албанизиране се наблюдава и в контактната с албанско население зона на районите с компактно българско население като Кукъска Гора, Полето и Голо Бърдо.

БЪЛГАРИТЕ В АЛБАНИЯ В ЕПОХАТА НА ТОТАЛИТАРИЗМА

3.1. Албанските българи през Втората световна война

Нерешените проблеми след Първата световна война стават една от основните причини за назряването на нов световен конфликт. Още през 1915 г., когато Италия се присъединява към Антантата, на Рим са обещани албанските територии около Вльора с остров Сазани. След края на Първата световна война Италия отказва да изтегли своите войски от този район, поради което албанското правителство на 4 юни 1920 г. отправя ултиматум Италия да прехвърли управлението на града и региона на суверенните албански власти. От 4 юни до 3 септември 1920 г. между Албания и Италия се разгаря краткотраен въоръжен конфликт, в който слабо въоръжените, но силно мотивирани албански доброволни отряди разбиват добре въоръжените италиански части и Италия подписва споразумение, по силата на което изтегля войските си и се отказва от претенциите си към Вльора.

През 20-те и 30-те години на XX в. италианското обществено мнение и националисти не са забравили „албанския позор“ във Вльора. В същото време поради липса на алтернатива Албания се обвързва изцяло в икономически план с Рим, като към 1939 година 92,1% от албанския износ е за Италия. През 30-те години за пореден път нарастват опасенията, че Албания може отново да бъде окупирана и поделена между Сърбия и Гърция. Още през 1933 г. българската легация в Тирана уведомява МВнРИ за „новия курс на политиката на сближаване с Югославия, която албанското правителство, респективно кралят, води от няколко месеца насам“.

Сближаването на Албания с Югославия и Гърция води до сключването през 1934 г. на търговски споразумения, които се разглеждат от Мусолини като заплаха за средиземноморските и въобще за глобалните италиански геополитически интереси. Поради тази причина Италия се стреми да ограничи възможностите за влияние на своите конкуренти. В началото на март 1936 г. българската легация в Тирана информира за приключилите преговори между Албания и Италия,

като „първата била приела тежки и ангажиращи престижа и суверенитета и условия“ (ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 663, л. 179).

В тази геополитическа надпревара за влияние в Албания известна роля играят и местните българи. В поверителен доклад на българската легация в Тирана от 12 юни 1933 г. до МВнРИ се предава информация, предоставена от италианския пълномощен министър, според която „Мусолини се бил изразил пред него съвсем нелепо за албанското правителство и особено за неотговорния фактор в Албания, защото допуснали горичани да се изселят в Югославия... Той е изразил учудването си, че крал Зог, който е дал толкова много доказателства за политическа прозорливост и умелост, е могъл да направи подобен непростим гаф по въпроса с горичани и да даде едно оръжие повече в ръцете на Сърбия за домогванията и спрямо Албания“ (ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 663, л. 153).

Този стремеж за влияние в Албания се проявява особено силно в навечерието и през първия етап на Втората световна война, която започва с германското нахлуване на 15 март 1939 г. в Чехословакия. Мусолини не е уведомен предварително за това нападение, чувства се засегнат, тъй като е пренебрегнат като равноправен съюзник при налагането на „новия ред“ в Европа. Италия търси компенсация и на 25 март 1939 г. връчва на албанското правителство ултиматум с искане за установяване на италиански войски в Албания. На 7 април 100-хилядна италианска войска нахлува в Албания и я окупира. На 8 април крал Зог I напуска Албания, а на 12 април албанският парламент е принуден да гласува за свалянето му и да обяви „лична уния“ с Кралство Италия, предлагайки албанската корона на италианския крал Виктор Емануил III. В албанските земи италианската власт започва да налага фашистката идеология.

Непосредствено след италианската окупация, в Албания е изпратен италианецът Пио Бондиоли, който написва книгата „Албания, пети бряг на Италия“. В нея има специален раздел, посветен на етническите малцинства, сред които са посочени и българите. Според Бондиоли „българите са представени от няколко остатъка от древните нашественици (българите, б.а.) в селата край Корча“ (Bondioli, 1939). По-нататък авторът казва, че споменът за българите се съхранява особено при русите типове албанци, живеещи на юг. В книгата си на някои места П. Бондиоли говори и за македонци, но към онзи момент влага в това регионално, а не етническо възприятие. Така например той

пише, че „българските и българо-македонските отряди (чета от комитаджии) се формират и участват под командването на съответния водач (войвода)“. Последвалите събития показват, че този подход очевидно се използва, за да се прокара бъдещо разделение по линията българи – македонски българи – македонци.

При тези променени условия, през август 1939 г., 19 българи като представители на селата с българско население в Албания, се обръщат към българската царица Йоанна да се застъпи пред италианските власти за разрешаване на употребата на българския език в техните училища и църкви.²² В изпратения документ се казва: „Обръщаме се към Вас, ... в чиито жили тече благородната кръв на краля император Виктор Емануил III, Ваш баща и покровител на онези българи, останали да живеят под покривите на малка Албания. Вас молиме да ходатайствувате пред светлейшия си отец да ни се даде малкото право да можеме в храмовете божии да слушаме евангелието и свещените книги на езика на нашите деди. Да ни се даде правото в малкото училища, които имаме в селата си, да учим децата си на езика, който са учили нас нашите бащи и деди. Нека в душите на тези малки същества живее светлият лъч на българщината, нека се закорави в тях мисълта, че те са българи и че ще доживеят деня, когато с гордост ще носят пак безнаказано името българи“.

След като подписката на българите в Албания пристига в Царската канцелария в София, тя е препратена до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Георги Кьосеиванов. Там на 16 септември 1939 г. е поставена резолюция, според която „предвид политическото положение засега няма да се направи нищо, а ще се чака по-благоприятен момент“. По този начин за пореден път в такъв решителен момент поредното българско правителство не застава твърдо зад албанските българи, което се оказва с неблагоприятни за тях последици.

От статистико-демографска гледна точка е важен фактът, че в молбата на албанските българи е посочено, че нейни автори са „подписаните представители на селата с българско население в Албания – надлежно изброени по-долу, с означение на всяко село по отделно

²² Според думите на Никола Пандовски, един от авторите на подписката и представител на с. Върбник, с когото авторът се среща през 1992 г. в родното му село, с оглед на събитията подписката е организирана набързо като подписите са на лица от съответните села, но пребиваващи по това време главно в Тирана. Тъй като не е намерен представител на с. Долна Горица, то не е представено в подписката.

числото на семействата и членовете им“. Документът съдържа ценна статистическа информация, която обаче се отнася само до българите християни, тъй като за тях се иска предоставянето и на правото на употреба на българския език в църквите (Приложения, табл. 11).

При съпоставяне на статистическите данни от 1939 г. с тези на Секретната служба при МВР на Албания в префектурите Корча и Дебър от 1935 г. се установява, че подписката до царица Йоанна отразява обективно демографската ситуация. Така например броят на къщите в Мала Преспа, но без с. Горица, през 1939 г. е 242. През 1935 г. в същия район броят на къщите заедно със с. Горица е 300, а без нея 238 или за 4 години броят на къщите в посочените села в Мала Преспа се е увеличил само с 4. През 1935 г. броят на къщите на българите християни в Голо Бърдо е 125, а през 1939 г. е 129. Запазва се тенденцията към намаляване на броя на българите християни в Полето. През 1935 г. броят на българските християнски къщи е бил 42, а през 1939 г. вече е 39. Намаляват и къщите в населеното с българи с. Върбник. През 1935 г. те са 83, а през 1939 г. са 70. Най-голямо е обаче намалението на българските къщи в с. Лин: от 61 през 1935 на 20 през 1939 г., което потвърждава правотата на направения на базата на статистическата справка на Секретната служба при МВР на Албания от 1935 г. извод, че с оглед на констатирания малък размер на домакинствата, в с. Лин е започнал интензивен процес на изселване на българското му население.

Ако се вземе средният размер на домакинствата на българите християни във всяко отделно селище според статистическата справка на Секретната служба при МВР на Албания в префектурите Корча и Дебър от 1935 г. и се отнесе към броя на къщите, обитавани от българи християни в Албания през 1939 г., то общият им брой би бил около 3 980 души.

На 19 октомври 1939 г. Дебърското благотворително братство в София се обръща до председателя на Св. Синод на БПЦ като го информира, че „Министерство на Външните Работи и Изповеданията е уведомявано много пъти и е молено да се направи нещо, щото и българите от тия села да се ползват с църковни и училищни права, както другите националности – гърци и сърби. Обаче всичките наши молби са останали напразно. Днес положението е променено – от времето на италианската окупация на Албания. Властта не само разрешава, но и иска за църквите и училищата българите да се молят на Бога и учат на

български. Липсата на свещеници и учители е причина щото и сега да не може да се удовлетворят желанията на населението“. След като Св. Синод препраща изложението на Дебърското братство до МВнРИ, на 9 ноември 1939 г. получава отговор от Дирекцията на изповеданията, в който се казва, че „Министерството ще проучи въпроса за назначението на свещеници и учители в Албания и ще постъпи съобразно днешните политически условия“.

Динамиката на промяна на условията на Балканите обаче изпреварва скоростта, с която МВнРИ проучва въпроса за възможностите за подобряване на правата на българското малцинство в Албания. Една година след като Италия окупира Албания и обявява „личната уния“, решава да завладее Либия и Египет. За да води успешни военни действия в Северна Африка и да подобри стратегическото си положение в Средиземно море, Мусолини се нуждае от контрол над територията на Гърция. За целта се възползва от съществуващите гръцко-албански противоречия по т.н. епирски въпрос. На 28 октомври 1940 г. италианската армия напада Гърция. Първоначално италианците постигат успехи, настъпвайки на гръцка територия, но впоследствие те са изтласкани от Епир и военните действия се пренасят на албанска територия. По време на военните действия Италия мобилизира войници от цяла Албания, в това число и от селищата, населени с българи. Част от тях попадат в гръцки плен и са интернирани във вътрешността на Гърция или по островите.²³

В същото време в средата на декември 1940 г. Хитлер окончателно одобрява директивата за предстоящото нападение над СССР. В нея се предвижда приготвянията за нападението да бъдат завършени до 15 май 1941 г. В хода на тази операция Германия се стреми да си гарантира десния фланг, който е застрашен от проточилата се итало-гръцка война и намиращите се на гръцка територия английски войски. Поради тази причина Хитлер решава да се притече на помощ на Мусолини, а намиращите се на румънска територия германски войски трябва да преминат през България и Югославия (Димитров, 1983). Започва засилването на дипломатическия натиск на нацистките власти върху Белград и София за включването им в Оста. На 8 октомври

²³ Интернираните във вътрешността на Гърция военнопленници от български произход, мобилизирани в италианската армия, са освободени едва след оповестяването на официалната капитулация на Атина на 23 април 1941 г. При освобождаването си, много от тях декларират българската си етническа принадлежност.

1940 г. в Румъния се настаняват германски войски, а на 12 декември Хитлер издава директива с кодово название „Марита“, с която се планира военната операция срещу Гърция.

България и Югославия се намират в безизходица. На 1 март 1941 г. Хитлеристка Германия обявява война на Гърция, а същия ден по-късно българският министър-председател подписва протокол за присъединяването на България към Тристранния пакт. На 25 март 1941 г. към оста Рим – Берлин – Токио се присъединява и Югославия. През разглеждания период поради водените от страна на Германия преговори с Югославия и впоследствие нейното присъединяване към Тристранния пакт, от страна на Хитлер не само че не се насърчава българският ревизионизъм по отношение на Македония, но и цяла Южна Македония със Солун е обещана на Белград (Documents..., 1962).

От една страна промените на Балканите през периода април 1939 – април 1941 г. подхранват югославския интерес към Северна Гърция и Южна Албания. От друга страна те обективно затрудняват България да предприеме по-решителни действия в защита на българите в Албания. Българската пасивност до голяма степен е обусловена и от факта, че през този етап на Втората световна война, страната няма ясна стратегия по македонския въпрос (Кочанков, 2007). Поради нарасналият югославски интерес към Албания, през 1940 г. в Скопие Миленко Филипович публикува книгата „Голо Бърдо“. В нея има актуални статистически данни от 1937 г. само за тази част от селищата, намиращи се на югославска територия. За селата в Албания са публикувани статистически данни от периода на Балканските и Първата световна войни, а съвсем бегло са разгледани някои миграционни процеси през 20-те години на XX в. В това издание българите в Албания се разглеждат като сърби, а районът на Голо Бърдо е описан като „сръбски предел“ (Филиповић, 1940). Целта на тази публикация е да бъде като контрапункт на евентуални бъдещи италиански претенции към Югославия.

За пореден път обаче на 27 март 1941 г. на Балканите настъпва коренен обрат. В Югославия се извършва военен преврат, а правителството, присъединило страната към Тристранния пакт, е свалено от власт. Тази неочаквана промяна принуждава Хитлер да се разпорежи на 6 април да бъде атакувана Югославия, която за няколко дни е разгромена и на 17 април 1941 г. Върховното командване на югославската армия подписва нейната капитулация пред германски военни представители.

При променилата се обстановка и нуждата от спешно прех-

върляне на немски войски на изток с оглед на плануваното нападение над СССР, германските власти решават да предоставят окупираната от тях Вардарска Македония за администриране от България. В телеграма на германския външен министър Рибентроп, изпратена на 15 април 1941 г. до германската легация в София, изрично се казва, че „съдбата на различните райони, принадлежащи на Югославия, няма да бъде определяна окончателно до края, до сключването на мира. По настоящем, следователно, никакви изявления не могат да бъдат правени относно политическите цели и бъдещите граници по отношение на Македония“ (Documents..., 1962). В същия документ се съобщава, че за пропагандното насочване на българското население от югославска Македония ще се използва лозунга „откъсване“ от Белград. За конкретните райони обаче, към които ще се прилага, трябва да се имат предвид италианските претенции за югославските райони, които са населени с албанци.

Италия предявява териториални претенции още преди да е подписана капитулацията на Югославия. В информация на българския генерален консул в Тирана Ив. Сливенски се съобщава, че българската колония там е сериозно загрижена от една телеграма на „македонските албанци живущи в Тирана“ до кралския наместник с искане за освобождаване на тези албански земи. Загрижеността се засилила и от посещението на кралския наместник в Дебър на 11 април 1941 г., където е поискано присъединяването на града и района към Албания (ЦДА, ф. 176К, оп. 15, а.е. 9, л. 20). Италианското съобщение, че са окупирани Охрид, който се счита за българска светиня, „има ефекта на взривяване на бомба в София“ (Кочанков, 2007).

На 18 април е изпратена телеграма от Рибентроп до германската легация в София, в която се казва: „На българската армия сега и бе разрешено да завземе... Македония, но към настоящия момент не подалече от линията Пирот – Враня, Скопие и от там следвайки течението на Вардар до гръцката граница... Моля, уведомете също така българското правителство и добавете, че посочената окупационна линия в Македония е само временна“. Съгласно германското разбиране, при териториалното разграничаване на запад от посочената линия, ще бъдат отчетени италианските претенции.

Същият ден Рибентроп нарежда на германската легация в Рим да информира граф Чано, че Германия се надява на италианското съгласие „македонският въпрос да бъде разрешен съгласно българ-

ските интереси, така че цялата територия под град Охрид и Охридското езеро, наричани от българите национална светиня, да бъде под суверенитета на България.“ Български войски започват да навлизат на югославска територия на 19 април, но те нямат самостоятелно командване. В западната част на Македония остават незаети градовете Струга, Тетово, Дебър, Кичево, Гостивар и тясна ивица земя по източното крайбрежие на Преспанското езеро. В тях след изтеглянето на германската армия навлизат италиански части.

На 19 април цар Борис заминава за Германия, където се среща с Хитлер. На българския цар е обещано, че Охрид ще бъде предаден на българите след предстоящите преговори с италианците. По този повод на 21 април 1941 г. във Виена започват разговори между Рибентроп и граф Чано, на които се съгласуват позициите на Германия и Италия за териториално-административните промени на Балканите. Двете страни обсъждат и въпроса за противоречията между България и Италия по отношение на Македония. На тази среща италианците обосновават претенциите си не с етнографски, а със стопански и военни аргументи. В разговорите са поканени за мнение и включените в италианската делегация експерти. На поставените им от Рибентроп въпроси те обаче не дават задоволително обяснение, а само отбелязват, че ако остане досегашната граница, Албания ще бъде съвсем тясна, а пространството до морето – съвсем малко. В допълнение на това граф Чано изтъква, че Албания трябва да има за граница двойна планинска верига, както и да получи част от ж.п. линиите в Македония. Лично той е готов да отстъпи за границата при Охридското езеро, така че тази българска светиня да остане на българска територия.

Срещата на Рибентроп с граф Чано приключва на 24 април с определянето на т.нар. Виенска линия. Според нея по-голямата част от Вардарска Македония се предоставя за администриране от България, но един широк пояс в западната част със Струга, Гостивар, Тетово и източното крайбрежие на Преспанското езеро се дава на Албания. На 27 април българският пълномощен министър в Берлин П. Драганов информира МВнРИ в София, че от германска страна е дадено разрешение за навлизане на български войски в района западно от р. Вардар до линията Битоля – Брод – Тетово – Качаник. Западно от тази линия към гр. Охрид навлизането на българските войски става на 15 май след оттегляне на намиращите се там италиански и германски войски (Кочанков, 2007).

На 21 юли 1941 г. в Рим започват българо-италианските преговори за окончателно определяне на българо-италианската демаркационна линия. На тези разговори италианската страна ултимативно налага следните принципи:

1. Виенската линия вече е определена в споразумение с Германия и ще остане;

2. Предвид на българските искания могат да се допуснат известни поправки, които могат да бъдат направени от една смесена комисия, която да проучи положението на самото място. Това е допустимо и поради факта, че Виенската линия е нанесена на карта в мащаб 1:750 000, което може да доведе до неправилни тълкувания;

3. След окончателното установяване на границата трябва да последва размяна на населението.

От итало-германските и итало-българските преговори е видно, че Германия, пред която се подписва капитулацията на югославската армия, става върховен военновременен суверен на бившата югославска територия и в това си качество предоставя районът на Западна Македония на Италия, а на останалата част от Вардарска Македония на България.

На 29 юни 1941 г. Мусолини излиза с прокламация, в която декретира, че гражданските компетенции от италианските въоръжени сили, окупирали териториите на Косово, Дебър и Струга, се прехвърлят на марионетното албанско правителство. В Тирана декретът се тълкува в смисъл, че споменатите територии се присъединяват окончателно към Албания. За МВнРИ в София обаче не става въпрос за трайно установена междудържавна граница, а за демаркационна линия, отвъд която са „областите под италианска окупация при албанска администрация“.

Аналогична е и ситуацията в българската зона във Вардарска Македония. На 24 април 1941 г. между пълномощният министър К. Клодиус, заместник-началник на отдел икономическа политика в германското външно министерство и българския външен министър Ив. Попов е подписан документ, в който се уточнява статута на „завзетата от България част на бившата югославска държава“ и се разглежда установяването на българската администрация във Вардарска Македония. От текста на документа се вижда, че българското правителство поема само задължения, които гарантират правата на германците в окупираните Македония и Моравско, които са наречени „отстъпени

(от Германия, б.м.) на България области“. За условията, при които става това „отстъпване“, за правата на България върху тези области и т.н. нищо не е казано, освен че те ще бъдат оформени след края на войната. Спогодбата гарантира „присъствието на германски войски в тези области“, чиято издръжка се поема от България. Независимо че българското правителство представя този акт като национално обединение, в различни германски издания от този период тези земи не са посочени като част от България, а само като намиращи се „под българска администрация“ или като „германска окупационна зона, придатена за администриране на България“ (Das Reich, 1942; Попов, 1993).

Българска застава на българо-италианската демаркационна линия в района на гр. Охрид, 1942 г. Източник: Албум на Янко Гочев.

Независимо от факта, че бъдещите граници на Албания и България ще се определят при сключването на мирните договори след края на войната, българи и албанци, които заедно са страдали под югославския гнет и заедно са се борили срещу него, стават конкуренти по отношение на територия, в която се преплитат националните им доктрини. Земите под италианска окупация и с албанска администрация през 1941 г. се увеличават с 11 780 км² бивша югославска терито-

рия и с около 820 хил. души население. Цялата територия под италианска окупация и с албанска администрация е разделена административно на 14 префектури. Новосъздадените префектури, в които има българско население, са главно в Западна Македония, която е обединена в префектура Дебър, с подпрефектурите Тетово, Гостивар, Кичево, Река и Струга, а районът на Царев двор, Ресенско, е присъединен към префектура Корча. Българите в Косово, живеещи в районите на Призренска Гора, Подгора и Жупа попадат в Призренската префектура. С указ на правителство в Тирана от 18 октомври 1941 г., всички жители на горепосочените префектури стават албански граждани.

Особено остър е спорът за числеността на българското население в италианската зона, както и на албанското население в българската зона на Македония (Панчев, 2018). Тези противоречия пряко повлияват както върху съдбата на албанското население в зоната на Македония с българска администрация, така и на българското население в Западна Македония под албанска администрация, а това дава отражение и върху положението на българите в международно признатите граници на Албания до 1941 г. Включването на нови територии с българско население води до значително увеличаване на броя на лицата от българска народност, намиращи се под албанска администрация, което е допълнителен фактор за стабилизиране на българите в старите граници на Албания, по-голямата част от които продължават да живеят в компактни селища. Това е предпоставка за съхраняване на тяхната идентичност. В Централния архив на Албания се съхранява молбата до Министерството на образованието в Тирана от 23 юли 1941 г. на Ибрахим Абдухраман Кука, който през изминалите 10 години е албански учител в с. Кленье, Голо Бърдо. В молбата си той настоява да бъде преместен в друг район, тъй като в село Кленье децата му не могат да научат добре своя роден албански език. В документа пише: „Както се знае, жителите на това село имат за семеен език българския и в тези условия моите три деца се намират между две езикови течения: вкъщи слушат майчиния език, а с местните приятели българския или, което е още по-зле, един изцяло изкривен албански. От този факт произтича, че тези деца са успели да усвоят един смесен език без никакъв вкус, външното влияние върху тях е голямо и в края на краищата не знаят, нито биха знаели основно нито майчиния си език, нито българския“ (AQSH. F. 195. V. 1941. D. 137. Fl. 16; Панчев, 2018).

С настъпилите териториално-административни промени рязко се променя и обликът на българската общност в Албания. Ако до 1941 г. тя е доминирана от местни българи, живеещи в източните части на територията в рамките на международно признатите граници, а българите имигранти от Вардарска Македония представляват сравнително малка група, то след 1941 г. започва да доминира групата на българите от Западна Македония. Поради тази причина и вниманието на българската дипломатическа мисия в Тирана се насочва главно към тях.

За нуждите на гражданската администрация установилите се на бившата югославска територия нови итало-албански власти събират информация за броя на населението там, както и за неговите основни демографски характеристики като етническа и религиозна принадлежност, майчин език и др. За тази цел първоначално се използва актуализиран вариант на данните, извлечени от статистиките от последното преброяване на населението в Кралство Югославия през 1931 г. и текущата демографска статистика. Итало-албанските власти смятат, че тази статистическа информация, макар и с известни резерви, отговаря на действителното демографско положение. В официалните югославски публикации от това преброяване обаче е посочена само религиозната принадлежност на населението, но не и неговият етнически състав (*Royaume de Yougoslavie, Statistique générale d'etat, 1938*).

На 13 ноември 1941 г. Висшият граждански комисариат за Косово, Дебър и Струга изготвя списък на населението по пол и религиозна принадлежност за отделните общини и кметства (Панчев, 2018). Съгласно тези данни, общият брой на населението в районите на Западна Македония под италианска окупация с албанска администрация е 250 383 души, от които 141 608 или 56,56% са мюсюлмани, а 108 735 души или 43,43% са православни християни. Едва 32 души са от друго вероизповедание. По райони населението е разпределено по следния начин: в префектура Дебър живеят общо 237 204 души, от които 138 524 души или 58,4% са мюсюлмани, а православните християни са 98 640 или 41,58%. В окръг Царев двор към префектура Корча общият брой на населението е 13 179 души, като от тях 3 084 или 23,4% са мюсюлмани, а 10 995 души или 76,6% са православни.

През първоначалния период на италианската окупация, новите власти се отнасят благосклонно към българското население. С разгарянето на итало-българския спор за установяване на демаркационната линия, българското население започва да бъде потискано. Подобни ре-

пресивни мерки се прилагат и върху българите, живеещи в старите предели на Албания до 1941 г. В доклад на българското военно разузнаване от Скопие до министъра на войната генерал Пенев се съобщава, че до 23 май 1941 г. държането на италианските военни, административни и финансови органи към българите в окупираните от тях територии в Западна Македония е много внимателно. Позволява се събирането на населението на големи групи, преминаването на демаркационната линия без каквито и да е документи, разговори с български офицери, които посещават градовете Тетово, Струга и др., окачване на сградите и на български знамена, наред с италианските и германските. През този период българското население възстановява според българската именна система насилствено посръбчените от властите в Белград имена. От 23 май обаче положението коренно се променя. Според българското военно разузнаване това се дължи на назначаването в общинското управление на Тетово само на сърби, сърбомани и мохамедани. Вследствие на това на българското население е забранено да преминава демаркационната линия, а всички германски и български знамена са свалени (ЦДА, ф. 176К, оп. 21, а.е. 2834, л. 17-19).

Настъпилите промени много ясно личат от случая с арестуването на 20 май 1942 на видните българи от Струга д-р Христо Груев, Стефан Томанов, собственик на хотел „Турист“ и Владимир Иванов, търговец на манифактура. Същия ден те са отведени в Тирана, като според техните близки „се касае за една мярка на местните власти, целяща да спласи неколцина от будните българи в Струга“. По време на разпита си българите заявили, че „в миналото албанци и българи заедно са понасяли сръбското робство и не разбирали защо сега трябва да бъдат тормозени от албанските власти“. Арестуваните граждани на Струга са освободени след намесата на българския генерален консул в Тирана Ив. Сливенски, който при освобождаването им заявява, че „България днес е толкова силна и разполага с толкова средства за действие, и политически, и икономически, че не ще остави косъм да падне от главата на който и да е българин в Албания“ (ЦДА, ф. 176К, оп. 8, а.е. 1097, л. 31-32).

На 4 юли 1942 г. българският генерален консул в Тирана Ив. Сливенски се среща с албанския министър-председател Мустафа Круя, за да обсъди въпроса за „многобройни(те) данни за гранични инциденти и за лошото третиране на българите в Албания“. Като насрещно искане албанската страна поставя въпроса за 2 600 албанци, „прокудени

от България (има се предвид българската зона във Вардарска Македония, б.а.)“.

В своята информация до МВнРИ Ив. Сливенски прави анализ на италианските интереси от провокирането на българо-албански конфликт. „1. Италианците създадоха Велика Албания и 2. Италианците трябва да държат войски в Албания, за да пазят нейните граници. Срещу кого? Очевидно срещу България. Българската опасност, ето един чудесен аргумент, който идва тъкмо навреме, за да оправдае както пребиваването на италианците в Албания, така и необходимостта Албания да търси защита от Италия. Българската опасност обаче трябва да се популяризира. Трябва да се разпалят страстите... Чудесна перспектива за италианците в Албания“.

В тези условия на нарастващо напрежение, на 8 ноември 1942 г. в Тирана е убит един от лидерите на местната българска общност Димко Матов.²⁴ За него в изпратена на 25 ноември 1942 г. по специален куриер информация от Българското генерално консулство в Тирана се казва, че „Димко беше набелязан човек за властите. Родом от Струга, той познаваше всички стружани от града и околията. Неговата къща беше се превърнала в хотел за стружани и кичевчани. Димко пръв научаваше какво става в Струга и винаги го съобщаваше в Консулството. На по-бедните българи като дохождаха в Тирана той помагаше парично и им даваше безплатно гостоприемство. Празникът на Св. Св. Кирил и Методий, както и другите празници на колонията, биваха фактически уреждани от него. Той имаше и силен български дух... Убийството на Димко съставлява един необикновено тежък удар за всички българи, не само в Тирана, но и в Струга и Кичево. Всички са наплашени и се боят да не ги сполети същата участ... Каква ще бъде нашата реакция е въпрос политически, по който не мога да се произнеса. Но съм длъжен да отбележа, че след убийството на Димко всички българи са били обзети от страх и не ще смеят повече да манифестират техните български чувства, ще престанат да идват в Консулството и ще се стараят да се приспособят, кой както може, към местните фактори“.

Проучване на Българското генерално консулство в Тирана установява, че убийството на Димко Матов става „по нареждане на един милиционерски легион“. Местни извори сочат, че физическият убиец е лице, което няколко години преди това извършва атентат срещу

²⁴ Димко Стефанов Матов е племенник на един от лидерите и изтъкнат теоретик на ВМРО Христо Матов, и на Милан Матов, един от ръководителите на българо-албанското анти-сръбско Охридско-Дебърско въстание през 1913 г.

Ахмед Зогу. Според Ив. Сливенски, най-вероятно това е Нок Гельоши, „който е бил извършил втория атентат срещу Зогу, във Виена, ...опасен човек, автор на много убийства и който бил сега щедро плащан от италианците“.

Участието на италианските окупационни власти в убийството на Димко Матов води до мобилизиране на албанската общественост и открити прояви на солидарност с българите. В доклада си българският генерален консул Ив. Сливенски съобщава, че „половината Тирана е присъствала на погребението. Опелото е било извършено от шефа на албанската автокефална православна църква митрополит Киси, а на гробищата е присъствал вторият албански митрополит Висарион... Всички познати, с които говорих, сравняват погребението на Димко с онова на майката на Зогу... На погребението са участвали и много хора, които са искали по този начин да изкажат тяхното възмущение от убийството и да направят един мълчалив протест срещу властта... От уста на уста се е носело, че „Димко булгар фурнаджи“ (така е известен тук) е убит от милицията и че това убийство било голям грях“ (ЦДА, ф. 176К, оп. 8, а.е. 1105, л. 111 – 116).

Недоволството на албанското население от италианската окупация подтиква патриотично настроените среди в Тирана да търсят контакти с българската дипломатическа мисия с цел намиране на приемливо решение на сходните проблеми, които имат двата народа. През януари 1942 г. генералният консул в Тирана Ив. Сливенски е посетен от бившия министър-председател на Албания Мехди Фрашери. За албанския политик положението на Италия става все по-трудно. Фрашери смята, че при едно италианско разложение, албанците лесно ще обезоръжат италианските войски в Албания. Голямата опасност обаче идва от гръцка и сръбска страна. Тази заплаха прави актуална необходимостта от защита на българо-албанските интереси и отстраняване на всички пречки за тясното взаимодействие между двата народа. Албанското искане е при бъдещо албанско въстание срещу италианците, България да запази неутралитет и съществуващата демаркационна линия временно да остане непроменена. При установяването на нова албанска власт, Тирана би се съгласила да се ревизира тази линия в Западна Македония (ЦДА, ф. 176К, оп. 15, а.е. 27, л. 6 – 10).

По-късно Мехди Фрашери отново се среща с Ив. Сливенски. На тази среща той изразява позицията, че в случай на успех на Оста, Ал-

бания никога няма да се примири с положението си на италианска колония, а ще воюва за своята независимост. От тази гледна точка той смята, че е в интерес на България да граничи с независима Албания, а не с велика и силна Италия (ЦДА, ф. 1503К, оп. 1, а.е. 21, л. 302 – 303).

В тези условия възниква албанска въоръжена съпротива, която бива преследвана от италианските окупационни власти. На терор са подложени и българите в Албания, като целта на Италия е да притъпи тяхното българско самосъзнание за да могат по-лесно да бъдат денационализирани. Подобно на австро-унгарската политика в Албания през Първата световна война, Италия започва да оказва натиск върху населението да не се наричат българи, а допуска и насърчава само употребата на регионалното му име „македонци“. Италианските власти открито водят агитация сред местното население, че то няма нищо общо с българите, а е някаква отделна народност, която е повече сродна с албанците. В Кичево италианците извършват обиски по къщите, изземат български книги и свалят снимките на българското царско семейство (Kolanović, 2003). В изпратен на 15 март 1943 г. от Тирана поверителен доклад до Началник щаба на войската в София се съобщава, че местната власт, „насъсквана от италианските официални власти, се отнася много жестоко спрямо българите. Българите биват арестувани безпричинно, правят се обиски без всякакви поводи по домовете им, съставят им актове и се налагат глоби. Нанасянето на побой е нещо обикновено. Когато се отива от върховете надолу, това отношение се променя в благоприятен смисъл за българите под албанска власт... Италианските войници са се отнасяли винаги добре, обаче винаги са ги наричали и наричат „македонци“ вместо българи. Това нещо на много места дразни и самото българско население, което избягва да има допир с тях. Да се подобри положението на българите няма изгледи“ (ЦДА, ф. 176К, оп. 15, а.е. 27, л. 21).

При преследването на българското население от страна на италианските власти се стига до парадоксални случаи, като например в издадени съдебни присъди за „пропаганда в полза на България“, осъдените лица са обявявани за македонци. Такъв например е случаят с Коста Цветков, който с решение № 3 от 13 август 1942 г. на Корчанската областна комисия за полицейски интернирания е записан като македонец, а деянието, заради което е наказан на интерниране за една година е, че „е опасно лице и върши пропаганда в полза на България“

(Приложения, факсим. 12). От това решение е видно, че е започнал и процес на подмяна на фамилните имена, като вместо Цветков е записан Цветко. Този съдебен произвол и терор не засяга само българите в Западна Македония, но и българите в старите предели на Албания. Според непълните данни, събрани от Българското генерално консулство в Тирана, от убитите през 1942 г. 23-ма българи, двама са от старите предели на Албания: Кристо Иван Дуковски от Ърбеле и Борис Георгиев Хаджиев от Кърчища.

В тази напрегната обстановка още през януари 1942 г. властите в Тирана взимат решение през октомври да се проведе преброяване на населението в новоприсъединените към Албания територии. В подготвения формуляр, озаглавен „Декларация по преброяване на населението“, в колона 14 се посочва религиозната принадлежност, като е записано: „Да се посочи вероизповеданието. Да се напише според случая: мюсюлманин, православен автокефален, сърбин, екзархист, православен българин, католик и др.“ Още тук възниква въпроса защо екзархистите са поставени в отделна група от православните българи, след като освен Българската екзархия, няма друга църковна институция, към която да принадлежат православните българи. Не става ясно и дали на българите мюсюлмани се предоставя възможност да се декларират като такива. Колона 15 от формуляра се отнася за езика. Текстът гласи, че анкетираните трябва да посочат „езика, който са говорили в детството. Да се посочи диалектът или езикът, който е говорен като дете, като се напише според случая: албански, български, гръцки и други“. В колона 17 се вписва етническата принадлежност на бащата, а в колона 18 на майката. Като възможни опции са посочени „албанец, грък, румънец, българин, сърбин и друго“.

През целия период на подготовка на преброяването, българската дипломатическа мисия в Тирана, а също така и органите на българската администрация във Вардарска Македония, следят процеса по организирането му и събират данни за редица неточности и проблеми, които пречат на изясняването на реалния брой на българското население в тези краища (Панчев, 2018).

От 1 до 10 октомври 1942 г. итало-албанските власти в Западна Македония провеждат официалното преброяване на населението. В поверително писмо на Битолската областна дирекция на МВР от 7 октомври 1942 г. до МВнРИ се съобщава, че „според допълнителните сведения, които Областната дирекция има от Стружко, в много от та-

мошните села албанските власти, натоварени да извършват преброяването, настоявали и заплашвали нашите сънародници да се декларират от „албански“ произход... Било е взето решение да се вземат най-строги мерки щото цялото население да се декларира като албанско; където не може да се действа със заплахата и натиск, да се употреби подкуп... При това положение трябва да се очаква, че мнозина наши сънародници ще декларират произхода си за албански“ (ЦДА, ф. 176К, оп. 32, а.е. 83, л. 2). На 27 октомври 1942 г. Битолската областна дирекция на МВР, пак с поверително писмо, уведомява МВНРИ, че „декларациите по преброяването, които са на албански език, не се раздават на главите на домакинствата за попълване, а се съставят списъци на всяко домакинство от натоварените с преброяването чиновници... Преброяване на имота, инвентара, добитъка и др. не се прави. Предполага се, че от тези списъци в последствие се попълват декларациите, без обаче да бъдат подписвани. Поради тази причина не може да се контролира как става попълването на 18 графа, където се отбелязва произхода“ (ЦДА, ф. 176К, оп. 32, а.е. 83, л. 4). В подобен документ от 30 октомври 1942 г. се съобщава, че „при преброяването на населението сведенията се събират по списъци на домакинствата, като българите се заставят да признаят албанския си произход, т.е. да бъдат вписвани като „шкипитари“. Има и случаи, при които графите за народността произход и за вероизповеданието да се оставят празни и в последствие се попълват от самите власти по начин, по който те намерят за добре“ (ЦДА, ф. 176К, оп. 32, а.е. 83, л. 5).

Българската администрация се опитва да събере информация за конкретни нарушения в процеса на преброяването отгътък демаркационната линия. В писмо на Битолската областна дирекция на МВР от 24 ноември 1942 г. се съобщават примери за фрапиращи нарушения. „С. Карабуница, което има 76 български домакинства с 420 жители, при голям тормоз в преброителните списъци са били вписани като българи само 21 човека, 3 са били отбелязани като сърби, а всички останали са били вписани като албанци... От чисто българското село Кладник, което има 78 домакинства с около 500 жители, всички са били записани албанци. Същото е положението в с. Сърбани от карабунишката община, което е прекръстено от албанските власти на Лирия. Това село брои 83 домакинства с около 560 жители, от които стотина турци. И българи, и турци, въпреки нежеланието си и след един малък инцидент, при който декларациите били скъсани, били

вписани като албанци, ако и нито един от тях да не говори албански език“ (ЦДА, ф. 176К, оп. 32, а.е. 83, л. 11).

Независимо от тези свои пороци, албано-италианското преброяване на населението в Западна Македония, проведено през месец октомври 1942 г., представлява значим научен интерес. Регистрирани са общо 234 783 души, живеещи на тази територия (Приложения, табл. 12). Според обявените резултати за етническия състав на това население, най-много са записаните като албанци – 60,83% от общия брой, 30,98% са регистрираните като българи и 8,18% са записани като сърби.

При съпоставяне на резултатите от преброяването през 1942 г. с данните от края на югославския режим, се откриват някои съществени разлики. Ако през 1941 г. в тези територии общият брой на населението е бил 250 383 души, то за период от малко повече от година населението е намаляло с 15 600 души или с 6,23%. В същото време ако броят на православните християни през 1941 г. според югославската статистика е бил 108 735 души, то през 1942 г. са регистрирани общо 91 960 православни християни (българи и сърби) или намалението на тази група е с 16 775 души. Обратен е процеса при мюсюлманското население, като през 1942 г. то е нараснало с 1 215 души. От статистическите данни се вижда ясно, че всички мюсюлмани, включително турците, циганите мюсюлмани и българите мюсюлмани (в този район известни още като торбеши), също са регистрирани като албанци. Значението на този проблем е особено голямо за Косово, където през 1943 г. също се провежда преброяване на населението, тъй като там всички българи мюсюлмани са записани като албанци.

На базата на разменените дипломатически ноти между България и Италия във връзка с преброяването през 1942 г. на населението в районите на Вардарска Македония под италианска окупация и с албанска администрация, могат да се направят и някои интересни изводи за лицата, които са записани като сърби. Така например след приключване на преброяването се издават специални удостоверения за етническа принадлежност. Българската администрация успява да се сдобие с няколко такива документа и българските власти правят запитване до италианските власти за техните собственици. В официалния отговор на италианската легация в София от 2 юни 1943 г. например се казва, че лицата Мане Тасев, Велимир Генадиев, Стоян Митрев и Велико Стоимиров са албанци от сръбски произход. В отговора прави впечат-

ление, че успоредно с изписването на имената по българската именна система се използват и поалбанчени имена, а именно: Мане Кузмати, Велимир Гюри, Стоян Петро, Веломир Ристо (ЦДА, ф. 176К, оп. 32, а.е. 83, л. 14). Този пример ясно показва, че след промените през април 1941 г. и установяването на италианската окупационна власт, въпросните лица са си възстановили българските имена, но впоследствие са подложени на натиск за обезбългаряване.

Друг важен момент при преброяването на населението в италианската окупационна зона под албанска администрация е, че въпреки италианската политика за налагане на българите на регионалното им име, няма случаи на лица, които да са записани като македонци.

С оглед на констатираните слабости на начина, по който е извършено преброяването, е трудно да се каже точно каква част от промените в населението се дължат на естествени процеси и каква на миграционни или асимилационни. При всички случаи обаче е налице изселване на българското население от този район. По-малка част мигрира към вътрешността на Албания и най-вече към столицата Тирана, докато по-голямата част от миграционния поток се насочва към българската зона във Вардарска Македония. Подобен извод се потвърждава от факта, че към април 1943 г. броят на бежанците от районите на Западна Македония под италианска окупация и с албанска администрация се изчислява на 12 000 души (ЦДА, ф. 176К, оп. 8, а.е. 1197, л. 84 – 85). Големият брой бежанци се установява и от проведения на 12 септември 1943 г. в Скопие голям протестен митинг срещу условията на живот в Западна Македония, в който взимат участие около 10 000 бежанци от тези краища (ЦДА, ф. 176К, оп. 8, а.е. 1197, л. 75–76).

През целия период на италианска окупация на Албания, италианските военни власти преследват българското население. В края на 1943 г. Съюзът на македонските културно-просветни и благотворителни братства в България публикува жалейка, в която е приложен списък на убити след 6 април 1941 г. българи. В Дебърската и Галичката околии, намиращи се под италианска окупация, през този период са убити 34 българи, 4 от които са родени в района на Полето в границите на Албания до 1941 г. През същия период в Преспанска околия са убити двама българи. На 2 септември 1943 г. българският консул в Тирана Хр. Минков съобщава, че „чисто българското село Гломбочане на Преспанското езеро от 52 къщи с около 500 души население“ е изцяло изгорено от италиански войски, които преследвали албанска

чета. Покрай опожаряването италианците оплячкосват всичко и населението остава без храна. Населението моли настоятелно за помощ, най-първо за храна и пари, за да възстанови жилищата си преди зимата. Българският консул се среща с представители на висшето италианско командване в Тирана и моли да не се преследват българските преспански села в Албания, „тъй като населението е най-мирното и не участва във въстанически акции на албанците срещу италианците“ (ЦДА, ф. 176К, оп. 15, а.е. 63, л. 98). От демографска гледна точка информацията на Българското генерално консулство в Тирана за с. Гломбочани в Мала Преспа показва, че въпреки военната обстановка, населението му нараства. Докато през 1935 г. броят на къщите в него е 39 с 409 жители, през 1939 г. домовете са 45, а през 1943 г. броят на къщите е вече 52 с 500 жители или средният размер на домакинството е 9,62 души.

Настанени в гр. Охрид българи бежанци от италианската окупационна зона, 1943 г.

Източник: Албум на Янко Гочев.

Дипломатическите постъпки на българското правителство пред италианските власти за подобряване на положението на българите в територията под италианска окупация и с албанска администрация не

дават необходимите резултати. Поради тази причина, освен прием на бежанци от тази зона, на 14 октомври 1942 г. Министерски съвет приема Постановление № 48, с което се допускат да презимуват в България до 50 хил. овце. Приплодът, както и произведените вълна, сирене, масло и др., придобити от добитъка през времето, което му в България, при изнасянето им, не подлежат на износни мита и други данъци и такси като местни произведения. Освен това овцете се освобождават от мито и всички други данъци и такси при вноса и износа им (Държавен вестник, 1942). Впоследствие става ясно, че нужда от подобно презимуване имат само овцете, намиращи се в Албания, поради което на 27 януари 1943 г. е прието ново Постановление № 14, с което на овцевъдите българи от Албания, презимуващи на територия, администрирана от България, се предоставят 300 тона зърнен фураж за доизхранване на овцете, като заплащането му ще стане впоследствие в натура чрез вълната, стригана през пролетта на 1943 г. (Държавен вестник, 1943). Тъй като една част от овцете са слаби и не могат да понесат ранната стрижба, на 3 май 1943 г. дирекция „Гражданска мобилизация“ дава съгласието си 10% от овцете да бъдат изведени от българска територия нестригани. С подобни действия България се стреми да подпомогне стопанския живот на българите в Албания.

Рязка промяна на ситуацията в Албания настъпва на 25 юли 1943 г., когато италианският фашистки диктатор Бенито Мусолини е свален от власт и се създава ново правителство на маршал П. Бадوليو. То започва да търси контакт с антихитлеристката коалиция с цел сключване на примирие при възможно най-благоприятни условия за Италия. Примирието е сключено на 3 септември, а обявено на 8 септември 1943 г. Положението в окупираната все още Албания се изостря като чети от комунисти, националисти и зогисти (привърженици на сваления албански крал Ахмед Зогу) се обединяват за общи действия против италианците и обграждат столицата с намерение да образуват временно албанско правителство, което да провъзгласи независимостта на страната.

В отговор на тези действия италианското главно командване в Албания разполага нови войски в Тирана. На 5 август 1943 г. с указ на кралския наместник цялата територия на кралство Албания се обявява за военнопериодична зона с всички произтичащи от това последствия по наказателния закон. Събитията в Италия дават отражение не само в стара Албания, но и в териториите на бивша Югославия с ком-

пактно българско население, които са под италианска окупация при албанска администрация. Поради невъзможност на италианските военни власти да контролират положението в страната, за първи път се изразява готовност тези територии от Западна Македония, населени главно с българи, да бъдат придадени към българската зона. Поради усложнената международна обстановка и очертаващият се неблагоприятен изход от Втората световна война за страните от Оста, България отхвърля подобни предложения. Този курс на българското правителство е оценен от германското външно министерство като „едно още по-предпазливо външнополитическо поведение“.

На 10 август 1943 г., при подготовката на поредната среща на цар Борис с Хитлер, царят и министър-председателят Б. Филев се обединяват около позицията от българска страна да не се поемат повече ангажименти. Премиерът смята, че германците трябва да дадат свобода на албанците. Царят възприема тази идея и се ангажира да я внуши при разговорите си в Германия (Кочанков, 2007). На германското предложение за окупиране на тези части от албанската административна зона, в които има преобладаващо българско население, цар Борис отговаря: „нямаме нужда от тетовски ябълки в това горещо време“ (Филев, 1990).

При създаването се положение и нарастващата вероятност Италия да напусне Оста с произтичащите от това безвластие и хаос, които ще настъпят в Албания, от германска страна се вземат мерки за отбраната на албанските брегове и поддържането на реда в страната. Като първа мярка е предприето заемането и приспособяването на албанските летища за действия от голям мащаб и разполагането на 3 000 германски специалисти от въздушните войски.

Веднага след капитулацията на Италия през септември 1943 г., проиталиански настроените членове на марионетното правителство в Тирана са заменени от лица с прогерманска ориентация. Сформиран е изпълнителен комитет, който решава да свика Националното събрание на Албания, което да избере ново албанско правителство. Националното събрание е свикано на 18 октомври 1943 г. и впоследствие са избрани Регентски съвет начело с Мехди Фрашери и ново албанско правителство начело с Реджеп Митровица. Новото албанско правителство обявява „независимостта на страната и освобождението от италианската окупация“, но в същото време Албания е заета от германски войски, които установяват цялостен контрол. Германия при-

знава на Албания формален суверенитет, без страната да има статут на германски съюзник.

Несигурната обстановка в Албания принуждава много българи, които след април 1941 г. са мигрирали към вътрешността ѝ главно от районите на Западна Македония с албанска администрация, да я напуснат. Само през септември 1943 г. Българското генерално консулство в Тирана издава документи на 93 българи, като им се разрешава да преминат демаркационната линия и да се настанят на територия под български административен контрол (ЦДА, ф. 325, оп. 1, а.е. 252).

Ситуацията допълнително се усложнява, когато на 12 септември 1943 г. при операция на германските специални части Мусолини е спасен от плен и е поставен начело на марионетен режим в Северна Италия. Въпреки че между германското и италианското командване е договорено, че италианската армия ще напусне напълно областта Косово, както и Тетово, Кичево, Дебър, Струга, Корча и района около Тирана, при разрешаването на редица въпроси, засягащи Италия, Германия държи сметка за отношенията си с новото фашистко правителство на Мусолини. Поради тази причина германците смятат, че договореностите между Рибентроп и граф Чано за Виенската демаркационна линия са все още в сила (ЦДА, ф. 176К, оп. 15, а.е. 64, л. 102).

През последвалия период от страна на Германия на няколко пъти са правени предложения България да завземе районите от Западна Македония с преобладаващо българско население, но всички те получават отказ с мотива, че страната няма възможности да изпрати там свои войски. Официалните български искания се свеждат до настоятелни молби германското правителство да поеме защитата на българското население. Поради създалото се безвластие, българите са подложени на кръстосания огън на албански, сръбски и комунистически въоръжени групировки. Албанският временен комитет полага усилия за нормализиране на обществения живот в страната, но неговата власт е слаба и се простира само в Тирана и по охраняваните от германските войски комуникационни артерии. Съществена причина за липсата на успех е констатираното от Българското генерално консулство още на 24 октомври 1943 г. „дълбоко залегнало чувство във всички, че играта на Германия е изгубена“ (ЦДА, ф. 176К, оп. 8, а.е. 1192, л. 85 – 87).

При провеждането на въоръжена борба от страна на комунистическите отряди срещу италианските, а впоследствие и срещу германските окупационни войски, българското военно разузнаване на няколко пъти констатира, че често пъти нападенията се провеждат в близост до селища, населени с българи, като по този начин целят да насочат наказателните ответни мерки именно срещу българското население. Регистрирани са няколко случая, при които българската войска с различни средства спасява местните българи. Така например на 15 март 1944 г. в местността Бигла комунистическата чета на Дилко Боегов напада германска военна колона, като в акцията са убити 6 германски войника. Същият ден от Корча пристигат германски части, които провеждат разследване. Опасявайки се от репресии, местни български първенци посещават българския граничен отряд в с. Стене и търсят помощ. По предложение на българските офицери, селяните напускат селото, а в същото време български войници тайно взривяват мостовете по пътя. Тръгналите на следващия ден германски части не успяват да преминат и да проведат наказателната си акция и по този начин местното българско население е спасено (Тодороска, 2014).

Навлизането на съветските войски в контролираните от Румъния Бесарабия и Буковина поражда безпокойство сред управляващите кръгове на Балканите. Всеобщо е убеждението, че германците отстъпват и трудно ще се задържат в региона. Албанското правителство се опитва да търси изход и възможност за осигуряване на сегашните граници на страната. В тази връзка председателят на регентския съвет М. Фрашери през март 1944 г. се среща с българския консул в Тирана Ив. Минков и проявява интерес към положението в България и българската позиция относно бъдещето на Македония и Тракия във връзка с руското напредване и английската политика.

Фрашери смята, че позициите на сърбите и гърците в Лондон са силни, поради това търси закрилата и сътрудничеството на България. На тази среща Фрашери е уверен, че „за нас (българите, б.а.) този въпрос не съществува и ние сме решени твърдо да завършим нашето национално обединение и да не позволим на сърби и гърци да се настанят отново в Македония и Тракия“ (ИДА, ф. 176К, оп. 20, а.е. 76, л. 2). На 12 юни 1944 г. българският генерален консул в Тирана се обявява за нормализиране на отношенията между България и Албания и се ангажира да постави пред министър-председателя въпроса за признаване на независимостта на Албания (Кочанков, 2007).

На 14 юли 1944 г. регентският съвет в София обсъжда отношенията на България с Албания. Малко по-късно българският външен министър Първан Драганов провежда в София разговор с албанския правителствен представител А. Кочи. На тази среща е заявено, че новото българско правителство се придържа към политика, която да осигури „Балканите за балканските народи“. В тази връзка България желае да поддържа добри отношения с Албания, но неуредените въпроси и най-вече този за положението на българското малцинство пречи на нормалните контакти и би било добре да се постигне разбирателство по него. Според П. Драганов ако това не се постигне, други ще определят границите на Балканите (Драганов, 1993). Тези думи на българският външен министър се оказват пророчески. В началото на септември 1944 г. на Балканите настъпва поредната геополитическа промяна, която прекъсва продължаването на контактите между двете държави в тази посока, а албанската и българската администрации са принудени да напуснат териториите, принадлежали на възстановената Югославия.

3.2. Българите в Албания под ударите на македонизма

Македонизмът²⁵ като идеология прониква в Албания чрез малкото комунистически групи, които са под влиянието на Коминтерна. Според спомените на М. Огнянов, през 1937 г. албанският комунист от български произход Васил Шантоя за първи път споделя сред местните българи за „коминтерновската теза за македонизма“. През този период обаче българите в Албания, в т.ч. и тези с комунистически убеждения, не са повлияни от нея. Така например Христо Темелков

²⁵ Македонизмът е политическа доктрина, която обосновава съществуването в миналото и днес на македонска идентичност, изразяваща се в самостоятелна македонска нация, език и култура, различни от българската. Разработена е от сръбския политик Стоян Новакович, който през 1888 г. пише: „Тъй като българската идея, както е известно на всички, е пуснала дълбоки корени в Македония, аз мисля, че е невъзможно да бъде разколебана съвсем, противопоставяйки ѝ само сръбската идея. Тази идея, страхувам се, не би била в състояние като чиста и гола противоположност да изтласка българската идея и по тази причина на сръбската идея ще ѝ бъде необходим някакъв съюзник, който би бил твърдо срещу българизма и който би съдържал в себе си елементи, които могат да привлекат към него народа и народните чувства, отцепвайки го от българизма. Този съюзник аз виждам в македонизма“. През 1934 година е приета резолюция на Коминтерна, в която за първи път се говори за съществуването на отделен македонски народ и македонски език. Тази резолюция е използвана активно от югославските комунисти след 1944 г.

(Кристо Темелко) от с. Върбник, който е един от основателите на Албанската комунистическа партия, в средата и края на 30-те години на XX в. участва активно при отбелязването на важните български празници като Св. св. Кирил и Методий, Илинден и др., които се организират съвместно от българската легация и местната българска общност. За него М. Огнянов пише, че „се самоопределяше като македонски българин, за такъв го смятаха и албанците, включително и когато стана партизански генерал“ (Огнянов, 2002).

С развитието на военните действия през Втората световна война обаче настъпва разместване на политическите пластовете и нараства влиянието на комунистическото движение в Албания. На 12 октомври 1943 г. българският генерален консул в Тирана Хр. Минков уведомява МВнРИ, че в Албания действат три основни групировки. С най-слабо влияние са националистите от Бали Комбътар, следвани от зогистите. Най-силни и най-организирани са комунистите (ЦДА, ф. 176К, оп. 8, а.е. 1192, л. 63–65).

Важна особеност при създаването на Албанската комунистическа партия (АКП) на 8 ноември 1941 г. е, че основаването ѝ става с активното съдействие на югославските комунисти, което е предпоставка за наличието на силно югославско влияние. ЦК на КПЮ има свой официален представител в Тирана, който участва и оказва натиск в дейността на албанските комунисти. Така например при провеждането на Бератския пленум на ЦК на АКП през 1943 г., югославските емисари правят опит да отстранят Енвер Ходжа, тъй като го смятат за пречка по пътя към постигане на техните цели.

Югославският интерес към Албания се засилва след второто заседание на Антифашисткото събрание за народно освобождение на Югославия (АВНОЮ), провело се на 29 и 30 ноември 1943 г. в гр. Яйце. На това заседание окончателно е прието решение за бъдещо федеративно устройство на държавата и Македония да бъде част от югославската федерация. Югославската комунистическа партия (ЮКП) още по-активно започва да налага идеологията на коминтерновския македонизъм, а чрез югославските комунистически представители упражнява натиск и извън границите на Югославия, в т.ч. и върху Албания, Гърция и България. АКП е уведомена за възприетия от ЮКП курс по македонския въпрос от Светозар Вукманович Темпо още през септември 1943 г. С оглед на югославското влияние в Албания през разглеждания период, продължава да бъде загадка убийството на еди-

ния от основателите на Албанската комунистическа партия Васил Шантоя²⁶, който загива през 1944 г. като водач на албанска делегация, завръщаща се след среща с Й. Б. Тито.

Друг фактор за проникването на македонизма са сложните и противоречиви отношения между отделните групировки в албанското освободително движение. През 1942 г. балисти и комунисти за известен период си сътрудничат, но тъй като албанските комунисти осъзнават, че с оглед на развитието на политическата обстановка няма да бъде възможно да се осъществи прякото присъединяване на Косово към Албания, взаимодействието се оказва нетрайно. В същото време въпреки антикомунистическата си идеология, Бали Комбътар се отнася внимателно към комунистите, защото си дава сметка, че ако победата на Съюзниците не бъде съчетана с англо-американски десант на Балканите, ще се стигне до установяването на комунистическо управление в Албания. През този период докато балистите преследват югославските комунистически чети, които действат в териториите на бивша Югославия, намиращи се под италианска, а впоследствие под германска окупация и с албанска администрация, отрядите на АКП не само толерират, но и взаимодействат с югославските партизани. Освен това има случаи, когато изхождайки от албано-българските противоречия около демаркационната линия, албанските административни власти дори допускат и дават убежище на югославски комунистически групи, преследвани от българските власти. Тази практика допълнително отваря вратите за македонистката пропаганда в Албания.

Навлизането на съветската армия отсам р. Дунав в началото на септември 1944 г. окончателно решава съдбата на балканските народи. През октомври 1944 г. българската армия завзема отново Вардарска Македония, след което провежда Косовската операция, вследствие на което германските войски са унищожени или изтласкани от централната част на Балканите. Албанските партизани обкръжават германските части в Албания и ги пленяват. Независимо че Бали Комбътар оказва въоръжена съпротива до декември 1944 г., на 29 октомври в Албания се установява комунистическа власт начело с Енвер Ходжа.

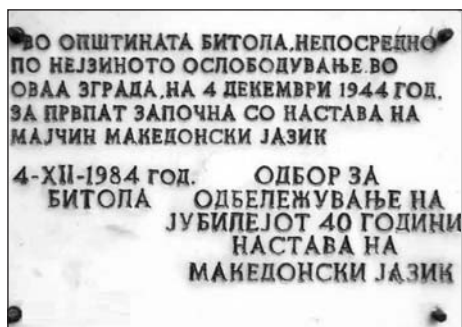
Във всички държави на Балканите, в които на власт се устано-

²⁶ Васил Шантоя (Шанто, Шантов) е роден през 1913 г. в семейството на хлебарите Петруш и Авиданка Шантови, българи, преселили се от Битоля в гр. Шкодра. През 1931 г. Васил Шантоя става член на първата албанска комунистическа група. Арестуван е от албанските власти като комунист през 1938 г., но е освободен през 1940 г. след италианската окупация. Убит е при неизяснени обстоятелства на 1 февруари 1944 г. след завръщане от среща с Й. Б. Тито.

вяват комунистическите партии живеят лица, свързани с географската област Македония, започва официално да се пропагандира македонизма. През този период единствено представителите на македонското освободително движение в емиграция отстояват позицията за българската етническа принадлежност на тази част от населението в географската област Македония, чийто език спада към славянската езикова група. Главният редактор на в. „Македонска трибуна“ Любен Димитров издава книгата „Защо Македония трябва да бъде свободна и независима“ и в нея пише: „Кой е македонец? Всеки, който е роден в Македония. По този начин се определя само географския произход на личността. Но в Македония... живеят различни народностни, етнографски групи: българи, гърци, турци, аромъни, албанци, евреи и пр. Всички тези хора са македонци, защото са били родени в Македония... Ние назовавахме елементите на другите етнографски групи с истинските им имена: гърци, албанци, турци и прочие, а ние се наричахме българи. Така ни наричаха и другите“. Относно говоримия език на населението Л. Димитров пише, че „няма отделен „македонски език“, а има само македонски диалект на българския език“ (Димитров, 1944). През 1945 г. членът на ЦК на МПО Христо Анастасов публикува цветна етнографска карта на Македония, в която населението на Мала Преспа е посочено като българско, а това на Голо Бърдо и Полето като смесено българо-албанско (Anastasoff, 1945).

Югославия не е съгласна с подобни виждания, поради което тя преследва идеите на македонското освободително движение и неговите представители както на своя територия, така и зад граница. Първият официален емисар на македонизма в Албания е Никола Беровски от Битоля. Той още през ноември 1944 г. е изпратен от Югославия в Мала Преспа в рамките на тогавашното сътрудничество между Белград и Тирана в областта на образованието. До края на годината от Югославия са изпратени още двама емисари. През този период те обаче само налагат пропагандно идеята за отделен от българския македонски език, без да могат да провеждат обучение, тъй като едва на 4 декември 1944 г. в Битоля експериментално се провежда първият урок по т.н. македонски, който по това време още не е конструиран. Едва на 3 май 1945 г. третата поредна езикова комисии в Скопие приема окончателно т.н. македонска азбука, а на 7 юни е утвърден и правописът.

По-късно в Битоля и Ресен се организират подготвителни семи-

Паметна плоча в Битоля на сградата, където на 4 декември 1944 г. за първи път е проведен урок по т.нар. македонски език.

нари, чиято продължителност е 2 седмици. През есента на 1945 г., за началото на учебната година, от Югославия са изпратени 10 учители по т.н. македонски език, които са настанени във всички села на Мала Преспа без Леска и Долна Горица. Децата от тези две села са задължени да посещават училищата в Пустец и Гломбочани. Тогава започва и първото обучение в Албания по скопската писмена норма. Изпратените македонски учители са без необхо-

димото образование, някои от тях дори са само със завършено трето отделение. Започват да се появяват затруднения, защото „преводът беше аматьорски, понеже учителите нямаха достатъчно знания нито по македонски, нито по албански език“ (Тодороска, 2014).

Интересен е начинът, по който са изпращани македонските учители. Според спомените на бившият партизанин Илия Думовски, установил се в Ресенска околия, той е извикан да предаде оръжието и да започне „борба с перо“. Изпратен е на семинар за учители в Ресен, където му е издадена служебна бележка, в която пише, че се изпраща като учител и издаденият за целта документ трябва да бъде предаден на селския съвет в с. Туминец. Подобен начин на изпращане показва, че между комунистическа Югославия и местните комунистически власти в Мала Преспа са изградени трайни връзки, които заобикалят централната албанска власт.

През есента на 1946 г. броят на македонските учители е увеличен с още 10. Скопската писмена норма започва да се преподава и в с. Ворбница в Голо Бърдо, с. Кърчища в Полето и в с. Върбник. Правят се опити и за откриване на македонско училище в с. Лин, но поради малкия брой деца, които говорят местния български диалект, след двумесечен престой югославският учител е прехвърлен в с. Церье в Мала Преспа. Обучението по т.н. македонски език се извършва от 1-во до 4-то отделение, след което учебният процес е само на албански.

От югославска страна на македонските учители е вменено задължението да организират и ограмотителни курсове за възрастни, а

също така да отворят и книжарници с македонски издания. За своята дейност те трябва да дават писмени отчети до най-високите инстанции в Югославия. Това превръща тези учители в истински емисари на македонизма, като Белград се стреми да ги задържи на албанска територия за възможно по-дълъг период. Този извод може да бъде направен от факта, че учителите по време на лятната ваканция не получават заплати и трябва да се завърнат в държавата на произход. Но през 1946 г. окръжният комитет на МКП в Битоля взима решение да се заплатят заплатите на македонските учители и през юли и август и по този начин да останат в Албания.

Изпратените от Югославия учители по т.н. македонски език в своята дейност разчитат и на малкия на брой представители на местната интелигенция, които до 1939 г. са работили за сръбските интепреси. Такъв е случаят с Борис Мале от с. Гломбочани, който след 1944 г. е отговорен за образованието в Мала Преспа. Според изследванията на Мария Таушанска, още през 1927 г., когато Б. Мале започва да следва в колежа в Корча, установява тесни контакти с местното югославско консулство и по-специално с отговорника по културните дейности, който му предоставя югославски буквари (Таушанска, 2019).

Централната власт в Тирана не е наясно какво става в Мала Преспа. В началото на 1945 г. югославските учители по т.н. македонски език са повикани на среща със свои албански колеги в Тирана. На тази среща присъства и Енвер Ходжа, който до този момент „не знаел, че има обучение на македонски език в Албания“. Албанският комунистически лидер учудено вдига рамене, но се успокоява когато му съобщават, че и в НР Македония има албански учители (Глигоровски, 2007). През последвалия период реципрочният подход ще играе огромно значение както за съдбата на лицата от български произход в Албания, така и за тази на албанците в Югославия.

За да разбере подробности за югославската дейност на албанска територия, албанското правителство чрез своето представителство в Белград прави официално запитване, на което македонският министър за народна просвета Любен Лапе отговаря на 18 април 1946 г., че „досега нашето Министерство е изпратило за македонските училища в Албания само буквари. Същите са изпратени чрез окръжния народен съвет в гр. Битоля и гр. Дебър, защото през тези места връзките са най-лесни. Нашето Министерство издаде още: македонска граматика, чи-

танка за второ отделение, напътствия за буквара и разни детски сборници с разкази и стихове. Същите ще се изпратят и на македонските училища в Албания“ (Тодороска, 2014). От този документ е видно, че македонските учебници се разпространяват без знанието на албанската страна, самото им внасяне не е по установения ред, а пък съдържанието на учебниците е съобразено с югославската образователна система.

Действията на югославската страна за насаждане на македонизма сред българите в Албания са само един от елементите за цялостно обвързване на Тирана с Белград. На втория пленум на ЦК на АПТ, проведен през ноември 1944 г., под влияние на КПЮ е направен поредния опит за отстраняване на Енвер Ходжа и установяването на по-голям югославски контрол. На 10 януари 1945 г. Й. В. Сталин информира Георги Димитров, че „югославяните искат да вземат гръцка Македония. Искат също Албания и даже части от Унгария и Австрия“ (Цанев, 2009). СССР постепенно приема югославската позиция. На 9 януари 1948 г., по време на посещението в Москва на югославския министър Милован Джилас, Сталин му заявява, че „ние (СССР, б.а.) в Албания нямаме никакви особени интереси. Ние сме съгласни Югославия да се обедини с Албания и колкото по-бързо стане, толкова по-добре“ (Круглов, 2011).

Приетата през март 1946 г. албанска конституция е фактическо копие на югославската. За да се осъществи планираното сливане между Югославия и Албания, само през периода 1946–1947 г. са сключени 27 двустранни договори като Протокол за възстановяване на пограничния стокообмен между Югославия и Албания, Договор за приятелство и взаимна помощ, Договор за съгласуване на стопанските планове, Договор за митнически съюз и уеднаквяване на валутата и др. (Павловец, 2008). Някои югославски политици започват да разглеждат Албания като бъдеща седма република на Югославия. Особено голямо е значението на подписаната на 9 юли 1947 г. Конвенция за културно сътрудничество между ФНР Югославия и НР Албания. Нейният чл. 4 предвижда да се подпомага размяната на изследователи, учители, инструктори, просветни работници и др. Това е и правната основа, която узаконява дейността на югославските учители, преподаващи т. нар. македонски език. На практика след установяването на комунистическата власт в Албания, огромно количество югославски „специалисти“ са изпратени да участват във всички стопански и по-

литически дейности. Особено важен е фактът, че голям брой югославски военни под формата на съветници се намират на територията на Албания и пряко участват в изграждането на нейните въоръжени сили и специални служби.

Постепенно ръководството на Албания започва да си дава сметка за състоянието на зависимост от Югославия, в което изпада страната. През 1947 г. започва да става все по-доловимо желанието на патриотично настроените кръгове в Албания да се освободят от югославското влияние. Този стремеж към самостоятелност обаче е преследван от албанските специални служби, доминирани от назначени в тях югославски специалисти. Репресиите достигат политическата върхушка в страната, като през 1947 г. са арестувани 9 депутата в албанското народно събрание заради развивана от тях антиюгославска пропаганда. Югославските домогвания достигат своя връх, когато по време на Февруарския пленум на ЦК на АКП през 1948 г. с активните действия на югославските представители е направен поредния опит за отстраняването от власт на Енвер Ходжа.

На 28 юни 1948 г. обаче Информбюро приема резолюция, с която ръководството на комунистическата партия на Югославия е остро осъдено за прояви на национализъм и ревизионизъм, което слага начало на разрива на отношенията на властите в Белград със страните, в които на власт са комунистически партии. Албания реагира бързо на настъпилия обрат. На 29 юни в Тирана е взето решение, според което в рамките на 48 часа югославските специалисти са длъжни да напуснат Албания. Веднага след това албанският вътрешен министър Кочи Дзодзе, който е най-активният проводник на влиянието на Югославската комунистическа партия и привърженик на идеята за включване на Албания в югославската федерация, е снет от заемания пост, изключен е от Политбюро и е предаден на съд. Изнесена е информацията, че от общо 31 члена на ЦК на албанската партия на труда, 14 са развивали дейност в полза на Югославия и са репресирани. Чистките засягат и албанското народно събрание, като 32-ма от 109-те депутата са обвинени в проюгославска дейност.

Борбата срещу югославското влияние в Албания обхваща и образователната система. На 2 юли 1948 г. Министерството на вътрешните работи в Тирана издава нареждане във всички училища в Албания да се изземат текстовете, в които се говори за Й. Б. Тито. Тази мярка засяга и македонските училища в Албания, в които обучението

се извършва по югославски учебници. Действията на албанското правителство спират разрастването на мрежата от македонски училища под югославски контрол. По този начин например е възпрепятствано разкриването на македонско училище в с. Требище в Голо Бърдо, решението за създаването на което е взето от Министерството за народна просвета на НР Македония на 22 юни 1948 г. Дори и в началото на 1949 г. Югославия прави опити да изпрати учители по т.н. македонски език в Албания, но те не са допуснати от албанските власти. В същото време непосредствено след 28 юни 1948 г. югославските учители са задържани и през м. август са изгонени от Албания. Единствените югославски учители, които след юни 1948 г. остават на албанска територия, са Никола Беровски и Георги Малевски, тъй като са женени за албанки.

Наличните статистически данни показват, че през периода 1944 – 1948 г. провежданата политика на македонизация е най-масова, което е свързано с упражнявания безпрепятствено силен югославски натиск и масирано присъствие на югославски „специалисти“ и „съветници“ на албанска територия. На преброяването през 1945 г. 14 400 лица от български произход са регистрирани като македонци или 1,28% от цялото население на страната (Приложения, табл. 13). Процесът на македонизация през този период обхваща българите християни в района на Мала Преспа, с. Върбник, Полето и Голо Бърдо. На македонизация са подложени и някои българи мюсюлмани в Голо Бърдо.

3.3. Фактори и действия за съхранение на българската идентичност в условията на диктатурата на Енвер Ходжа

След 28 юни 1948 г. се наблюдава диференциран в териториално и времево отношение подход на властите в Тирана към албанските граждани от български произход. Могат да се разграничат няколко различни етапа, като върху начина на третиране влияят сложните и противоречиви регионални междудържавни отношения, действията на СИВ, Варшавския договор, НАТО и други важни международни фактори и позицията на албанските власти към тях. През целия период обаче от 1948 до 1991 г. се наблюдава една важна особеност – разглеждането на СФР Югославия като държава, в която властва сръбският национализъм и социалимперализъм. Поради тази причина, въпреки

че Енвер Ходжа не изоставя коминтерновския македонизъм, той желае да ограничи влиянието на Югославия върху тези лица, които са регистрирани като македонци. В резултат на тази политика, македонизмът в Албания не се изгражда на антибългарска основа, което е съществена отличителна черта от югославския македонизъм.

Изгонването на югославските учители през 1948 г. води до важни промени в духовния и културния живот на християните от български произход в Мала Преспа. Така например свещеникът в с. Шулин започва да води проповедите в църквата „нито на македонски, нито на албански, нито на гръцки, ами на старославянски“²⁷ (Stefanija, 1980). Най-значими са промените в образователната система. Преподаването на т. нар. македонски език в Голо Бърдо и Полето е спряно и в местните училища се изучава само албански език. В района на Кукъска Гора обучението също е само на албански. През същия период в Мала Преспа и с. Върбник македонските училища продължават да съществуват, но без учители по скопската писмена норма. В тези условия за началото на учебната 1948–1949 г. Георги Малевски започва да превежда албански учебници на местния български преспански диалект, като използва албанска латиница и размножава уроците на циклостил.

Според различни мемоарни източници, през периода непосредствено след 1948 г. за Енвер Ходжа това население продължава да бъде българско. М. Огнянов пише в спомените си, че „и Енвер и Неджмие ни смятаха за българи... До към 1960 г., без да се противопоставя на коминтерновската теза, Енвер не упражняваше натиск върху нашенците в Албания да се македонизират“. Интерес представлява и фактът, че при посещението си в България през декември 1947 г. Енвер Ходжа включва в албанската делегация и „зам. министъра на отбраната ген. Кристо Темелко, очевидно като българин“. В спомените си М. Огнянов пише, че по време на срещата им в София, К. Темелко му съобщава, че албанското правителство отправя официално искане до българските власти да се изпратят учители по български език, като лично „Енвер Ходжа е поискал български учители за нашенските села“ (Огнянов, 2002). Според С. Станев, инициативата за подобно искане се заражда сред жителите на селата в Мала Преспа, които изпращат писмо до Е.

²⁷ В случая не става въпрос за старославянски, а за църковнославянски език, който представлява руска редакция на старобългарския език. В самата БПЦ службите на църковнославянски се провеждат до 70-те години на XX в., след което по-голямата част от литургията и проповедите са адаптирани на новобългарски. Самите требници в църквата в с. Шулин са представени през 30-те години на XX в. от БПЦ чрез Българската легация в Тирана.

Ходжа, в което молят за български учители (Станев, 2016). Възможно е инициатор на идеята да е самият К. Темелко, който единствен от членовете на АКП познава в детайли същността на българо-югославските противоречия. Чрез тези постъпки на албанското правителство, макар и формално продиктувани от разбирането на Е. Ходжа, че това население е българско, се цели да се намали югославското влияние в Албания.

През този период обаче България не може да откликне на подобно предложение, тъй като тя самата е подложена на силен югославски натиск, а в Пиринска Македония също се подвизават югославски учители и книжари. Решаването на въпроса за изпращането на български учители в Албания става възможно едва след резолюцията на Информбюро в края на юни 1948 г., като предприетите от българска страна действия се основават на партийни, а не на правителствени решения. На 29 ноември 1948 г. албанското предложение е обсъждано на заседание на Секретариата на БКП, на което присъстват Трайчо Костов, Вълко Червенков и Георги Чанков. В т. 5 от взетото решение е записано „да се даде съгласие на Албанското правителство за изпращането на 9 души български учители в Албания за преподаватели на български“ (ЦДА, ф. 1, оп. 8, а.е. 82).

През този период обаче Трайчо Костов вече е в конфликт със Й. В. Сталин, а на 27 март 1949 г. на пленум на ЦК на БКП той е обвинен в антисъветска дейност. Тази политическа конюнктура се оказва от решаващо значение да не се изпълни взетото решение. В спомените си М. Огнянов съобщава, че „Георги Димитров препратил въпроса (за изпращането на български учители в Албания, б.а.) до Антон Югов... Той им казал по този въпрос да се обърнат към Скопие“. По този начин България пропуска историческата възможност за официалното въвеждане на българския книжовен език в училищата в Албания с население от български произход.

През август 1949 г. гражданската война в Гърция приключва с разгром на партизаните. Много бежанци, сред които и лица с български произход, напускат Гърция и се установяват в Албания и България. През този период Гръцката комунистическа партия, въпреки че също не е скъсала с македонизма, решава да ограничи югославското влияние, поради което използваната дотогава скопска азбука и изпълненият със сърбизми т.н. македонски език са изхвърлени от употреба. Започва да се издава книжнина на местен региолект, базиран на българските

костурско-лерински говори, изписван с българската азбука.²⁸ Бежанците от български произход от Гърция, намиращи се в Албания, пренасят със себе си тази писмена норма, която се възприема лесно и от местното население с идентичен произход, тъй като селищата с население от български произход в Албания и Гърция са съседни и техните говори са изключително близки. Впоследствие в Албания се използва само преспанският диалект, като първият такъв буквар, в който за пръв път се използва българската азбука, е отпечатан в ограничен тираж на циклостил през 1952 г.

Това е период, когато в Албания за втори път при управлението на Албанската партия на труда се провежда преброяване на населението. Характерно за него е, че поради настъпилото рязко влошаване на отношенията между Албания и Югославия през 1948 г., процесът на македонизиране в Мала Преспа и с. Върбник е значително смекчен, а в Голо Бърдо и Полето е спрял. Данните от табл. 13 показват, че на преброяването през 1950 г. като македонци са регистрирани едва 2 273 души или 0,19% от цялото население на Албания. През изминалия 5-годишен период между двете преброявания не се наблюдава никаква значителна промяна в хода на демографските процеси в Албания. Средният размер на домакинствата леко нараства от 5,7 на 5,76, а общият ръст на населението е 8,6%. В същото време се наблюдава рязко намаляване на групата на регистрираните като македонци с 84,22% спрямо 1945 г. Това по категоричен начин показва, че решението за подобна регистрация по този показател е политическо, а самото попълване на графата е административно, без реално да има условия за самоопределение на лицата с български произход.

Издадените през 1952 г. на циклостил букварчета на български преспански диалект с българска азбука не са достатъчни за учебния процес в Мала Преспа и с. Върбник. Поради тази причина на 13 август 1955 г. Албанската партия на труда за пореден път се обръща към България да изпрати учебници за „училищата на македонското малцинство в Албания“, тъй като не се успели да обезпечат такива изда-

²⁸ Този региолект е създаден от Атанас Пейков от с. Бабчор, Костурско. През 1947 г. той става редактор-преводач в информационното бюро на ГКП „Елас прес“. През 1951 година заминава за Букурещ и работи в македонския отдел на издателството „Неа Елада“ при ЦК на ГКП. Списва македонската страница на гръцкия емигрантски вестник „Неа Зои“. През 1952 г. написва „Граматика на македонския език“, основана върху диалектите на Югозападна Македония (Леринско, Костурско, Воденско) с употреба на българската азбука. На тази норма през 50-те години на XX в. са отпечатани редица книги, вестници и списания, издадени от ГКП в емиграция.

ния (ЦДА, ф. 1, оп. 32, а.е. 442). В официалния български отговор се съобщава, че „учебници на македонски език у нас не се издават, тъй като децата на живеещите в България македонци, включително в Пиринска Македония, учат в училищата по учебници, написани на български език“. България обаче отново не проявява необходимата активност, поради което е пропуснат поредния шанс за въвеждането на българския книжовен език в училищата в Албания, където живеят лица от български произход.

След смъртта на Сталин през 1953 г. започва процес на бавно подобряване на съветско-югославските отношения, което оказва влияние и върху албанската политика. През юни 1954 г. съветският ръководител Н. С. Хрущов предприема стъпки за сближаване с Й. Б. Тито. По този повод Е. Ходжа пише, че когато взаимодействието на Москва с Белград е лошо, в СССР признават правотата на Албания, а когато съветско-югославските отношения са добри, Тирана е убеждавана от Москва да смекчи критиката си към югославяните (Ходжа, 1980). Същата година Албания дава съгласие за възстановяване на дипломатическите отношения с Югославия. Особено бързо започват да се преодоляват различията между СССР и СФР Югославия след подписването на Белградската декларация през 1955 г. Албанските действия за нормализиране на междудържавните албано-югославски отношения се предприемат под непосредственото въздействие и външнополитическа инициатива на съветското правителство (Смирнова, 2003). Съветското въздействие обаче следва динамиката на югославско-съветските отношения.

През 1959 г. първият секретар на ЦК на БКП Тодор Живков посещава Албания и под впечатленията на видяното решава да се обърне към Н. С. Хрущов с молба за оказване на икономическа помощ. По този повод в своите спомени Т. Живков пише, че „той реагира нервно и остро. Очевидно беше настроен да води война с албанското ръководство. И тогава, и сега ми е трудно да кажа какво мотивираше реакцията му. Така или иначе въпреки прокламирания интернационализъм Хрущов не разреши да се помогне на албанския народ“ (Живков, 1997).

Е. Ходжа постепенно си дава сметка, че поради настъпващите промени в съветския блок, върху Албания ще продължи да се оказва натиск за сближаване с Югославия, а евентуално повторно въвеждане на скопската писмена норма би увеличило възможностите за нарастване на югославското влияние. Поради тази причина той решава да

подкрепи усилията на населението в Мала Преспа да съхрани своя традиционен език и правопис. На 1 ноември 1955 г. Министерството на образованието на Албания възлага на Борис Мале да подготви учебници за местните македонски училища, като за целта му дава срок до 15 януари 1956 г. Въведеното обучение на местния български диалект, изписван по правилата на българския правопис, е одобрено от Министерството на образованието в Албания и през 1956 г. са издадени читанка, сметанка и други учебни помагала (Приложения, факсим. 13).

Въпреки че използвания в училищата в Мала Преспа език също е обявяван за „македонски“, неговото възникване не следва пътя на появяване на скопската писмена норма. Официалният език на днешната РС Македония е създаден през 1945 г. чрез частична деконструкция на съществуващия български книжовен език и постепенното му запълване с диалектизми и други чуждици, най-вече сърбизми (Кочев, Кочева, 2018). За разлика от него, използваният след 1948 г. писмен език в Мала Преспа е създаден от лица, които около 40 години са били лишени от възможността да изучават българския книжовен език, но в същото време са влизали в съприкосновение с него. Поради тази причина възникналият региолект се базира на местния български преспански диалект, изписван по правилата на българския правопис и българската азбука и при него не се наблюдава процес на изкуствено вмъкване на чуждици. В лексикално отношение над 98% от неговия речников фонд са български думи в тяхната западна диалектна форма.

Езикът на учебниците, написани от Б. Мале, е изследван от Д. Стефания и според него той „не е нито македонски книжовен език, а комбинация на македонския с преспански диалект на немакедонски правопис, а с отделна писменост“ (Stefanija, 1980). Всъщност тези югославски обяснения се опитват да прикрият факта, че в рамките на албанската образователната система използваните по това време учебници са преведени на местния български преспански диалект, като при изписването му са изхвърлени скопските букви *ќ, ѓ, љ, њ* и *ј* и е въведена българската азбука с характерните за нея *й, ъ, ъ, ю* и *я*.²⁹

През 1956 г. в. „Нова Македония“ съобщава, че в Албания „нищо ново не било измислено. Азбуката, по която и днес учат децата в тези

²⁹ Като примери могат да бъдат посочени: *той, мойот, първиот, църен, цървен, бързо, завърши* и т.н.

училища, е българската азбука“ (Маркоски, 1956). Според К. Тодороска в тези „буквари, които въобще не били написани с македонска азбука, често се срещали думи и фрази, които въобще не съответстват на македонския език“ (Тодороска, 2014).

Официалното одобрение на този региолект, базиран на местния български преспански диалект, само с месец изпреварва провеждането на XX конгрес на КПСС, на който частично се развенчава култа към личността на Сталин. Впоследствие АПТ на своя трети конгрес през 1956 г. е принудена да направи поредната крачка към сближаване с Югославия. Е. Ходжа лично заявява от трибуната, че били допуснати грешки от албанска страна в отношенията между албанската и югославската комунистическа партии и двете държави. На този форум се изразява и пълна подкрепа към Белградската декларация.

Като се възползва от затоплянето на албано-югославските отношения, от югославска страна е заявено, че „сега е времето да се поправи азбуката“ в Албания и в македонските училища отново да се въведе скопската азбука и т.н. македонски литературен език. Тази инициатива обаче не среща подкрепа от албанска страна и остава без отговор (Маркоски, 1956).

През разглеждания период отношенията между Албания и България са добри, което е предпоставка за сравнително толерантното отношение на Тирана към лицата от български произход, макар и да не се позволява официална изява на българско самосъзнание. На преброяванията на населението в Албания през 1955 и 1960 г. като македонци се регистрират съответно 3 341 и 4 235 души, като тази бройка далеч не обхваща всички лица от български произход. Като македонско е записано само населението на Мала Преспа и с. Върбник. Ръстът в групата на регистрираните като македонци по петгодишни интервали е с 46% (1955 г.) и 26% (1960 г.) И при двете преброявания броят на тези лица представлява около 0,25% от цялото население на Албания.

Значително по-сложна става ситуацията в Албания след провеждането през октомври 1961 г. на XXII конгрес на КПСС. Е. Ходжа не е съгласен с неговите решения и слага началото на политика на изолиране от съветския блок. Поради тази причина Албания през този период започва да разглежда България като „плацдарм на руските социал-империалисти против нашата страна и другите балкански страни“ (Ходжа, 1980). Албанските власти инициират поредица от ан-

тибългарски кампании, но тяхната основа е идеологическа, а не национална. По време на провения се през ноември 1967 г. седми конгрес на Албанската партия на труда, Е. Ходжа заявява: „Към българския народ продължаваме да изпитваме чувство на дружба. Но ние сме принудени да отбележим, че към ръководството на партията и българската държава нямаме и най-малко доверие, защото то заема враждебна позиция по отношение на нашата страна... Имайки съветските социалимпериалисти зад гърба си, България се готви да заеме в подходящ момент Дарданелите и да възстанови по такъв начин Сан-Стефанския договор“ (Ходжа, 1985).

Албания замразява членството си във Варшавския пакт през 1961 г., на следващата година напуска структурите на СИВ, а през 1968 г. след интервенцията на страните от съветския блок в Чехословакия окончателно напуска Варшавския договор. През този период Югославия също гледа подозрително на поведението на Варшавския договор в Чехословакия, което дава нов импулс на прагматичното сближаване между Тирана и Белград въпреки съществуващите идеологически различия. През 1970 г. албанският официоз „Зъри и популит“ прави историческа равностметка на борбата на албанския и югославските народи по време на националноосвободителната борба, водена „против общи врагове, против едни и същи окупатори и против едни и същи интриги и заговори на великите сили“. Особено красноречиво е твърдението, че албанският народ ще се яви в подкрепа на югославския в случай на чуждо нападение. В статията се казва, че „днес между двете държави, въпреки измененията в системите, съществуват нормални отношения на добросъседство, провеждат се търговски, културен и друг обмен“ (Zëri i popullit, 1970).

Изразената албанска подкрепа за Югославия, въпреки съществуващите и неприкривани идеологически различия показва, че именно това състояние на двустранните отношения задоволява албанската страна. Анализът на албанските публикации на югославска тематика през този период показва, че подходът на Тирана е силно политизиран, но в него неотменим акцент е защитата на интересите на албанското малцинство в Югославия. През 1982 г. Е. Ходжа заявява, че „за руско-българските ревизионисти има два пътя за нападение над Албания с цел излаз на нашата част от Адриатика. Единият е пътя през Вардар и Косово“ (Ходжа, 1988). Подобна концепция допълнително влияе за сближаването на албанските и югославските позиции за прикриване

на историческите факти с цел намаляване на българското влияние в Македония.

Този външнополитически курс на Албания след 1961 и особено след 1968 г. се вписва в югославските интереси. Албанският изолационизъм, прикриван зад „необвързаност“, и особено антисъветската политика на Албания, са насърчавани от Белград. Албанската политика на реципрочност, изразяваща се в предоставянето на права за македонците в Албания срещу права на албанците в Югославия, е добре премислен ход на Тирана. Аргументът е, че както Югославия иска да се грижи за македонците в Пиринска или Егейска Македония, по същия начин Албания желае да отстоява правата на албанците в Югославия. Тъй като Белград е силно заинтересован извън Югославия да има македонци, признати като отделен етнос, приема безкритично албанския подход. В същото време властите в Белград не обръщат внимание на иронията в думите на Е. Ходжа за югославското „право да се издигне глас срещу „несправедливостите“, за които се твърди, че са извършени от българи, гърци или албанци“ срещу македонците (Ходжа, 1988). Е. Ходжа ясно си дава сметка, че създава разменен инструмент в отношенията си с Югославия без реална политическа стойност за него самия, тъй като поради малобройността на групата на лицата, регистрирани като македонци в Албания, тя не оказва съществено влияние върху етническата структура на нейното население. На практика всяка от двете страни се стреми да извлече за себе си максимални политически и икономически изгоди.

По този начин Югославия безкритично приема албанската трактовка на македонския въпрос, който обаче постепенно започва да се изпълва от Тирана с ново съдържание. Стига се до ситуация, в която Албания с пропагандна цел афишира „пълни права“ на „македонското“ малцинство на своя територия, а от друга все по-настойчиво твърди, че властите в СР Македония жестоко и брутално потъпкват правата и свободите на многобройното албанско население. Относно този все по-траен подход на албанските власти, МВнР в София смята, че „македонският въпрос е един все още недостатъчно използван резерв на албанското ръководство в отношенията му с Югославия и то няма да пропусне да го повдига с още по-голяма острота, когато прецени, че има подходящи условия за това“.

Временното и частично съвпадение на албанските и югославските интереси може да бъде открито и в редица документи от нача-

лото на 80-те години на миналия век. Така например в програмната декларация на албанското правителство, произнесена на 15 януари 1982 г. от премиера Адил Чарчани в Народното събрание се казва, че „една от очевидните опасности, която застрашава Югославия, е съветско-българската опасност. Ние сме заявили пред целия свят, че съветите и техните васали – българи или други, са едни от най-жестоките наши врагове, поради което сме се противопоставяли и ще се противопоставяме докрай на техните агресивни цели спрямо нас и нашите съседи“.

През този период Албания изразява несъгласие с публикациите в българските списания „Военно-исторически сборник“ и „Исторически преглед“, с изданието на БАН „Македония. Сборник от документи и материали“, с преиздаването на книгата на А. Селищев „Славянското население в Албания“ и др. Албанската страна е особено чувствителна към факта, че районът около гр. Корча е включен в границите на България според Сан-Стефанския прелиминарен договор. Временно управляващият посолството на Албания в София Шакир Вукай през 1983 г. окачествява тези публикации като „анти-албански писания“.

Наблюдаваното прагматично сближаване между Албания и Югославия в края на 60-те и през 70-те години на XX в. оказва силно влияние върху съдбата на албанските граждани от български произход. Според М. Огнянов „след скарването с Никита Хрушчов обаче (Енвер Ходжа, б.а.) промени своето отношение и подкрепи македонизма... Той не прибягна до насилствена албанизация – тя си вървеше спонтанно, а обяви тези жители за македонци. Въпреки това в документи на Албанската академия на науките продължаваше да се използва терминът македоно-българи, но само в исторически изследвания“ (Огнянов, 2002).

В същото време затвореният характер на албанската държава прави невъзможно прякото югославско влияние в районите с население от български произход. Независимо от формалното подобряване на албано-югославските отношения, албанската „държавна сигурност“ следи всички, които казват макар и една добра дума за Югославия. Арестува ги и ги разследва. След това ги интернира в далечни и изостанали райони. Онези, които се отнасят приятелски към нашата земя (Югославия, б.а.), се обявяват за югославски агенти. В Албания не идва нито един чуждестранен вестник“ (Пешевска, 1990). Албанската

страна ограничава югославското влияние като използва и различни технически средства. Така например радиопредавателят в Корча предава на два вълнови обхвата, които са много близки до честотите на радио Скопие и по този начин се заглушават неговите емисии. В резултат на това населението в Мала Преспа няма възможност да бъде облъчвано с югославски македонистки послания.

През 60-те и 70-те години в Голо Бърдо и Кукъска Гора започва да се наблюдава специфична етнокултурна ситуация. Албанските власти официално лансират тезата, че живеещото там население е двуезично. Независимо че в повечето селища в двата региона лицата в зряла възраст знаят български и албански, в никакъв случай не се наблюдава едновременно равноправно съществуване и употреба на двата езика от населението в тези райони. Майчиният език на родените в Голо Бърдо и Кукъска Гора е българския в неговите диалектни форми, а децата при постъпване в училище след навършването на 6-годишна възраст започват да изучават албански. През този период, а и по-късно, все още има лица, предимно жени, които поради факта, че не са посещавали албанско училище, не знаят албански език. При провеждането на различни изследвания, особено фолклорни и етнографски, представители на албанските институции записват местния български говор с албански букви (Бело, 2004) (Приложения, факсим. 14). В същото време в периферните части на Голо Бърдо, където е контактната зона на българския с албанския език, част от населението наистина става двуезично, но подобен процес протича за сравнително кратък период, след който албанският измества българския език. Такъв е случаят със селата Себища и Смолник в Голо Бърдо. Така например в статистиката на Секретната служба при министерство на вътрешните работи на Албания от май 1935 г. с. Смолник е посочено като говорещо български език. Преминало през двуезичие, още през 60-те години на XX в. албанският започва да измества българския език, като след края на 80-те години в него вече няма новородени, чийто майчин език да е български. Впоследствие като сравнително устойчива езикова граница в този район на Голо Бърдо се утвърждава р. Дрин.

Интерес представлява и фактът, че през 60-те и 70-те години семейства от Мала Преспа, които имат свои роднини в емиграция, членуващи в македоно-българската организация МПО, продължават да поддържат връзки с тях (Македонска трибуна, 1977). През същия пе-

риод в училищата в Мала Преспа и с. Върбник продължава употребата на българския преспански диалект, изписван с българската азбука. Чрез подобна политика Албания се стреми да не допусне ново югославско влияние. През 1965. Стерьо Спасе и Никола Беровски превеждат на този региолект всички албански учебници, които са необходими за обучението в основните училища. През периода до 1979 г. на българския преспански диалект, изписван с българската азбука, освен необходимите учебници са издадени и извънучилищни четива, антология на албанската литература, детският сборник „Младият орел“, поемата „Майка Албания“ и др. Тези издания се продават в малка книжарница в с. Пустец (Пешевска, 1991). Споменатите учебници и пособия се използват в училищата в Мала Преспа до падането на комунистическия режим през 1991 г.

Интересна е биографията на Стерьо Спасе от с. Гломбочани, автор или съавтор на повечето учебници и помагала в Албания, издавани на български преспански диалект, изписван с българската азбука. До идването на власт на Албанската комунистическа партия през 1944 г. той живее в Тирана, като съквартирант му е Никола Пандовски от с. Върбник – изтъкнат местен българин, основен инициатор и един от подписалите петицията през 1939 г. до царица Йоанна за предоставяне на църковно-просветни права на българите в Албания. През последвалия период С. Спасе се утвърждава като един от изявените преводачи от български на албански език. Превежда произведения на Елин Пелин, Й. Йовков, Ив. Вазов, П. Яворов и др.

През 1947 г. С. Спасе посещава Балканския писателски конгрес в София, а през януари 1957 г. публикува статия в „Зъри и популит“ за албано-българската дружба. В био-библиографския указател на Народната библиотека „Кирил и Методий“ С. Спасе е посочен като чуждестранен писател на български език (Дюгмеджиева, Иванов, 1973). В справка на българското посолство в Тирана от 1979 г. е записано, че „говори „македонски“ език, който почти не се различава от българския литературен език“. М. Огнянов го описва, че превежда от български „без речник – на основа на своя преспански диалект“ (Огнянов, 2002).

По време на комунистическото управление в Албания С. Спасе се приобщава към партийните изисквания и следва официалната линия на подкрепа на македонизма. Дори става заместник-председател на дружеството „Албания – Китай“. Влиянието на политическата ко-

нюнктура може да бъде открито в друг документ на българското посолство в Тирана от същия период, в който е констатирано, че е „белетрист и преводач на българска литература, (но) понастоящем не прави преводи“. По-нататък се съобщава, че има заслуги по отношение на българската литература, но „при сегашния отрицателен курс на албанското ръководство към българските културни инициативи“, не би приел български орден.

По повод смъртта му през 1989 г., българската писателка и журналистка Наташа Манолова публикува във в. „Литературен фронт“ своите спомени от гостуването си в Албания през предишната година и нейната среща със С. Спасе. Тя пише: „знаех, че е приятел на България и е превел на албански език още през 50-те и 60-те години ред творби на Вазов, Йовков, Елин Пелин, Георги Караславов... със Стелио Спасе се разбираме отлично и на български, сърдечният ни придружител и преводач д-р Николи за една вечер остана без работа“ (Манолова, 1989). В статията си тя също споделя, че С. Спасе познава много добре българския национален въпрос.

Въз основа на личните си впечатления и наличната информация за С. Спасе, М. Огнянов смята, че подобни случаи „заслужават особен анализ, който би бил поучителен за българската национална политика“.

При влошените отношения на Тирана с България в качеството ѝ на член на Варшавския договор през периода от началото на 60-те до края на 80-те години и поради страха от възможна негова военна интервенция в страната, албанските власти са особено чувствителни към наличието на българи в тези райони, които влизат в състава на Сан-Стефанска България и най-вече този на Корча. Поради тази причина, под предлог нуждите на страната от индустриализация, започва разселване на част от населението с български произход и неговото заселване в големите албански градове като Тирана, Елбасан, Дуръс (Драч) и др. Особено големи са размерите на този процес в корчанските села Дреново и Бобощица през 60-те години на XX в. На мястото на изселените се лица от български произход се настаняват миньори, предимно етнически аромъни (власи).

През 60-те и 70-те години рязко намалява населението от български произход и в Полето. Отнемането на частната собственост и създаването на кооперативните земеделски стопанства влошава жизненият им стандарт. В същото време тези стопанства привличат

албански заселници, което още повече променя етнографския облик на Полето.

Масови миграции се наблюдават и сред населението от същия произход в Голо Бърдо. Тъй като един от основните му поминъци е строителството, мигрантите от този район са използвани като строителни работници за големите национални обекти. За нуждите на жилищното им настаняване след миграцията им е възложено да построят и няколко жилищни кооперации в новите квартали Барбу и Алиас в Тирана, в които се настаняват компактно. Поради тази причина, независимо че са откъснати от историческите си обитания, през този период българският език се съхранява на битово ниво в ежедневното общуване, а родените деца в такива семейства също имат българския език като майчин.

През този период сравнително малобройни и на къси разстояния са миграциите на населението от Кукъска Гора. Причините за миграране са основно трудови, като в повечето случаи миграциите са ежедневни или седмични. Лицата от български произход извън Гора работят главно в областния център Кукъс, но сравнително малък брой се установяват трайно в него. Още по-малък е броят на мигриралите от Кукъска Гора към Тирана и Дуръс (Драч).

След като населението на Мала Преспа е регистрирано като македонско, с известна условност може да се каже, че стремежът на албанските власти е да го капсулират. В табл. 14 се проследяват промените в броя на населението в отделните селища на Мала Преспа през периода 1945–1989 г. (Приложения, табл. 14). За 44 години ръстът на населението в района е 67,2%. Той е значително по-малък, отколкото общият ръст на населението на Албания за същия период, който е 183,6%. Като се вземе предвид и факта, че поради миграционните процеси през периода от 60-те до края на 80-те години на миналия век районът е напуснат от около 10% от населението, то естественият прираст на населението на Мала Преспа е по-висок от 67,2%, но е далеч по-малък от общия за страната.

По-голямата част от мигриращото население се установява в близкия областен център Корча, а по-малка част отива в Тирана или други големи албански градове.

До 1983 г. в Мала Преспа има 9 начални, 2 основни и 2 средни училища в Пустец и Долна Горица. Поради започналото намаляване на населението в ученическа възраст, същата година е затворено сред-

ното училище в Долна Горица.

Характерна особеност при новоформиращите се мигрантски общности на лицата от български произход в Албания през този период е, че те възникват и общуването вътре в тях е главно на земляческа основа. Независимо че говоримите от тях български диалекти са относително близки, сравнително редки са контактите между мигрирали по едно и също време лица, произхождащи от различните райони на Албания, населени с лица от български произход: Гора, Полето, Голо Бърдо и Мала Преспа. Това показва, че до 1991 г. общността на лицата от български произход в Албания на национално ниво не е консолидирана, а регионално фрагментирана. С оглед на затворения характер на Албания през периода от 60-те до края на 80-те години, тази липса на консолидация силно затруднява процеса на търсене на идентичност. В същото време съхраняването на компактността на големите териториални общности на лица от български произход води до приемственост между поколенията и предаването на редица етноопределящи белези като майчин език, семейна памет, фолклор и др., което затруднява протичането на асимилационни процеси. Поради тази причина най-уязвими се оказват мигриралите във вътрешността на страната лица от български произход от Дреново, Бобошица и Полето и преминалите през процес на двуезичие в българо-албанската езикова контактна зона в Голо Бърдо.

След 1961 г. България има малки възможности да влияе върху процесите, протичащи сред живеещите в Албания лица от български произход (най-вече чрез емисиите на радио София и радио Благоевград, които имат добра слушаемост). Официално възприетата политика на национален нихилизъм е основната причина да не се предприемат инициативи в тази посока. Наличните документи показват, че през този период управляващите фактори в България са наясно със съществуването на българи в Албания. Освен това при подготовката си българските дипломати се запознават и с част от информацията, отнасяща се до тази проблематика през периода до Втората световна война. За целта архивът на МВнРи, съдържащ документи на българската легация в Тирана, е проверяван през 1955, 1957 и 1985 г. (ЦДА, ф. 176, оп. 5, пор. № 663). Съществуването на българи в Албания е добре известно и е регистрирано в документи на български дипломати, създадени през периода след 1961 г. В докладна записка на служител на българското посолство в Тирана за проведено посе-

щение в района на Корча през декември 1977 г. се казва: „недалече от Корча видяхме пътеуказател за Обединено селско стопанство „Георги Димитров“. За това стопанство досега не ни бе известно. Като се има предвид, че в този район живее и население от български произход, не е изключено името на стопанството да е съобразено с този факт“. В доклад от друга командировка, пак в района на Корча през 1980 г. се казва: „официалните длъжностни лица наричат населението от този район, което говори близък до нашия език диалект – македонци, обикновените хора от селския пазар ги знаят като българи“.

Документите показват, че успоредно с влошаването на българо-албанските отношения, българската страна вместо да използва наличието на население от български произход като инструмент в своята политика, е склонна да прави компромиси по тази тема. Това особено ясно личи при ескалирането на напрежението в българо-албанските отношения след решението на Секретариата на ЦК на БКП от 1977 г. за подготовка на честването на 1300-годишнината от създаването на българската държава. Албания вижда в подготвяните от българска страна прояви по този повод „някои шовинистични елементи“. За да се успокоят албанските притеснения, на 12 декември 1979 г. по инициатива на МВНР в София се провежда среща с временно управляващия албанското посолство Шакир Вукай. По време на разговора българските дипломати заявяват, че „другарят Живков нееднократно и авторитетно е заявявал, нашата страна няма териториални или малцинствени претенции към съседните страни. Никакви претенции НР България няма и към Албания“.

Председателят на Държавния съвет на България и генерален секретар на ЦК на БКП Тодор Живков обаче не се ползва с авторитет пред Е. Ходжа. През 1959 г. по време на посещението в Албания, Е. Ходжа прави опит да спечели България за общи действия срещу Югославия. В мемоарите си Т. Живков пише, че „още от началото Енвер Ходжа и цялото ръководство му придадоха (на посещението, б.а.) ярко антиитовски характер. В речите, на митингите. Бях принуден насаме открито и категорично да заявя на Енвер Ходжа, че аз съм решително против да се третира по този начин моята визита, да се превръща в пропаганда срещу която и да е страна“ (Живков, 1997). От това поведение Е. Ходжа прави извода, че независимо от идентичните проблеми около потъпкването на правата на албанците и българите в Югославия, на ръководството на България през този период не може да се разчита.

Е. Ходжа описва поведението на Т. Живков по следния начин: „Живков възприе тактическите похвати на Хрущов в отношенията с комунистическите и работническите партии: сега той говори против Тито, утре – в негова полза, днес отваря границите за събори с югославяните, утре ги затваря, сега говори за Македония, утре я подминава с мълчание“ (Ходжа, 1980).

Поради тази причина албанската политика към България остава неповлияна от изразената официална българска позиция. През последвалия период, макар и с по-малка интензивност, продължават идеологическите кампании в медиите против българската комунистическа партия и нейните ръководители. Заедно с това албанските власти не позволяват на албански граждани да се включат в мероприятията, организирани от Българското посолство в Тирана. По този повод нашата дипломатическа мисия информира МВнР на 6 март 1982 г., че „не бяха проведени съвместни мероприятия и с българките, живущи в Албания, поради това, че... местните власти не им разрешават посещения в посолството“. През същия период представители на органите за безопасност непрекъснато следят българските дипломати по време на престоя им в Албания, което прави невъзможни контактите с местните българи.

Съществуващото напрежение в българо-албанските отношения е обсъдено на 21 юни 1983 г. от ЦК на БКП. Направен е изводът, че албанските притеснения са „неоснователни“. По-нататък в документа се казва, че „въпросът повече опира до изводите за наличие на българско население в миналото на територията на днешна Албания“. Възприетото през този период политическо решение за наличието на българи в Албания в миналото, но не и в настоящето, се оказва решаващо при формирането и провеждането на българската държавна политика към Тирана до края на 80-те години, като последиците са изключително неблагоприятни за българските национални интереси.

Събитията в Косово през 1981 г. ускоряват развръзката на сложните отношения между Албания, Югославия и България през този и последвалия период. Постепенно югославските власти си дават сметка, че толерираната от тях политика на „реципрочност“ с Албания не носи позитиви за Белград. Докато преките контакти на Тирана с албанците в Косово, СР Македония и Черна гора водят до нарастване на нейното политическо влияние и дават допълнителен импулс на албан-

ския стремеж за все по-голяма самостоятелност, то югославските власти не успяват да осъществят контакти с лицата, регистрирани като македонци в Албания. По това време в Белград и Скопие дори не се знае официалния брой на лицата в тази категория, тъй като албанската статистика не публикува информация по този въпрос. През 1974 г. югославският изследовател Христо Андоновски пише: „Какъв е броят на македонците, които днес живеят в държавните граници на Албания, е тежко да се определи. Според някои извори, днес на територията на Албания живеят около 60 000 македонци. Поради превратностите на междусъседските отношения и сътрудничество, ...противоречиви са и информацията за малцинствените права, които имат македонците като малцинство в съседна Албания“ (Андоновски, 1974). Изказването на Е. Ходжа обаче пред седмия конгрес на АПТ, според което само в „някаква си селскостопанска кооперация в Албания... има македонско население, което се ползва с всички права в съответствие с Конституцията на Народна република Албания“, води до преоценка на югославската политика (Ходжа, 1985).

Всъщност в „реципрочността“ на албано-югославските отношения няма никакъв баланс. Докато през 1981 г. броят на албанското население в Югославия достига 1,73 млн. или 7,7% от цялото население, то броят на регистрираните като македонци лица в Албания през 1979 г. е 4 097 души или 0,16% от цялото население на страната. По време на преброяванията, проведени през периода на международната изолация на Албания, броят на лицата, регистрирани като македонци, се движи около 4 500 души или около 0,15% от населението на страната. Докато през 1972 г. Е. Ходжа успява да наложи създаването на единен албански книжовен език, основаващ се на тоска диалекта, с което пропадат югославските опити за създаването на косовски език по аналогия на т.нар. македонски, то част от лицата от български произход в Албания, независимо че са регистрирани като македонци, отхвърлят скопската литературна норма и се обучават на регионален език, базиран на българския преспански диалект, изписван с българска азбука. Тези реалности са отчетени през есента на 1980 г., когато след завръщането си от посещение в Тирана, председателят на Изпълнителния съвет на СР Македония Благой Попов констатира, че „официалната политика на Албания сред македонците е да не се утвърждава нищо македонско“ (Нин, 1981).

Албания няма интерес от разрыв на съществуващите отношения с Югославия за да може да продължи контактите си с намиращото се там албанско население. Поради тази причина на 27 март 1983 г. в албанските медии е публикувана специална благодарствена телеграма на Енвер Ходжа до македонския учител Никола Беровски. Конкретният повод е преводът, който е направил на т.н. македонски език на книгата на Е. Ходжа „Англо-американските империалисти и Албания“. В дипломатическите кръгове в Тирана този акт се възприема като поредното официално потвърждение на албанските власти за наличието на македонско малцинство и реверанс към Югославия. Във връзка с това представители на китайското, френското и гръцкото посолства в Тирана провеждат на 29 март разговори с български дипломати и се интересуват каква би била евентуалната българска реакция. Особено интересна е позицията на френския дипломат Жан Буял, според който „това са българи, а не македонци, както се опитвали някои да докажат. По негово мнение не може да се говори за македонци в Албания“. Българският дипломатичен отговор обаче е съобразен изцяло с официалната политика на национален нихилизъм. Представител на българската дипломатическа мисия в Тирана отговаря, че „нашата страна не е поставяла въпроса за българско малцинство в Албания, което е в принципите на нашата външна политика“.

Може би най-верният извод, произтичащ от разглежданите събития, е направен от китайския дипломат Ли Фангпинг. Според него дори и телеграмата на Е. Ходжа да се приеме като подаване на ръка на Югославия, „албано-югославските отношения били толкова влошени, че нищо не било в състояние да ги подобри“.

Развръзката действително идва много бързо. В средата на юли 1983 г. МВнР уведомява отдел „Външна политика и международни връзки“ при ЦК на БКП за излязлата в Тирана книга на Е. Ходжа „Титовци“. Нейната поява се възприема като ясен сигнал, че отношенията между Албания и Югославия „сега изглеждат много по-комплицирани, отколкото непосредствено след 1948 г.“.

При тази поредна ескалация на напрежение в албано-югославските отношения Е. Ходжа осъзнава, че историческата истина му е съюзник, поради което за пореден път променя отношението си към България. В книгата си той пише, че „в миналото, когато албанският народ се бореше против сръбските претенции и терор, ние дружахме

с българския народ, ние се обичахме, уважавахме се и оказвахме помощ един на друг... Нашите отряди по време на националното Възраждане и в периода на балканските войни поддържаха тесни бойни връзки с въстаническите чети в тези краища, предприемали са съвместни бойни действия и са се укривали едни други“ (Ходжа, 1983). Въпреки че не споменава името Македония, става ясно, че Е. Ходжа говори за сътрудничеството между българи и албанци в районите, където те са съседи – именно в Македония, където се провежда и съвместното Охридско-Дебърско въстание през 1913 г. Е. Ходжа се въздържа да вземе директно отношение към етническата принадлежност на мнозинството от населението на Македония, чийто език спада към славянската езикова група, но ясно отчита „стремежа на югославяните да подценят борбата на българите и с пренебрежение се отнасяли към нея поради македонския въпрос“.

В книгата си Е. Ходжа описва и подробности за посещението си в България през 1947 г., когато е придружаван от Христо Темелко (Христо Темелков). Пътят им към София минава през Белград, където са посрещнати много студено от Й. Б. Тито. Е. Ходжа споделя, че „останах с впечатление, че Тито ни прие, за да ни напомни, че пътят ни за София, както и за Москва или за където и да било другаде, минава през Белград. Водеше разговора по такъв начин, че ни даде да разберем, че ние не трябва да преминаваме границата на разрешеното в отношенията ни с българите“.

В писмото на МВнР до ЦК на БКП по повод книгата на Е. Ходжа „Титовци“ е направен изводът, че доколкото тя „засяга отношения между две балкански държави, едната от които е наш съсед, както и събития, в които ние сме причастни, желателно е да се очертаят при една по-обширна рецензионна разработка и мястото на нашата страна в тези отношения. До каква степен и как трябва да се използва кризата в отношенията между Албания и Югославия от наша страна и каква трябва да бъде политиката ни към тях, преценена през призмата на нашите национални и интернационални интереси, са въпроси, на които трябва непрекъснато да отговаря нашата научна и практическа мисъл“. За пореден път обаче София не се оказва подготвена за такава геополитическа игра, поради което не съумява да се възползва от кризата, породена от очевидно вече неработещият принцип на реципрочност в албано-югославските отношения и произтичащата от тук възможност за подобряване на положението на лицата от български произход, живеещи в Албания.

Смъртта на Е. Ходжа през 1985 г. и неуспехът на Т. Живков да постигне трайно сближаване с новия съветски лидер Михаил Горбачов допълнително ограничават възможностите на Албания и България за намиране на трайно решение на съществуващите между двете страни проблеми. Това става възможно едва след рухването на тоталитарните режими и началото на процесите на демократизация в Източна Европа.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ОТ ОТРИЦАНИЕ КЪМ ПРИЗНАВАНЕ

4.1. Преходът към демокрация и признаването на българското национално малцинство в Албания

В началото на 1990 г. в Албания избухват масови антикомунистически протести. Властите в Тирана са принудени да отстъпят от провеждания дотогава курс и през пролетта въвеждат закони, разширяващи независимостта и самоуправлението на предприятията, а през лятото се разрешава на няколко хиляди албанци да напуснат страната. През ноември Албанската партия на труда обявява курс към „разделяне на властите между партията и правителството“, разрешава окончателно правото на свободно влизане и излизане от страната, обявява свобода на вероизповеданията и поема ангажимент да приеме нов изборен закон.

Отказът да се разреши създаването на опозиционни политически партии обаче предизвиква на 8 декември 1990 г. мощни демонстрации на студенти и работници в Тирана и други албански градове. Под натиска на тези събития, на 12 декември 1990 г. властите в Тирана обявяват прехода към многопартийна система. На 22 февруари 1991 г. е отстранен министър-председателят А. Чарчани, назначен на този пост още по времето на Е. Ходжа. На 31 март се провеждат многопартийни избори за Народно събрание на Албания, което променя Конституцията и обявява граждански и политически свободи. През последвалия период обаче се наблюдава политическа нестабилност, поради което на 1 юни са обявени предсрочни парламентарни избори.

През този период основните политически партии в Албания, независимо от съществуващите идейни различия помежду им, се обединяват в позицията си за „стремеж към европейска и евроатлантическа интеграция“. Подобна е и външнополитическата ориентация на България, което се превръща в предпоставка за сближаване и разрешаване на въпросите, наследени от миналото. В същото време обаче значително по-активна е дейността на властите в РС Македония, които успяват да осъществят първите си контакти с представители на деклариращите се като македонци в Албания. През юли 1990 г. македонска правителствена делегация начело с премиера Никола Ключев,

след среща с албанския премиер Али Буфи, посещава и с. Пустец. По думите на македонския президент Киро Глигоров, „тогава започнахме да реализираме и идеята за помощ на нашите сънародници в тази земя“ (Глигоров, 2000). По внушение и с прякото съдействие на Скопие се създава политическата партия на македонците в Албания „Братска“. През този период или по-късно се основават още няколко дружества с македонистка насоченост като „Преспа“, „Мир“, „Братство“, „МЕД“ (македонско егейско дружество), „Гора“, „Мост“ и „Илинден“. Повечето от тях се обединяват в „Общност на македонците в Албания“.

На 2 август 1991 г. албанското правителство предоставя предавателя на радио Корча на македонски журналисти от радио Охрид, които започват да водят емисии на т.н. македонски език за населението в Мала Преспа. Година по-късно, на 11 август 1992 г., използвайки съществуващата още от времето на Енвер Ходжа практика на „реципрочност“, между Албания и РС Македония се подписва спогодба за отваряне на македонски училища. Предвижда се такива да има не само в Мала Преспа, но и в Голо Бърдо и други райони, при условие, че „това бъде поискано от местните жители“ (Македония, 1992). Подобно искане идва обаче само от дружество „Преспа“, което официално заявява „да поискаме помощ от Македония... да ни преподават македонски език, да ни донесат и разменяме книги“ (Тодороска, 2014). Искането за преподаване на т.н. македонски език всъщност потвърждава извода, че езикът на обучение в Мала Преспа до 1991 г. не е скопската писмена норма.

Властите в РС Македония умело се възползват от ситуацията и през 1993 г. Министерството за образование и физическа култура на РС Македония възлага на държавното издателство „Просветно дело“ в Скопие да издаде четири учебни пособия на скопската писмена норма, предназначени специално за Албания: буквар за 1-во отделение, читанка за 2-ро отделение, математика за 3-то отделение и работна тетрадка. Целта на тези учебни пособия е да се премине от дотогавашното обучение на български преспански диалект, изписван с български букви, към скопската писмена норма. За да се постигне това, една част от текстовете е на преспански диалект, а друга е подбрана от аналогични учебници, използвани в РС Македония, изписани по правилата на т.н. македонски език. По този начин след 45-годишно прекъсване, в училищата в Мала Преспа отново се въвежда модифи-

цираната през 1945 г. от Блаже Конески азбука с характерните за нея букви *ќ, ѓ, љ, њ* и *ј*.

През този начален период на демократични промени в Албания, дейността на македонистките формации не среща очакваната от Скопие подкрепа от населението. Така например сдружението „Мир“, насочило вниманието си към района на Голо Бърдо, не съумява да развие активна дейност, а е по-скоро известно сред местното население със скандали около разпределянето на отпусканите от РС Македония средства. Поради тази причина на 2 март 2012 г. е направен нов опит за настъпление на македонизма в Голо Бърдо чрез създаването на дружество „Мост“, като седалището му е в с. Требище. То обаче също не съумява да развие масова дейност. Интересен е и случаят с дружество „Братство“ в Тирана, което си поставя за основна цел получаването на „македонски паспорти от македонците в Албания. За това се плащало по 3 000 леки и всички тези пари водачите на дружеството ги използвали за техни потребности“ (Тодороска, 2014). Не успява да развие дейност и създаденото в с. Върбник дружество „МЕД“.

Разгледаните по-горе македонистки формации обслужват политически цели. Това ясно личи в твърдението на обединението „Общност на македонците в Албания“, според което „в Албания днес живеят около 150 000 етнически македонци, които главно живеят в областите Мала Преспа, Голо Бърдо и Гора, но и във всички по-големи градове в Албания: Тирана, Корча, Елбасан и др.“. Подобна позиция е желана от властите в Скопие, но не съответства на реалната ситуация в Албания. Така например на проведеното през 2011 г. преброяване на населението в страната, едва 5 512 души или 0,2% се обявяват за македонци. Този резултат показва несъстоятелността на скопската теза.

Демократичните промени в Албания след 1990 г. обаче не водят до активизиране само на тази част от лицата от български произход, които са регистрирани като македонци. Независимо че през този период от страна на България не се проявява по-значим интерес, изпращаните от РС Македония лица, които трябва да оказват помощ на „македонците“ в Албания, се натъкват на факта, че една част от тях са съхранили българското си самосъзнание и при контакти с тях се изявяват като българи. Тази информация, съдържаща конкретни имена и адреси, е предадена в България на Спас Ташев и през 1992 г. се установяват първите контакти с албански граждани с българско самосъзнание, последвани от посещение на място и теренни проучвания.

При контактите след 1992 г. с лицата от български произход се констатираат някои специфични особености на отделните райони. В Голо Бърдо по-голямата част от населението без оглед на религиозната му принадлежност се изявява като българско и нарича езика си български. Всъщност устойчивото самовъзприемане на езика като български е основен етноопределящ белег и оказва най-голямо влияние при идентификацията. Много ограничена е групата на тези, които се самоидентифицират като „македонци“, дори се забелязва неприязън към самото название „македонец“. Потвърждение на този извод е и писмо от български активист от този район, в което съобщава, че „друго интересно за Вас е, че в Голо Бърдо бяха по-заинтересовани за България, отколкото за Македония“. При тези първи контакти на български граждани с населението от Голо Бърдо се установява, че то по собствена инициатива още през 1991 г., без да съществуват каквито и да било контакти с България, създава две организации.

Първата е Работническо дружество „Голо Бърдо“ със седалище в гр. Елбасан. То има за цел да отстоява синдикалните интереси на около 3 000 свои членове, които като строителни работници от Голо Бърдо са мигрирали във вътрешността на Албания и се установяват в по-големите индустриални центрове. Към 1994 г. членовете на дружеството стават 10 000. Независимо че членството в сдружението е по браншови и териториален, а не по етнически признак, в писмо до С. Ташев от 13 юли 1992 г. ръководството заявява, че „дружество „Голо Бърдо“ е работническо дружество и то в своите редици има изключително само работници от Голо Бърдо и голобърдско потекло, които говорят български език“. В същия документ се съобщава, че „още когато го основавахме нашето дружество, имяхме за цел да направим връзки с наши хомолози в България, с българското правителство и други организации“ (писмо на ръководството на дружество „Голо Бърдо“ до С. Ташев, 1992). Две години по-късно, във връзка с идея на Македонската православна църква да възстанови средновековния храм „Свети Йоан Владимир“ край Елбасан, ръководството на дружеството се среща с делегацията от македонски свещеници и им заявява: „Вие като македонска черква не можете да възстановявате, защото храмът е български... Вие сте сгрешили адреса на народа в Голо Бърдо, защото езика, който говори този народ, е български език, а не македонски“ (писмо на ръководството на дружество „Голо Бърдо“ до С. Ташев, 1994).

Втората регистрирана организация е Етнокултурното дружество „Голо Бърдо“ със седалище в Тирана. Негов председател е Рамазан Чадри, научен работник в Института по език и литература, а заместник-председател е Митро Шутку. В дружеството членуват над 200 интелектуалци с произход от района на Голо Бърдо. На 22 декември 1992 г. дружеството изпраща писмо до С. Ташев, в което съобщава, че в своята програма има „една отделна точка, която предвижда необходимостта от сътрудничество със съответни органи и институции в България и Македония“ (писмо на Р. Чадри до С. Ташев, 1992). Независимо че изявява готовност за сътрудничество с двете държави, Етнокултурното дружество „Голо Бърдо“ разкритикува македонистката пропаганда, тъй като не приема нейните методи (Zëri i Popullit, 1991). В писмото на дружеството се казва, че „славянският говор... у нас се нарича български“. Препотвърдена е и готовността за сътрудничество с България: „в този стадий на нашата работа ще бъде интересно да се запознаем с проучванията върху българската проблематика от езиков, исторически, фолклорен, етнографски и др. характер, които пряко или косвено се отнасят и до въпросите, свързани с района на Голо Бърдо. Разбира се, това изисква необходимостта от едно по-тясно сътрудничество с Македонския научен институт в София, както и с другите учреждения и институции във вашата Академия на науките“. Показателен е и фактът, че през целия период на функциониране на дружеството, властите в РС Македония избягват контакти с него.

Сравнително близка до Голо Бърдо е и етнокултурната ситуация в с. Върбник. Там понятието „македонец“ е значително повече разпространено, но се приема като приемственост на потомците с борците, носители на идеята за освобождение на географската област Македония. Въпреки тази по-широка употреба на това название, по-голямата част от жителите на селото открито изявяват българската си народностна принадлежност. По това време във Върбник функционира църковен комитет, който си поставя за задача да възстанови местната църква, превърната в склад по време на атеистичния режим в Албания. Характерно за местната църква е, че през 20-те години на XX в. жителите на Върбник възстановяват българските надписи на иконите, за което се съхранява значителна по обем информация в архива на МВнРИ. На 22 февруари 1993 г. църковният комитет пише до С. Ташев, че всеки ден очакват повторно посещение в Албания, „за да се отвори хоризонт за решаване на много други проблеми, които до сега

остават ненапълно разрешени“ (писмо на църковния комитет в с. Върбник до С. Ташев, 1993).

По-различна е ситуацията в Мала Преспа, където населението след 1945 г. в условията на тоталитарната държава е възпитавано в духа на македонизма. В същото време спецификата на албанския македонизъм, при който за разлика от скопския отсъства антибългаризма, води до съхраняване на редица етнокултурни белези като липса на съзнателно вмъкнати чуждици (главно сърбизми) в местния език, съхранена родова памет и др. Поради тези причини, въпреки че първото ниво на самоидентификация сред по-голямата част от населението е като македонци, при по-задълбочено интервюиране се констатира, че населението не прави разлика между българи и македонци като отделни етноними (Нова Македонија, 1993). През този период в района започва да функционира неформална група начело със Сотир Митрев от с. Пустец, която впоследствие става филиал на българското културно-просветно дружество „Иван Вазов“ в Тирана. В същото време главно сред някои по-млади лица в Мала Преспа се наблюдава проява на македонско самосъзнание, отделно от българското.

По време на първите теренни проучвания на лицата от български произход в Албания през 1992 и 1993 г. е констатирано наличието и на т. н. двойна идентичност – при контакти с български граждани една част от населението се декларира като българи, а пред македонски граждани като македонци. При внимателния анализ на групите на лицата, деклариращи се като българи, като македонци или с двойна идентичност, се установява, че освен различната самоидентификация, няма никакви други етнокултурни различия. По места лица и от трите групи са в роднински връзки, говорят един и същи диалект, имат един и същи фолклор и други идентични етнографски характеристики. Така например през 1994 г. Адриан Фетаху (родителите му са от с. Требище, Голо Бърдо) пише молба до министъра на образованието на Република България, в която заявява, че неговият „майчин език е български“ (Приложения, факсим. 16). В същото време Адриан Фетаху е член на председателя на македонисткото дружество „Мир“ Кимет Фетаху и на Изаир Фетаху, председател на създадената през 1991 г. партия за човешки права, която през този период също застъпва македонистки позиции. По-късно, запознавайки се с историческите факти, Изаир Фетаху се отказва от македонистките си възгледи и прави коалиция с партията на гръцкото малцинство в Албания. На дадена по

този повод съвместна пресконференция, лидерът на гръцката партия-Вангел Дуле представя И. Фетаху като председател на „партията, която защитава българите в Голо Бърдо“ (МКД, 2013). Този пример ясно показва взаимната връзка и непрекъснатото преливане на лица от групата с македонско самосъзнание в групата с българско самосъзнание. Поради тази причина по-късно някои изследователи пишат за „македонци/ българи“ като представители на една група. Сред такива лица като обща компромисна идентичност се е утвърдило и названието „нашенци“, а говоримият от тях език се нарича „нашенски“.

През учебната 1992–1993 г. в България за първи път са отпуснати няколко бройки за българи от Албания, които да следват в български университети. Приети са трима студенти, но поради настъпилата икономическа криза в Албания и невъзможността да преминат през територията на РС Македония, те не успяват да дойдат в България. Това става причина двете регистрирани организации на лицата от български произход в Албания да се обърнат с официално искане властите в България да създадат работеща процедура, по която българи от Албания да могат да следват в български висши държавни заведения. Този апел е една от причините за приемането на 31 май 1993 г. на Постановление на Министерския съвет № 103 за осъществяване на образователна дейност сред българите в чужбина. За учебната 1993–1994 г. в България са приети първите студенти българи от Албания. Транспортът им до София е организиран от ВМРО – Съюз на македонските дружества, като за целта е нает автобус и са заплатени визите, необходими за преминаване през РС Македония. След провеждането на едномесечен курс по съвременен български книжовен език, тези млади българи от Албания успешно се интегрират в българската образователна система.

Задълбочаването на контактите на България с българите в Албания е свързано с бързото възходящо развитие на двустранните отношения. През февруари 1993 г. българският президент Желю Желев прави своето първо официално посещение в Албания и със своя колега Сали Бериша подписват Договор за приятелство и сътрудничество. При официалните разговори между двамата президенти за първи път от 1944 г. насам е повдигнат въпроса за българите в Албания и е потърсена формула за официализиране на статута им. През последвалия период грижата за българите в Албания става неразделен елемент на българската външна политика. През 1994 г. от администрацията на

президента Желю Желев е подарен автобус, който да се ползва от кметствата в Голо Бърдо. През 1997 г., след рухването на финансовите пирамиди в Албания и настъпилите безредици, президентът Петър Стоянов инициира хуманитарна акция „Голо Бърдо“ за българите в този район. През май 2000 г. при официалното си посещение в Албания П. Стоянов се среща с представители на местната българска общност, като този акт има сериозен политически и психологически ефект. По време на това посещение се активизират и контактите с българите в Кукъска Гора. Утвърждава се като практика при срещи на ниво държавни глави, от българска страна винаги да се поставя темата за албанските граждани от български етнически произход. Този принцип неотклонно е следван и от следващите български президенти Георги Първанов, Росен Плевнелиев и Румен Радев.

При дипломатическата подготовка за изработване и представяне на българската позиция по въпроса за българите в Албания изключително важна е координиращата роля на Министерство на външните работи и това направление става с приоритетно значение в неговата дейност. Този приоритет се възприема и от законодателните и изпълнителните органи на държавната власт в България. Така например на срещата между председателя на българския парламент Огнян Герджиков с неговия албански колега Сервет Палумби, е повдигнат и въпросът за българите в Албания. Впоследствие при всички официални контакти на парламентарни представители този въпрос е поставян за обсъждане. По време на срещата между българския премиер Симеон Сакскобургготски с албанския му колега Фатос Нано темата за българите в Албания е един от акцентите в разговора. Подобно е поведението и при неговите наследници Сергей Станишев и Бойко Борисов. Външните министри Надежда Михайлова, Соломон Паси, Ивайло Калфин, Николай Младенов, Кристиан Вигенин и Екатерина Захариева неизменно третираат темата в официални контакти с албанските си колеги. При посещения на български делегации в Албания винаги се организират срещи с представители на българската общност. В Тирана, Елбасан и Корча започват да функционират български неделни училища. При тази ситуация на албанските власти е все по-трудно да игнорират съществуването на българска общност в Албания.

В рамките на тези двустранни срещи, албанските ръководители не само, че не възразяват, но и потвърждават наличието на албански

граждани с българско самосъзнание. Албанският премиер Александър Мексипо време на посещението си в България през ноември 1993 г. прави изявление, че албанската държава няма проблеми с албанските граждани от български произход и тя ще направи всичко възможно те да се чувстват добре. През 1994 г. по време на официалното си посещение в България албанският президент Сали Бериша заявява на пресконференция, че не може да каже точна цифра, но „българите в Албания са няколко хиляди“ (Голо Бърдо, 1994). През юли 2004 г. говорителят на албанския парламент Скъндер Дука заявява, че „не може да става дума за дискриминация на българското малцинство в Албания, тъй като страната е подписала всички конвенции и споразумения в този контекст (Фокус, 2004). При посещението на българския премиер Б. Борисов в Тирана през октомври 2012 г. премиерът на Албания Сали Бериша заявява: „Придържам се към принципа, че всеки един гражданин на тази страна, в която живеем, е напълно свободен да се декларира по етнически принцип какъвто иска и както се усеща. Смятам, че това е стандарт, към който трябва да се придържахме всички ние“ (Блиц, 2012).

През този период е изключително важен фактът, че активните контакти между албанските и българските управляващи фактори не зависят от вътрешнополитическата ориентация на отделните национални правителства. Дясноориентираният албански кабинет сътрудничи активно с правителствата на Любен Беров и Жан Виденов, които са в център-ляво в политическото пространство, а по-късно дясното правителство на Иван Костов е в добри отношения със социалистическите кабинети в Албания, ръководени от Фатос Нано, Пандели Майко и Илир Мета. Този факт показва прагматичността в подхода на двете държави и отдалечеността от всякаква идеологизация в двустранните отношения.

През разглеждания период българската наука дава своя значителен принос за изследване на темата за българите в Албания. Обществеността в България също проявява голям интерес и съпричастност. Активна дейност развиват някои неправителствени структури като дружеството за връзки с българите в Голо Бърдо, Гора и Преспа „Огнище“, фондация „Българска памет“, асоциацията за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл“, Българската федерация по спелеология и др. През 1993 и 1994 г. С. Ташев, Динко Драганов и Николай Кънчев издават няколко броя на вестник „Голо Бърдо“, списван на

български книжовен език, но с албанска азбука. Организиран са редица теренни проучвания, проведени са редица научни и обществени форуми, посветени на българите в Албания.

В международен план темата за българите в Албания се поставя за първи път през 2004 г. от Милена Милотинова, член на българската делегация в Парламентарната асамблея на Съвета на Европа. Там тя заявява, че в Албания има българи, които живеят в Голо Бърдо, Мала Преспа и други райони, които винаги са били албански граждани, и че тези, които се идентифицират като българи, трябва да имат възможност да ползват всичките права, които им се гарантират по документите на Съвета на Европа. Съобщено е, че те говорят архаичен български език и биха искали да запазят своята култура, евентуално да имат предавания на техния роден език в албанските медии (Parliamentary Assembly, 2004). След речта си М. Милотинова е поздравена от няколко албански депутати за нейното изказване.

През 2007 г. България става член на ЕС. Някои от българските евродепутати като Андрей Ковачев, Ангел Джамбазки и др. стават инициатори за обсъждане и приемане на резолюция на Европейския парламент, призоваваща Албания да признае българите на своя територия за национално малцинство, с което фактически осигуряват международна подкрепа. По този начин активната българска регионална и европейска политика създава благоприятна обстановка за признаването на българите в Албания като национално малцинство. На 3 февруари 2017 г. Кнут Флекенщайн, докладчик за Албания, включва в своя текст специален раздел, в който се препоръчва правата на хората с български етнически произход в района на Преспа, Голо Бърдо и Гора да бъдат включени в законодателството на Албания и гарантирани на практика (European Parliament, 2017). Тази препоръка е взета предвид и на 15 февруари 2017 г. в Резолюция на Европейския парламент, посветена на Доклад относно Албания за 2016 г., в т. 24 се „отбелязва, че са необходими допълнителни усилия, за да се защитят правата на всички малцинства в Албания чрез прилагане в пълна степен на съответното законодателство; препоръчва правата на хората с български етнически произход в района на Преспа, Голо Бърдо и Гора да бъдат включени в законодателството и гарантирани на практика“ (European Parliament, 2017).

Поставянето след 1991 г. на въпроса за българите в Албания води и до засилване на интереса от страна на албански и чужди изследова-

тели. Така например още през 1992 г. щабквартирата на армейския департамент на САЩ спонсорира проучването на Албания от страна на Федералния изследователски отдел на Библиотеката на американския конгрес. В последвалата публикация се съобщава, че сред етническите групи освен гърци, има и власи, цигани, сърби и българи, които общо са към 10% от населението (Federal Research Division, 1994). По-нататък в същото издание се казва, че „по-малките етнически групи, включително българи, цигани, евреи, македонци, черногорци, сърби и власи общо представляват около 2% от общото население. Лицата с македонски и български произход живеят предимно в граничната зона близо до Преспанското езеро“. Това американско изследване показва, че още през 1992 г. лицата с българско и македонско самосъзнание живеят на една и съща територия и трудно се разграничават.

Особен интерес представлява издадената през 1996 г. книга на Джеймс Петифър „Албания“. В нея той разглежда етническите малцинства на нейна територия и отделя специално внимание на лицата, регистрирани като македонци. Прави впечатление, че от всички малцинства в страната, той разглежда само „македонците“ в кавички. Според него броят им е между 10 000 и 15 000 души. За южната част от тази група, живееща около Охридското езеро, Дж. Петифър подчертава, че „говорят език, тясно свързан с българския и се е смятало, че са потомци на имигранти от изток, които са се заселили в тази зона когато е била под българско управление“ (Pettifer, 1996). За езика на гораните в района на с. Шищавец смята, че „българските елементи преобладават“.

През 2003 г. базираната в Италия организация за наблюдение на процесите на Балканите и Кавказ „Трансевропа“ публикува статията „Българи или македонци? Малцинство в Албания“, в която разглежда спора за етническата принадлежност на населението с български произход в Албания и съобщава, че в Албания живеят между 50 и 80 000 българи (Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa, 2003).

През 2007 г. Маньоля Джаджо от университета в Лунд, Швеция, в дипломната си работа „Правата на малцинствата и Република Албания: липсва изпълнението“ разглежда положението на признатото македонско малцинство в Албания, за което пише, че „според данните на Министерството на образованието през 1935-1936 г. е имало 11 459 жители, чийто майчин език е македонски, или иначе казано българофони“ (Xhaxho, 2007). В албанските документи през разглеждания пе-

риод никъде не се говори за „македонски език“. В своето изследване М. Джаджо на практика констатира, че регистрираните след 1944 г. като македонци албански граждани всъщност са част от групата на етническите българи.

През 2016 г. Башким Шаля анализира процесите в Гора и констатира, че живеещото в района малцинство поема по български път. Авторът лансира идеята, че гораните се установяват в района между XI и XIII век. Смята, че са потомци на „богомили, нео-гностическа християнска секта, възникнала в Първата българска империя“ и застъпва официалната албанска позиция, че в Гора живее „двуезична общност“. Б. Шаля разглежда политиките на съседните държави по отношение на населението в Гора през последните години, разкрива опитите на Сърбия в началото на деветдесетте години на XX в. да обяви гораните за сръбско малцинство, а след това дейността на РС Македония да разглежда гораните като македонско малцинство и да им предлага свое гражданство (Shala, 2016). Въпреки тези действия обаче населението в Гора отстоява своя български произход.

През май 2017 г. Хоум Офис – правителственият департамент на Великобритания, отговарящ за имиграцията и сигурността, публикува своя доклад „Албания: етнически малцинствени групи“ (Home Office, 2017). В него, освен македонско малцинство, се констатира и наличието на българско. В доклада се проследяват дебатите в Европейския парламент около българското малцинство, живеещо в трите района на Албания – Гора, Голо Бърдо и Мала Преспа, и по този повод се казва, че „документ на Европейския парламент, призоваващ Албания да признае българско малцинство и да утвърди в законодателството си правата му, предизвиква остра реакция в македонските медии. Те обвиняват България, че следва програма, която има за цел да отрече съществуването на македонската нация. Държавната информационна агенция МИА (Македонска информационна агенция, б.а.) отбелязва, че те (българите, б.а.) искат – и успяха – да изложат тезата, че македонското малцинство на посочените три места всъщност е българско“. В същия доклад се прави преглед и на ситуацията в Кукъска Гора като се отбелязва, че „се състои от девет села, чиито жители говорят славянски език, подобен на македонския и българския“. За нейното население се констатира, че е известно сред албанците „с малко екзоними като булгареци (българи), торбеши (носещи торби) и горани“.

Независимо че част от разгледаните по-горе констатации не са

точни, обсъждането на въпроса за българите в Албания пренася дебатите и на албанска територия. Приетата през 1998 г. нова Конституция на Албания предвижда равенство между гражданите на страната, независимо от тяхната етническа или религиозна принадлежност. Според чл. 20 от Конституцията „човешките права и свободи на представителите на националните малцинства са гарантирани“. Алинея 2 на същия член гарантира правото им на свободно изразяване (самоопределение) на тяхната културна, религиозна и езикова принадлежност, както и правото им да изучават своя майчин език и да се обединяват в организации за защита на техните интереси и идентичност (Станев, 2016).

Новите правни рамки поставят албанското правителство в известно затруднение. През същата година тогавашният външен министър на Албания Паскал Мило заявява по въпроса за оспорваното малцинство, че „след Втората световна война ние знаем това малцинство като македонско. По-скоро не бих искал да уточнявам защо е избран този път, комунистическият режим взе това решение и сега ни е трудно да променим това“ (The Balkans, 2001). Именно поради тази пасивност, едва през 2017 г. в Тирана започва обсъждането на законопроект за защита на националните малцинства. Една част от авторите му предвиждат в групата на официално признатите национални малцинства да бъде включено и българското. Това предложение обаче среща съпротива от някои албански, гръцки и най-вече от македонистки формации.

В синтезиран вид, албанската реакция може да бъде представена с позицията на Рамазан Ходжа, председател на албанското патриотично сдружение „Хазиз Лила – Голо Бърдо“, който на 11 септември 2017 г. заявява, че „не само в Голо Бърдо, но и в цяла Албания няма българско малцинство“. Аргументите за подобно твърдение са, че „национални малцинства се наричат лицата, останали извън границите на своята държава. Малцинствата са естествено продължение на местното население на родната държава в териториите на съседната държава. Но всъщност районът на Голо Бърдо, и районът на Гора, са заобиколени от всички страни от албански земи и албанско население. Следователно, голобърдците и гораните не могат да бъдат наречени малцинства“ (Нохха, 2017). Авторът повтаря и известната албанска теза за „двуетичността“. Той твърди, че „единственият момент, на който разчитат (българите, б.а.), е двуетичието, което съществува в тези райони. Но двуетичието, което съществува там, по никакъв начин

не компрометира албанския етнос на жителите им. Двуетичността се появи при определени исторически условия, в резултат на вековни отношения под славянския завоевател и е останал като езиков анахронизъм и до днес“. По-нататък Р. Ходжа лансира съществуващата до 60-те години на XX в. теза, че религиозната принадлежност в Албания към исляма е равносилно на принадлежност към албанския етнос. Според него „религията в определени моменти играеше основна роля за определяне и запазване албанската национална идентичност на провинция Голо Бърдо. Над 99% от населението на този район са мюсюлмани... Те станаха мюсюлмани, за да избегнат дивата асимилация от славяните, които бяха навлезли в техните домове в Голо Бърдо... Албанското население на Голо Бърдо стана почти напълно мюсюлманско, за да запази албанската си национална идентичност и да избегне асимилацията от славяните“.

Не по-малко необосновани и в разрез с добрия тон са и реакциите на македонистките организации в Албания, които смятат, че „става въпрос за асимилирани македонци от Албания, които с добиването на български паспорти явно се декларират като българи. Българската държава систематично години наред работи за българизиране на македонското малцинство в Албания, но никой не предприе нищо за да се попречи на този пагубен тренд“. Особено остра е реакцията на дружество „Илинден“ в Тирана, което е разтревожено от факта, че лицата, придобиващи българско гражданство подписват декларации, че „са българи и че техните предци били българи“. Поради тази причина дружеството апелира до албанското правителство да предприеме сериозни мерки за грижата около положението и правата на представителите на македонския народ в Република Албания“. Партията „Македонски алианс за европейска интеграция“ също протестира срещу включването на българското малцинство в проектозакона. Нейният генерален секретар Васил Стерьоски заявява на пресконференция в Корча, че „македонците в Албания не са българи, а българи в Албания са единствено работещите в българското посолство в Тирана“.

При прокарването на тази си позиция, македонистките формации прибегват до явни фалшификации, като например разпространяват твърдението, че „съществуват документи от български и френски произход от 1923 г., с които се потвърждава, че населението в пограничния район между Албания и Македония се е чувствало и декларирало като

македонско“ (АктуелнОбјективно, 2019). Подобна позиция на македонистките формации в Албания не е изненада. Ако се проследи дейността им след 1990 г. се констатира, че тя е свързана с прикриване и унищожаване на историческите факти, разкриващи миналото и настоящето на населението от български произход в Албания. При теренни проучвания през 2019 г. няколко лица от района на Мала Преспа заявяват, че по време на преброяването в Албания през 2011 г. са се декларирали като българи. В последвалата статистическа публикация обаче не се споменава за българи. Анкетираните смятат, че декларираната от тях етническа принадлежност е заличена от общинската преброятелна комисия, която през този период е под политическия контрол на македонистки формации. Може би най-вандалският акт е през 2014 г., когато е открадната камбаната на църквата „Св. св. Петър и Павел“ в село Зърновско в Мала Преспа, осветена през 1911 г. На нея има надпис, че тя е дар от „Боголюбивите и родолюбивите българи от гр. Струга“. Въпреки намесата на албанската полиция, камбаната не е намерена.

В отговор на македонистките твърдения и действия през 2017 г., организациите на българите в Албания, подкрепени от фондация „Българска памет“, ДАБЧ и др., се организират бързо и за по-малко от седмица събират над 3 000 подписа с настояване да се официализира статута на българското малцинство, редом с този на всички останали етнически малцинства в страната. Подписката е внесена в албанския парламент, а копие от нея е представено и в Европейския парламент. Допълнително са събрани още 1 500 подписа, които да бъдат приложени в случай, че властите в Тирана не признаят българското малцинство. От събраните 4 500 подписа, 850 са на лица от района на Мала Преспа, около 1 000 са от района на Кукушка Гора, а останалите 2 650 подписа са на българи от Голо Бърдо.

Албанският парламент отчита активната позиция на местната българска общност и на 13 октомври 2017 г. с 102 гласа „за“, 10 „против“ и 1 „въздържал се“ приема Закон за защита на малцинствата. В него за първи път в историята на съвременна Албания българската етническа общност, заедно с тази на лицата, регистрирани като македонци, получава официално статут на национално малцинство.

През ноември 2017 г. българският вицепрезидент Илиана Йотова посещава Тирана и се среща с президента на Албания Илир Мета, с председателя на парламента Грамоз Ручи, както и с министър-пред-

седателя Еди Рама. След проведените разговори тя съобщава, че „от всички представители на албанските институции е получила уверения, че приетият наскоро Закон за защита на националните малцинства ще се спазва и няма да бъде само формален“ (Президент на Република България, 2017). Скоро след това, на 28 януари 2019 г., албанската национална телевизия започва всекидневни кратки емисии на съвременен български книжовен език. Предстои избирането на български представител, който да бъде включен в Комитета на малцинствата в Албания като по този начин българското малцинство ще бъде официално представено в албански правителствен орган.

Откраднатата камбана от църквата в с. Зърновско, Мала Преспа. Надписът на нея гласи: „Съ издивението на Боголюбивитъ и родолюбивитъ българи отъ г. Струга, вр. (еменно) живуци въ Търгожиу, Романия“.

Снимка: Георги Стаменов.

Признаването на българското малцинство в Албания води до промени в отношението и даване на гласност в публикациите на местните изследователи и медии. Така например Мигена Бала, въпреки че продължава да отстоява концепцията за „двуетичие“ на това население, признава, че „българското малцинство е последното малцинство, което беше добавено в списъка на малцинствените групи в Албания през 2017 г. Досега беше известно като македонско малцинство, а понякога и като българо-македонско“ (Balla, 2018). В същото изслед-

ване М. Бала констатира, че „признаването на това малцинство (българското, б.а.) предизвика различни реакции, които направиха невъзможно да имаме точна информация дали определени общности са македонски или български. Смята се, че в Албания българите живеят главно в районите на Билища, Корча, Голо Бърдо и Мала Преспа и броят им възлиза на тридесет хиляди души“.

По отношение на областта Гора М. Бала пише, че „горанското малцинство живее в община Кукъс. Тя обхваща районите на бившите общини Шищавец и Запод с около 5 000 жители. Техният майчин език е горанският език, който много прилича на българския и македонския

език. Територията, където се намира горанската общност, е разположена на границата на три държави: Албания, Косово и Македония. В Албания има 9 села. Броят на цялото население на територията на Гора е към 24 000. Селата, в които се говори български език, са: Борье, Ореше, Църнолево, Шищавец, Оргоста, Пакища, Кошарище, Запод и Очикле“. Без да навлиза в детайли, М. Бала съобщава, че общността на лицата от български произход „използва албанския език в социалните и официалните условия. Тези, които живеят в районите, които по-рано са били известни като македонско малцинство, са учили македонски, както и албански в училище. Други използват само говоримия български език във варианта, наследен от различни поколения“.

Статията на М. Бала разкрива както засиления научен интерес в Албания към лицата от български произход, така и липсата на реални знания за тази общност. Използването на категорията „горански език“, който „много прилича на българския и македонския език“ е показател за недобро познаване на българската диалектология. Говоримият диалект в Гора спада към българските западни говори и е неразделна част от българските северозападни говори в географската област Македония. В същото време във фонетично отношение разликата между книжовните езици в България и РС Македония, разглеждани от М. Бала като „български и македонски език“ е по-малка, отколкото например разликата между гега и тоска диалектите на албанския език.

През 2018 г. Клотилда Сарачини в статията си „Традицията, красотите и езикът на Голо Бърдо“, посветена на научната експедиция на руския албанонолог Александър Новик, съобщава, че в „Голо Бърдо се говори албански и български“ (Saraçini, 2018).

Особено голям интерес представлява публикуваната през 2019 г. статия на Александър Дима „Има ли съществени черти в етнокултурното богатство на „малките малцинства“ в Албания? – Голо Бърдо“, в която за първи път в Албания пред масовия читател се изнасят факти от исторически, демографски и етнокултурен характер, засягащи района на Голо Бърдо (Dhima, 2019). Авторът изтъква, че името на района идва от старобългарски и на албански означава „гол хълм“. Топонимът „бърдо“ присъства и в околностите на други села в района, както и край селища в България и Косово.

В изследването си А. Дима пише, че населението в района на

Голо Бърдо говори старинен български диалект, който се предава от поколение на поколение, въпреки присъщите деформации на продължителната изолация. Самите хора казват, че говорят български („збори булгарско“). Според него повечето от жителите на селата в района са двуезични, като старинният български диалект се използва в семейната комуникация, докато употребата на албанския е главно в градовете, в които хората от Голо Бърдо се преселват.

Той изтъква, че има и хипотеза, според която местният език в Голо Бърдо е македонски. Без да навлиза в дебати относно близостта между българския и неговия македонски диалект, А. Дима обръща внимание на политическия инструментариум, използван от най-високите кръгове в държавната структура на РС Македония, целящ да въздейства върху мюсюлманите в Голо Бърдо и да ги обяви за македонци мюсюлмани, известни още като торбеши.

Появата на публикации в Албания, посветени на българите в тази страна, води и до все по-открита изява на българското самосъзнание на това население. Така например редица албански граждани от български произход, в т.ч. и заемащи държавни длъжности, в интервюта за български медии разкриват своята българска етническа принадлежност и обсъждат актуалните проблеми на районите, в които живеят (Mançeva, 2019).

4.2. Съвременни етнодемографски процеси сред българите в Албания

Бурните политически промени в Албания след 1990 г., съчетани с инфраструктурно и икономическо развитие, в териториален аспект засягат главно крайбрежните, централните и равнинните части на страната. В нейните периферни източни части, където е концентрирано компактно живеещото население от български произход, промените настъпват изключително бавно, като не всички от тях имат положителен ефект. Така например от 1990 г. до днес връзката на българските села от Кукъска Гора и Голо Бърдо с останалите части на Албания се осъществява само по един чакълиран път, построен от италианската армия след 1939 г. Здравното обслужване на населението от български произход в селата в двата района е на изключително ниско ниво. Телефонните връзки са лоши и хората в Мала Преспа и Голо

Бърдо често пъти са принудени да ползват услугите на македонските мобилни оператори.

Ситуацията допълнително се влошава през периода 1994–2014 г., когато на няколко пъти се правят изменения в териториалното деление на Албания и броят на албанските общини е намален от 384 на 61. През този период първоначално общините в Голо Бърдо са три. Големо Острени е център на селата Мало Острени, Оржаново, Радовеш, Коньовец, Лешничан, Тучепи, Владимирница и Пасинки, а също така и на населените основно с албанци Голям Окщун и Малък Окщун, Торбачи и Орешня. Требища е административен център за селата Кленье, Вормица и Гиновец. Стеблево също е административен център за смесеното селище Себища и населените с албанско население Забзун, Борово, Ланга, Моглица и Продан (Тончева, 2013). Според последния Закон за териториално и административно деление и единиците за местно самоуправление от 2014 г. тези общини се разформироваха, а територията на Голо Бърдо е разделена и една част се присъединява към окрупнената административна единица Булкиза, а друга към Либражд. В двете новосъздадени общини населението е преобладаващо албанско.

В Кукъска Гора преди административната реформа също съществуват два общински центъра. Единият е Шищавец, към който принадлежат и трите горански села Борье, Орешек и Църнолево, а другият е Запод с четирите горански села Оргоста, Пакища, Кошарища и Очикле. При новото териториално деление административният център се премества в Кукъс. Това разпокъсване затруднява намирането на достоверна статистическа информация за демографските процеси и състояние в двата района в миналото и днес. Единствено територията на Мала Преспа запазва своята административна обособеност, като общинският център се намира в с. Пустец.

Най-големият проблем в трите района с компактно население от български произход е безработицата. Основният поминък е дребното планинско селско стопанство. Сеят се картофи, има сравнително добри условия за екологично отглеждане на едър и дребен рогат добитък, съвсем слабо са развити дърводобива и дървопреработването. В селата на Мала Преспа, разположени на брега на Преспанското езеро, се развива и малкият семеен туризъм.

Естественят прираст на населението в районите с лица от български произход става отрицателен. В Мала Преспа през периода

2011–2017 г. броят на родените е 127, а броят на умрелите лица е 209 или естественят прираст е -82.

Значително по-големи са обаче загубите от отрицателния миграционен прираст. Поради влошената икономическа ситуация почти цялото мъжко население през годината е на гурбет във вътрешността на Албания или в съседните Гърция и РС Македония, а някои и по-далече. От средата на 90-те години гурбетчийството се превръща в голяма изселническа вълна. От миграционните загуби част от селата почти напълно обезлюдяват.

Към 2019 г. от Мала Преспа в Корча са се преселили около 1 500 души, в Тирана около 400, в другите албански градове над 200. Броят на изселилите се извън Албания също е голям. В САЩ и Канада живеят около 650 души, родени в Мала Преспа, а в ЕС са над 500. В резултат на тези процеси, докато през 2001 г. общият брой на населението на Мала Преспа според проведеното преброяване е 4 152 души, през 2011 г. това число вече е 3 162 (Приложения, табл. 15). В същото време според регистъра за гражданско състояние, през 2011 г. броят на жителите на Мала Преспа е 5 191 души. Разликата от 2 029 души е основно от лица, които са мигрирали, но все още не са променили административния си адрес. Интересен факт за района е, че през този период 39,94% от семействата или фактическите двойки са без деца. В същото време населението на района във възрастовия интервал 0–14 г. е 14,59% (Instat, 2013).

Според преброяването от 2011 г. средният размер на домакинствата в Мала Преспа е 3,07 души. В същото време стойността на този показател за Албания е 3,91. Съществуващата разлика в стойностите на този показател е пряка последица от различията в демографските фактори, които влияят неблагоприятно върху протичащите в района демографски процеси.

Особено рязко е намаляването на населението в Мала Преспа в ученическа и трудоспособна възраст. Така например броят на учениците в с. Пустец през 1990 г. е 598, а през 2019 г. остават само 98. В Долна Горица през 1990 г. има 250 ученика, а през 2019 са само 25. Поради тази причина в Мала Преспа се закриват редица начални училища. През 1999 г. затваря врати това в с. Церье, през 2007 г. е затворено началното училище в с. Зърновско, през 2010 г. в с. Гломбочани и през 2019 г. в с. Горна Горица. Към 2019 г. в Мала Преспа има 1 гимназия в Пустец, 2 основни училища в Пустец и Долна Горица и 5 на-

чални училища. В последните броят на учениците също намалява. В с. Туминец са 15, а в с. Леска едва 4.

Подобни демографски процеси протичат и в Голо Бърдо, където също основно са засегнати младите и средните възрасти. Традиционните строителни умения на населението в този район улесняват миграционните процеси. Така например от 180 обитавани къщи през 1991 г. в с. Стеблево, към 2000-та година остават само 10. В с. Ворбница през същия период от 10 остават обитаеми само 2 къщи. В резултат на миграцията, населението в селата Големо Острени, Требище и Коньовец към 2000-та година намалява с 50% за изминалия 10-годишен период, в Радовеш и Оржанов намалението е 30–40%, а в Мало Острени, Тучепи и Лешничан с около 20%. Поради влошената възрастова структура на населението, родилният дом в с. Тучепи не работи. Единственият останал да функционира родилен дом в Голо Бърдо е в с. Острени. Родилките от по-отдалечените села с население от български произход са принудени да раждат в Пешкопия и Булкиза. Съгласно данните от табл. 14, общият брой на населението от български произход в Голо Бърдо през 2001 г. е 6 774 души, а през 2011 г. той намалява на 4 476. Административна справка от 2008 г. за всички села с население от български произход показва, че средният размер на домакинствата е 3,47 души.

През разглеждания период се наблюдава рязко намаление на броя на учениците. Така например през 1991 г. в средното училище в Големо Острени има 480 ученика, които са от същото село, а така и от съседните Мало Острени, Оржанов и Радовеш. През 2019 г. в същото училище броят на учениците е намалял на 320, като освен от посочените 4 села, идват и учениците от още три: Коньовец, Лешничан и Окщун. Особено драстични са промените в с. Кленье. Там през 1991 г. има около 500 ученика, а през 2019 г. няма нито един. Намаляването на броя на децата в ученическа възраст води до затварянето на училища в района. Ако до 1991 г. в Голо Бърдо има 4 средни училища и в почти всяко село има основно училище, днес функционират само 1 средно училище в Големо Острени, а 2 от някогашните гимназии са трансформирани в основни училища.

Мигриращите от Голо Бърдо семейства се насочват към близки и по-далечни градове като Тирана, Елбасан, Дурьс (Драч), Либражд и др. Съвременните миграционни процеси сред населението в Голо Бърдо повтарят практиката от 60-те и 70-те години на XX в. да се за-

селват групово в новосъздаващи се квартали. Така например от живеещите в новия квартал в гр. Елбасан над 80% са лица с български произход от Голо Бърдо. Подобно явление се наблюдава и в Тирана. В кварталите „Кодра привтит“ (попов хълм), „Брего люмит“ (речен бряг) и предградието около Ветеринарния институт голяма част от жителите са от този район, главно от селата Стеблево и Требище.

В района на Кукъска Гора общият брой на населението от български произход също намалява. През 1997 г. местният краевед Назиф Докле проучва броя на домовете и жителите на Кукъска Гора. Към онзи момент общият брой на къщите е 1 375, а на жителите 5 892. Средният размер на домакинствата в района през 1997 г. е 4,29 души. През 2001 г. по Програмата за развитие на ООН е изследвано населението на Кукъска Гора. Описани са 5 258 жители и 1 221 къщи. Средният размер на домакинствата е 4,31 и той е по-висок, отколкото в Мала Преспа и Голо Бърдо по същото време. През същата 2001 г. според преброяването броят на населението на Кукъска Гора е 5 138 души, а според преброяването през 2011 г. той намалява на 4 056.

До този момент в района на Кукъска Гора все още не се наблюдава процес на затваряне на училищата. Там продължават да функционират 2 гимназии (в Шищевец и Запод), 3 основни училища (Боръе, Оргоста и Църнолево) и 2 начални училища (Орешек и Очикле). Въпреки това броят на учениците с всяка изминала година намалява. Освен това в района на Кукъска Гора никога не е имало родилен дом, а жените от български произход са били принудени да раждат в Кукъс.

Според Таня Мангалакова, която през 2008 г. посещава Кукъска Гора, общият брой на гораните в Албания е над 15 000 (Мангалакова, 2008). Това означава, че през този период около 10 000 лица от български произход от този район вече са го напуснали и живеят във вътрешността на страната. Лицата, формиращи миграционните потоци от Кукъска Гора, също се стремят да се заселват по-компактно в определени квартали на по-големите градове в Албания. Така например в Тирана около 1 500 горански семейства са заселени във Фарка е вогел (Малка Фарка). В Дуръс (Драч) около 1 000 семейства от Гора се установяват в квартал Ишкнета. Значителен е и броят на преселниците в районния център Кукъс. Извън границите на страната най-голям е миграционният поток към Великобритания. Към момента около 1 000 души от Кукъска Гора живеят в Бирмингам и Лондон.

След започването на демократичните промени в Албания в началото на 90-те години на XX в., единственото селище с компактно население от български произход извън разгледаните по-горе три района остава с. Върбник. През 1993 г. неговото население е 360 души, през 2001 г. е 223, а през 2011 в него остават да живеят 107 души.

През разглеждания период значителни промени настъпват в населението на селата Дреново и Бобощица, Корчанско. Докато в началото на 90-те години на XX в. в двете села все още има около 100 души с български произход, към 2019 г. в Дреново вече не е останал нито един, а в Бобощица също са пред изчезване, с което се загубва и специфичният архаичен български говор с носово произношение на старобългарската гласна ж (юс). От потомците на някогашното българско население в двете корчански села днес има около 100 души в гр. Корча и 80 души в Тирана. В Гърция и САЩ също има около 100 души.

В Лин на западния бряг на Охридското езеро лицата от български произход в началото на 90-те години на XX в. също са мигрирали или са асимилирани. Подобна е и съдбата на потомците на някогашните българи в Полето. Към 2010 г. изчезват последните българи в с. Ърбеле, а към 2019 г. в с. Кърчица има само две семейства, говорещи български. Лицата от български произход са мигрирали във вътрешността на Албания, главно в Тирана, а също така и в РС Македония.

От данните в табл. 14 е видно, че в наши дни лицата от български произход в Албания живеят компактно в 33 селища. Освен тях съществуват и няколко самостоятелни махали като Накамен (На камен) и Заборье (Заборие), но тяхното население не се отчита самостоятелно от албанския статистически институт, а административно се числи към Острени. Сравнително териториално обособени са и лицата от български произход в смесеното с албанско население с. Себища, като протичащата през селото река разделя двете общности. Населението, което говори български език като майчин, живее в пет махали: Караджа, Каличи, Ндреу, Бала и Трампа. Общият брой на жителите на Себище според преброяванията през 2001 и 2011 г. е известен, но е трудно към настоящия момент представителите на двете групи да се разграничат с точност.³⁰ Това важи за всички лица от български произход, живеещи в историческите си обитания, които днес са смесени

³⁰ Поради тази причина броят на жителите на българските махали на с. Себища е изчислен приблизително на базата на обитаемите къщи и средният размер на домакинствата в района за съответните години.

в етническо отношение селища, поради което не могат да бъдат статистически идентифицирани.

Броят на жителите на селищата с компактно население от български произход според преброяването през 2001 г. е 16 287 души, а през 2011 г. е 11 801 или намалението е с 27,54%. В същото време според осреднени преценки на самите общности на лицата с български произход, броят на техните мигрирали представители във вътрешността на Албания през 2001 г. е около 34 000, а през 2011 г. е около 38 000 души като този показател обхваща живите лица, мигрирали след 60-те години на XX в. и 2-ро и 3-то поколение деца, родени в такива семейства. Това означава, че ако към 1930 г. около 80% от българската общност в Албания е живяла компактно в своите исторически обитания, то през 2001 г. компактно живеещите лица от български произход са 32,39%, а през 2011 г. те са едва 23,7%.

От тук следва, че поради миграцията, влошената възрастова структура и най-вече относително малкия брой жени в детеродна възраст, се стесняват възможностите за възпроизводството на лицата от български произход, продължаващи да живеят компактно в техните исторически обитания.

По-добра е възрастовата структура на групата на лицата от български произход, преселили се в по-големите албански градове във вътрешността на Албания. Те обаче не живеят компактно, а сред албанско население. Поради тази причина използваният език за общуване в семействата на мигриралите лица продължава да бъде българския, но езикът на улицата, в училище и в държавните институции е албанския. Пряка последица от този факт е намаляването на речниковия запас от български думи на мигриралите лица, особено на тези в младите възрасти. В разговори, засягащи съвремието, все по-често се употребява албанския език. В случаите на смесени бракове, особено в нуклеарните семейства, в повечето случаи българският език изчезва. Тук трябва да се има предвид, че при теренните проучвания от 1992 г. до днес сред потомците на онези 6 хил. българи, които към 1930 г. мигрират във вътрешността на Албания, практически не се откриват лица, които да говорят български език като майчин.

Малко по-добра е ситуацията при смесени бракове в разширени семейства, ако дядото и бабата са от български произход. В такива случаи често пъти българският език се предава на поколенията. Освен това една голяма част от децата в семействата на мигрирали лица от

български произход прекарват летните ваканции при своите баби и дядовци в селищата с компактно българско население. Там те успяват да попълнят частично своите празноти в познанието и ползването на българския език.

При съвременните миграции на лицата от български произход в големите албански градове, към настоящия момент се запазва наблюдаваната още през 70-те и 80-те години на XX в. регионална обособеност на тези общности. Общуването между мигриралите лица е главно на земляческа основа, като лицата от Кукъска Гора, Голо Бърдо и Мала Преспа контактуват с други лица, родени в същия район. Много редки са контактите с представителите на другите два района, което показва, че общността на лицата от български произход продължава да не е консолидирана. Единствено ръководителите на отделните български организации контактуват редовно помежду си независимо от различния им териториален произход.

Интерес представлява и съвременната етно-религиозна ситуация в районите с компактно население от български произход. Религията никога не е имала дълбоки корени в Албания, но след 1967 г. страната е обявена официално за атеистична, всички религии са забранени, а повечето храмове са разрушени или с променено предназначение. Запазени са само тези, които са паметници на културата. Поради тази причина практикуването на отделните вероизповедания в повечето случаи е битово, като често пъти се сключват бракове между лица от различни вероизповедания.

Районите на Кукъска Гора и Мала Преспа могат да бъдат разглеждани като монорелигиозни. В първия преобладава битовия ислям, а във втория християнството от източноправославен тип. Значително по-различна е картината в Голо Бърдо, където традиционно съжителстват християнство и ислям. Статистическите справки от 1873 до 1939 г. обаче показват непрекъснато намаляване на традиционното християнско население. Аналогичен процес се наблюдава и след 1944 г. Според справката на отец Тодор Пляушков³¹, през 1950 г. в Голо Бърдо и Полето живеят 154 християнски семейства, през 1998 г. те са 48, а през 2008 г. броят им достига едва 17 (Тодороска, 2014). Тази

³¹ Отец Тодор Пляушков е типичен представител на групата на лицата с двойна идентичност. При контакти с български граждани през 1993 г. се декларира като българин и като такъв е заснет в документалния филм „Българите в Албания“ на РТВЦ Благоевград. В същото време македонската изследователка К. Тодороска го представя като македонец.

бройка обаче трябва да се разглежда като относителна, защото много християни са мигрирали във вътрешността на Албания, но са запазили имотите си в двата района и през летния сезон ги посещават.

Ислямът и християнството в Голо Бърдо взаимно си влияят, като това взаимодействие е двупосочно. По време на теренните проучвания в началото на 90-те години на XX в. са констатирани няколко показателни примера в тази насока. В семейство с двама родители мюсюлмани, няколко от децата са с християнски имена. Например най-възрастната сестра се казва Тана (Стоянка) и декларира, че е християнка. В същото време нейният брат се казва Исмет и е мюсюлманин. На въпроса „как е избрана религиозната принадлежност“ се отговаря, че изборът е направен от бащата. Интересен е и случаят с християнина Байрям от с. Стеблево, роден в края на 40-те години в семейството на източноправославни християни. На въпроса защо носи мюсюлманско име отговаря, че „майка му няколко пъти раждала, но всичките и деца умирали. Когато се родил той, бил мохамеданският празник Байрям и тя решила да го кръсти така“ (Ташев, 2003). Религиозното взаимодействие може да бъде видяно и в топонимията на отделните селища. Показателен е примерът в с. Големо Острени, където мястото, върху което е изградена джамията, се нарича „На църков“. Според местните хора точно там в миналото се е намирала селската черква.

Като цяло може да се обобщи, че ислямът в района на Голо Бърдо е битов. Построени са няколко джамии, в които няма ходжи и през повечето време са празни. Независимо че традиционните християни намаляват, представители и на двете религии заедно честват старите празници, които са общи за всички. Новородените деца получават имена, характерни и за двете религии, независимо от религиозната принадлежност на техните родители.

4.3. Организации на българите в Албания и тяхната дейност

След демократичните промени в Албания се създават и функционират различни български дружества. Както вече е посочено, първите се създават на земяческа основа и само констатира факта, че майчиният език на техните членове е български. Впоследствие дейността на тези организации затихва и на тяхно място се създават нови,

в които открито се заявява българската етническа принадлежност на населението в Кукъска Гора, Голо Бърдо и Мала Преспа.

Понастоящем в Албания съществуват шест регистрирани организации, които се занимават с различни аспекти на изучаването, отстояването и популяризирането на българския език и българската етнография на съответните райони и поддържат широки контакти с България.

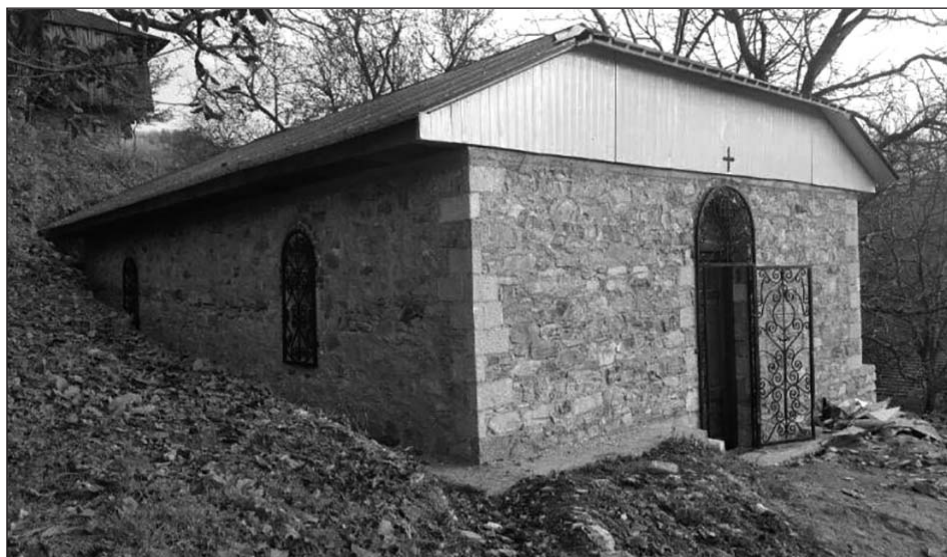
При отбелязването на българския национален празник в Тирана на 3 март 1999 г. сред няколко местни българи се поражда идеята за създаване на българската организация **Асоциация за култура „Иван Вазов“**. За неин председател е избран Зехрудин Докле от района на Кукъска Гора. Организацията се стреми да обедини българската общност от трите района с компактно българско население – Голо Бърдо, Гора и Преспа. При регистрирането на тази организация се отчита факта, че в новата конституция на Албания етническото самоопределение е въпрос на личен избор, а не обект на признаване от властите, както е дотогава (Миланов, 2016). Това позволява да се изяви свободно българското самосъзнание, без да е необходимо предварително да бъде признато официално съществуването на българско етническо малцинство. Дружеството се стреми да обхване цялата българска общност в страната и има филиали в трите основни района с преобладаващо население от български произход – Мала Преспа, Голо Бърдо и Кукъска Гора.

Дружество на българите в Албания „Просперитет Голо Бърдо“ е създадено през 2000 г. с акт № 2573, решение № 1306 от 28.04.2000 г. на Окръжния съд в Тирана като неправителствена организация. Има филиали в градовете Елбасан, Дуръс, Кукъс, Берат, Либражд, Фиер и други. Председател на дружеството от 2001 г. е Хаджи Пируши. Целите, които си поставя, са да опазва, развива и изучава българските обичаи и традиции в района на Голо Бърдо, а също така да съдейства за съхраняване на идентичността на тези българи, мигрирали във вътрешността на Албания или в чужбина. Друга кауза на дружеството е да се бори и противодейства на асимилацията и антибългарската пропаганда в Албания. Дружеството работи за създаване на конкретни възможности за населението на Голо Бърдо за духовен, икономически, културен, просветен просперитет, за поддържането на тесни контакти между жителите на Голо Бърдо и България.

Културното дружество „Просперитет – Голо Бърдо“ съдейства

за разкриването на подготвителни курсове за кандидатстуденти и неделни училища за изучаване на български език. В неговото седалище в Тирана се намира създаденото през 2015 г. българското неделно училище „Христо Ботев“, финансирано по национална програма „Роден език и култура зад граница“ на Министерство на образованието и науката в София и средства на дружеството. С тази своя дейност до края на 2019 г. то е подпомогнало над 1 000 ученика и кандидатстуденти.

Председателят на дружеството Х. Пируши става и инициатор за реконструкцията на православния храм „Свети Никола“ в село Гиновец през 2004 г. През 2016 г. е възстановен и храмът „Св. Николай“ в с. Стеблево, построен преди 300 години и разрушен по време на атеистичния режим на Енвер Ходжа.

*Храмът „Свети Николай“ в с. Стеблево, възстановен от дружество „Просперитет – Голо Бърдо“. **Снимка:** Хажди Пируши*

Дружеството участва в различни културни прояви в България като VIII Национален събор на Българското народно творчество за изпълнителите на български фолклор, живеещи извън Република България, „Копривщица 2000“, в Националния фолклорен събор „Рожен 2000“ и др. Съдейства и за гостуването на български изпълнители в района на Голо Бърдо.

През изминалите години културното дружество „Просперитет –

Голо Бърдо“ лансира и идеята за създаване на български културно-информационен център и български колеж в Тирана.

Освен това дружеството желае да даде своя принос за укрепване всестранныте връзки между албанския и българския народ.

През 2003 г. дружество „Просперитет Голо бърдо“ сезира Съвета на Европа за положението на българите в Албания и поиска легализиране на статута им като национално малцинство. Поради засиления интерес от работата на дружеството, неговият председател Х. Пируши нееднократно е посещаван от екипи на немската телевизия ZDF и италианските RAI, RAI 1 и RAI 2.

Заради откритата изява на българско самосъзнание, членовете на дружество „Просперитет – Голо Бърдо“ са обект на критики в албанската преса. Така например Р. Ходжа обвинява дружеството, че „манипулира националните и патриотични чувства на жителите на Голо Бърдо в замяна на личната изгода... Това сдружение се превърна в държава в държавата, като предоставя удостоверения, въз основа на които заинтересованите лица получават българско гражданство и паспорт, както и стипендии за продължаване на висшето си образование в България. Тази привилегия се предоставя само на голобърдците или техни роднини, които са в родствени отношения с голобърдци, които се считат от българското правителство за българско малцинство в Албания“ (Нохта, 2017).

Дружество „Българите в Албания“ е създадено през 2011 г. При основаването за негов председател е избран Гезим Курти, а секретар Арбен Соколи. В момента председател е Ахмед Бала. Дружеството се стреми да съхранява националната идентичност на българското население в Албания, да популяризира българското народно творчество и култура сред албанската общественост. Основен акцент в дейността на организацията е да идентифицира българите, които са напуснали родните си места. Поради тази причина развива дейност на територията на цялата страна – Тирана, Дуръс, Вльора, Саранда, Берат, Люшня, Кавая, Кукъс и др. Разработило е проекти за отваряне на български неделни училища извън столицата, за реконструкция на училището в с. Шицавец в Кукъска Гора и превръщането му в многофункционален социален център в полза на цялата българска общност в района и др.

Дружеството оказва съдействие на български учени при тяхната изследователска дейност в Албания.

Дружеството за българо-албанско приятелство е основано на 11 ноември 2015 г. в град Корча. Негов председател е Димитър Пандовски. Той е син на изтъкнатия български патриот от с. Върбник Никола Пандовски – един от инициаторите на писмото от 1939 г. до българската царица Йоанна с искане да се застъпи пред италианските власти за възстановяване на българските училища и богослужението на български език в Албания. Заместник-председател е Ервис Талюри. Основните дейности на дружеството за българо-албанско приятелство са културно-просветна, образователна и информационна. Чрез тях си поставя за цел запазване на националната идентичност на българите в Албания, като това е неразделно свързано с активно участие в инициативи за защита на основните човешки права. Сред поставените задачи са и насърчаване на дейностите за сътрудничество между Албания и България в областта на икономиката, образованието, културата, околната среда, селското стопанство, науката, туризма, спорта, издателската дейност и други.

Дружеството за българо-албанско приятелство редовно организира чествания в Корча на националния празник на България 3-ти март и на празника на българската писменост, просвета и култура на 24-ти май. Негови представители участват и в заседание на Комисията по политиките за българите в чужбина към Народното събрание на Република България, посветено на спецификата и проблемите на българските общности в Република Албания и Република Косово.

Дружеството поддържа българско неделно училище „Св. св. Кирил и Методий“ с една паралелка в Корча и една в Билища, където всяка година на български език се обучават по 50-60 ученика. Също така съдейства за провеждането на кандидатстудентски кампании сред българите в корчанския регион за обучение в университети в България. Сред малките българчета през 2016 г. провежда конкурс за детска рисунка „С България в сърцата“. Дружеството за българо-албанско приятелство няколко поредни години участва в семинари, организирани от Фондация „Българска памет“. С нейна подкрепа създава и оборудва кабинет по български език в местното училище в Билища.

Дружество „Защита на етнокултурните традиции на българите в Албания“ е създадено през 2015 г. Целите, поставени пред дружеството, са съхранение и популяризиране на българските традиции и обичаи, в т.ч. насърчаване и популяризиране на образователното и културното сътрудничество между България и Албания. Друже-

ството се включва редовно в проявите, организирани от българската дипломатическа мисия в Тирана. Негови представители участват в няколко заседания на Комисията по политиките за българите в чужбина към НС при обсъждането на актуални въпроси, засягащи българите в Албания.

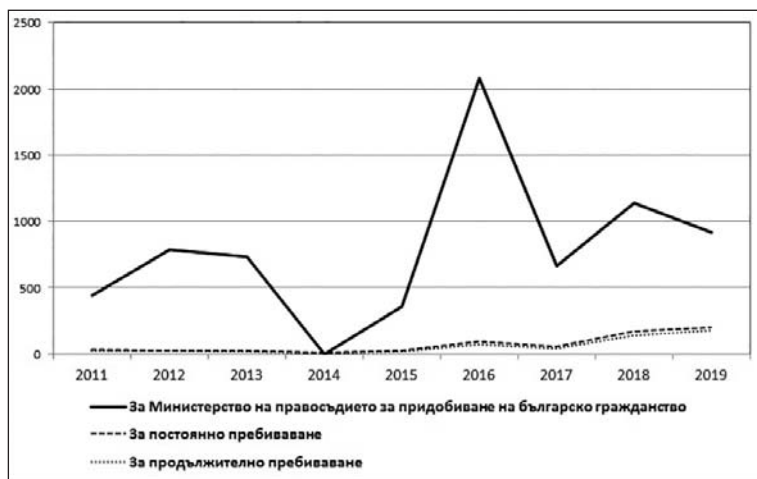
Момент от посещението на Вицепрезидента на Република България Илияна Йотова в Кукъска Гора, Албания през 2017 г. и срещите ѝ с местната българска общност. Снимка: Фисник Ходжа.

Дружество „Наша Гора“ е основано през 2017 г. Негов председател е Фисник Ходжа. Дружеството активно участва в координиране на дейностите с другите български организации в Албания за признаването на българското малцинство в Албания. Взима участие в дебатите в Парламентарната комисия за обсъждане и приемане на закона за малцинствата в Албания. По същия повод се включва и в ТВ дебат в най-голямата частна албанска телевизия Топ Ченъл за защита на българското малцинство. През ноември 2017 г. дружество „Наша Гора“ се включи активно в организиране на посещението на Вицепрезидента на Република България Илияна Йотова в Кукъска Гора. През последните няколко години дружеството организира кампании за дарения в училищата в Гора. Съдейства и за организирането и провеждането на изпити за кандидат-студенти от български произход от Гора, желаещи да продължат висшето си образование в България.

4.4. Българите в Албания и контактите им с България

След 1991 г. лицата от български произход в Албания започват да търсят все повече контакти с България. Наблюдава се засилен интерес към пребиваване в страната, към обучение в български университети или към получаване на българско гражданство на основание на български произход.

При започването на процедури за постигането на някои от тези цели, българите от Албания се насочват първо към Държавната агенция за българите в чужбина, която издава официален документ, удостоверяващ техния български произход. От средата на 2010 г. в ДАБЧ е въведен електронен регистър на издадените удостоверения. Административната справка показва, че през периода 2011–2019 г. общо на българи от Албания са издадени 8 351 удостоверения за български произход (Фиг. 1).

Фигура 1. Издадени от ДАБЧ удостоверения за български произход на българи от Албания за придобиване на българско гражданство и постоянно и продължително пребиваване в България през периода 2011 – 2019 г.

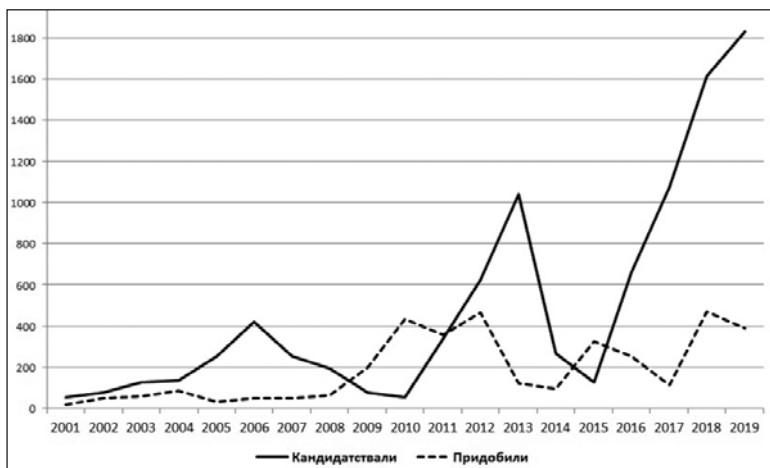
Източник: Административна справка на ДАБЧ (2020).

Най-голям е броят на удостоверенията, послужили пред Министерство на правосъдието на Република България за придобиване на българско гражданство на основание български произход: 7 112. През същия период са издадени и 634 удостоверения за постоянно/дългосрочно пребиваване (с разрешен първоначален срок 5 години и възможност за подновяване след подадено заявление) и 502 за

продължително (с разрешен срок до една година) пребиваване в България на българи от Албания.

На фиг. 1 прави впечатление малкият брой издадени удостоверения през 2014 г. Този проблем е свързан с проверките, извършени от Върховната административна прокуратура и Главния инспекторат към МС и констатираните проблеми около начина на удостоверяване на българския произход от ДАБЧ. През 2018 г. нов корупционен скандал засегна ДАБЧ, което води до поредното намаляване на броя на издаваните удостоверения. Независимо че проблемът около удостоверяването на българския произход не е намерил своето окончателно решение, към момента ДАБЧ продължава своята дейност и оказва съдействие при контактите на българските задгранични общности, в т.ч. и на българите в Албания, с България.

По-голямата част от издадените от ДАБЧ удостоверения за български произход се използват като документ, който се прилага при стартиране на процедурата за придобиване на българско гражданство пред Министерство на правосъдието. Официална електронна статистика в Дирекция „Българско гражданство“ към Министерство на правосъдието се води от 2001 г. Административна справка сочи, че за периода 2001–2019 г. от Албания са кандидатствали 9 235 души, а 3 656 са придобили българско гражданство на основание на деклариран български произход (Фиг. 2).

Фигура 2. Брой на българите от Албания, кандидатствали и придобили българско гражданство на основание български произход през периода 2001–2019 г.

Източник: Административна справка на Министерство на правосъдието (2020).

Това означава, че към края на 2019 г. около 18,5% от лицата с български произход в Албания са кандидатствали за българско гражданство и 7,3% вече са го получили.

През последните години периодично в българското общество се водят дебати за преследваните цели от отделните лица при кандидатстване за българско гражданство. Поставят се въпросите дали подбудите не са користи с цел пътуване и трудова реализация в други страни членки на ЕС, дали не е редно получаващите българско гражданство да пребивават за определен период на територията на Република България и т.н. В тази насока интересна е информацията, която оповестява Р. Ходжа, който от албански национални позиции е противник на идеята за предоставяне на българско гражданство. В албанските медии той заявява, че „практиката за издаване на български паспорти (на българите в Албания, б.а.) се осъществява от Министерството на вътрешните работи на България, фиктивно регистрирайки тези лица като пребиваващи в София или който и да е друг български град, т.е. като ги регистрира с фалшиви адреси, когато действително пребивават в Албания“ (Нохча, 2017). Подобно признание до голяма степен обезсмисля спора за т.н. користи цели и показва, че една голяма част от българите в Албания след получаването на българско гражданство не отиват в други държави членове на ЕС, а остават в страната си на произход.

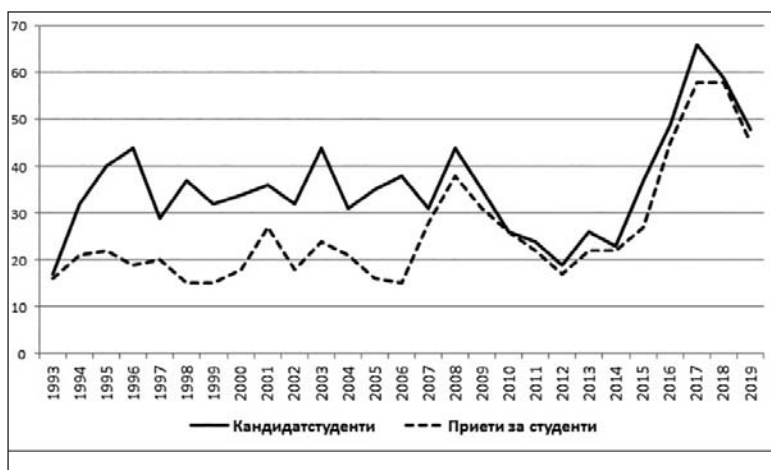
Фигура 3. Брой на албанските граждани от български произход, получили разрешение за постоянно пребиваване в България през периода 2009 – 2019 г.

Източник: Административна справка на МВР (2020).

На фиг. 3 са представени данните на МВР за броя на албанските граждани от български произход, които са получили разрешение за постоянно пребиваване през изминалия 11-годишен период.

Общият брой за периода 2009–2019 г. на българите от Албания, получили разрешение за постоянно пребиваване на територията на България е 325 души.

Друга сфера, към която се наблюдава все по-засилен интерес на българи от Албания е обучението в български висши училища. Провежданата от Министерството на образованието и науката (МОН) политика в областта на висшето образование към българите в Албания се основава на Постановление на Министерския съвет № 103 от 31 май 1993 г. за осъществяване на образователна дейност на Република България спрямо чуждестранни граждани и лица без гражданство, които са от българска народност. През периода 1993–2019 г. за обучение в български университети от Албания кандидатстват 968 българи, а от тях са приети за студенти 706 (Фиг. 4).

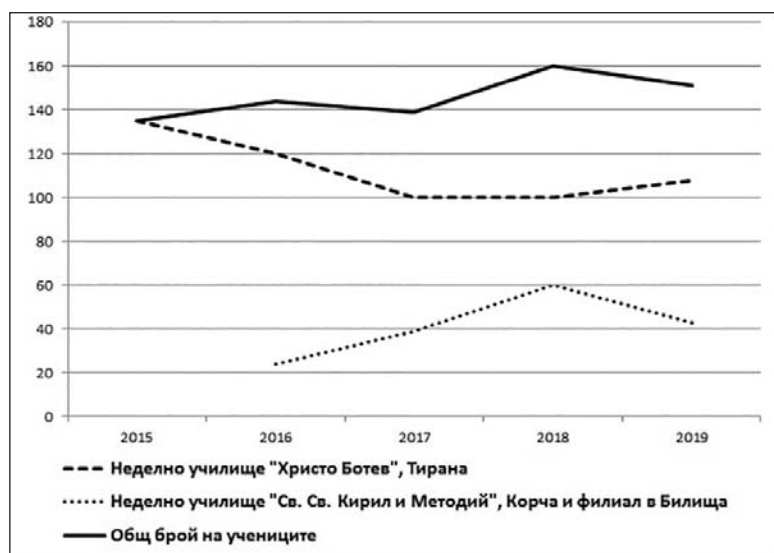
Фигура 4. Кандидат-студенти и приети в България студенти българи от Албания през периода 1993–2019 г.

Източник: Алманах Родолубец (2018) и административна справка на МОН (2020).

Освен това се засилва интересът на българите в Албания за специализации и докторантури в България. През периода 1996 – 2019 г. в България са приети на обучение 46 докторанти и 17 специализанти от Албания с български произход. Завършилите обучението си в България след завръщането си в Албания се реализират успешно като учи-

тели, университетски преподаватели, журналисти, служители в министерства, банки и държавната администрация.

Все повече деца от български произход в Албания в ученическа възраст си дават сметка, че на базата на говорения от тях архаичен български диалект лесно могат да усвоят съвременния книжовен български език, което би улеснило контактите им с България, а и дава възможности за допълнителна реализация. Поради тази причина те се възползват от възможностите, които им предоставя националната програма „Роден език и култура зад граница“ на Министерство на образованието и науката на Република България за обучение в български неделни училища. Самата програма е ориентирана към българите в чужбина и е свързана с усилията на българската държава за съхраняване на българското етнокултурно пространство зад граница и опазване на етнокултурната самобитност на българските общности в чужбина.

Фигура 5. Брой на учениците от български произход, обучаващи се в българските неделни училища в Албания през периода 2015–2019 г.

Източник: Административна справка на МОН (2020).

Чрез българските неделни училища се стимулира изучаването на български език и литература, история и география на България от българите зад граница, както и провеждането на дейности, които да съдействат за съхраняване на националното самосъзнание, бит и кул-

тура. Това позволява успешното интегриране на българските деца от чужбина в българската образователна система при тяхното евентуално обучение в България или при осъществяването впоследствие на други дейности като работа в България, в представителства на български фирми зад граница, разработването на проекти за партньорство с български институции и др.

За интереса към българските неделни училища в Албания говори фактът, че при откриването на първото българско училище в Тирана на 15 октомври 2015 г. в началото на учебната година обучението започва с 66 ученици от I до VI клас и с 38 кандидатстуденти. Поради непрекъснатото записване на нови ученици, в края на учебната година броят на успешно завършилите е 87 ученици и 52 кандидатстуденти.

На фиг. 5 са представени данните от административната справка на МОН за броя на учениците от български произход, обучаващи се в българските неделни училища в Албания:

Съгласно тези данни, в българското неделно училище „Христо Ботев“ в Тирана през периода 2015–2019 г. се обучават общо 563 ученика. През периода 2016–2019 г. в българското неделно училище „Св. св. Кирил и Методий“ в Корча и неговият филиал в Билища се обучават общо 166 ученика. Общият брой на българските ученици в Албания през периода 2015–2019 г. е 729.

След 2007 г. Националната асоциация на председателите на Общински съвети в Република България (НАПОС) се включва активно в усилията на българите в Албания за създаването на български колеж в Тирана. За целта в е учредена Фондация „Земляци“. Тя си поставя за цел набирането на средства за построяването на българско средно училище. В рамките на тази дейност община Мездра е побратимена с голобърдското село Големо Острени (до 2014 г. център на община). През периода от 2012 г. до днес са разменени няколко гостувания в България на кметове на селища в Голо Бърдо, а също и в Албания на кметове на общини от България.

При контактите си с български институции и български граждани, българите в Албания са подпомагани и от различни български неправителствени организации, фондации и др. Сред тях се открояват Дружеството за връзки с българите в Албания и Косово „Огнище“, което от създаването си през 1999 г. до края на 2019 г. провежда 15 кръгли маси, в които винаги участват представители на българите в Албания.

Съдействие за контакти, размяна на гостувания на фолклорни и ученически групи оказва и фондация „Българска памет“. Тя организира поредица от семинари, чийто фокус е насърчаване на свързаността между младите българи зад граница. В тези прояви редовно се включват българи от Албания, които се запознават с такива актуални теми като иновации, прогрес и дигитален свят, кариерна ориентация за професиите на бъдещето и реализирането на образователни инициативи за интеграция и социализация на българските общности от историческата ни диаспора.

През 2019 г. особено значима подкрепа от страна на България получи с. Върбник. Със съдействието на МВнР в София започна изграждането на асфалтов път между град Билища и селото. Към момента това е най-големият проект, който България е финансирала по двустранна линия, а неговата обща стойност е 1 125 000 лв. (Би Ти Ви новините, 2019).

В началото на 2020 г. извънредният и пълномощен посланик на Република България в Република Албания Момчил Райчевски и директорът на училище „Елез Кочи“ в село Големо Острени Бануш Кочи подписаха споразумение за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ за реализацията на проекта „Оборудване за IT кабинет“. Чрез изграждането на модерен компютърен кабинет България съдейства за подобряване на образованието на 320 ученици от района на Голо Бърдо, обучаващи се в училището в Големо Острени. Проектът е по линия на официалната помощ за развитие и има за цел да подпомогне модернизацията на образователния процес, както и да повиши квалификацията на учителите (Министерство на външните работи, 2020).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Българите в Албания са една от най-древните задгранични общности, чието начало е още от създаването на българската държава на Балканите. Усилията на българските правителства за тяхното официално признаване като малцинство започват през 1913 г., когато Албания се освобождава от османско владичество. С известни прекъсвания, дипломатическите действия на България за подкрепа на албанските българи продължават повече от 100 години и едва през 2017 г. властите в Тирана официално признаха българите на тяхна територия за малцинствена група.

Причините за бавното и трудно постигане на този резултат са комплексни. След 1913 г. новоосвободената Албания е беззащитна и се намира както под влиянието на съседните държави Сърбия (по-късно Югославия) и Гърция, така и на Великите сили. Особено голямо е значението на натиска на Белград, който последователно отстоява позицията да не се дават малцинствени права на българите в Албания. Влияние оказва и непоследователната, а на моменти и плаха българска политика, особено след 1934 г. и в навечерието на Втората световна война. След 1941 г. пък основното внимание на българските власти е насочено към проблемите на българите в западните части на Вардарска Македония, поради което съдбата на българите в международно признатите граници на Албания минава на заден план.

След 1944 г. България, Албания и Югославия оформят сложен геополитически триъгълник, а взаимоотношенията им са силно идеологически повлияни, в т.ч. започва и насаждането на коминтерновския македонизъм. След преодоляването през 1948 г. на опасността от поглъщането на Албания от Югославия и въпреки албано-югославското напрежение, Енвер Ходжа се стреми да постигне максимални права за албанското население под контрола на Белград, поради което под формата на „реципрочност“ предоставя контролирани права на т.н. македонско малцинство в Албания. В този процес България проявява пасивност и не съумява да се възползва от създадените възможности през 1948, 1955 и 1983 г. за въвеждането на българския книжовен език в „македонските“ училища в Албания. Независимо от това, през периода 1949–1991 г. лицата от български произход в Мала Преспа и с.

Върбник не се обучават на скопската писмена норма, а на местния пре-спански български диалект, изписван с българска азбука.

След демократичните промени в началото на 90-те години на XX в. получената самостоятелност РС Македония се завърна към модела на „реципрочността“ и като отчете интереса на Тирана към голямата албанска общностна своя територия, се опита да постави за пореден път въпроса за „македонците“ в Албания. Успехите на Скопие обаче бяха само частични, защото малцинствени права бяха поискани и предоставени само на около 5 хил. души от района на Мала Преспа, които продължават да бъдат регистрирани като македонци.

В същото време албанските власти трябваше да се съобразят с историческите факти и необходимостта да се спазват международните стандарти, включително принципите на Рамковата конвенция за малцинствата. Лицата от български произход и със съхранено българско самосъзнание се мобилизираха и събраха 4 500 подписа с искане за официалното им признаване за национално малцинство. Този процес намери подкрепа и в позицията на българските власти, която бе съобразена с един демократичен подход – миналото на това население в Албания, чийто майчин език спада към славянската езикова група, не трябва да се фалшифицира, а неговите представители сами да решават какви са и да имат правото на личностно определяне на собствената им национална идентичност.

Признаването на българското национално малцинство в Албания през 2017 г. не реши, а само създаде механизми за решаване на основните проблеми на българската общност там. Докато в началото на 30-те години на XX в. 91,33% от българите обитават компактно своите исторически селища, днес най-важната промяна е, че поради масовите миграции след 1991 г., едва около 20% от лицата с български произход са останали да живеят в традиционните за тях историко-географски райони, където безпроблемно се предава между поколенията техният архаичен български език. Днес по-голямата част от албанските българи се намират в чуждоезикова среда и независимо че в повечето мигрирали семейства българският език продължава да се употребява на битово ниво, общуването на албански език на улицата, в училище и в държавните институции води до обедняване на българския език и все по-голямо ограничаване на употребата му.

Този факт трябва да бъде отчетен при разработването на образователни политики към тази общност и да се създадат такива условия,

които биха позволили децата в ученическа възраст да могат да се обучават по български език. Очевидно е, че съществуващите български неделни училища не са достатъчни. Инициативата на българите в Албания за създаването на български колеж трябва да намери своята реализация. По този повод председателят на Дружество „Просперитет Голо Бърдо“ Х. Пируши казва, че тази идея е стратегическа за българите в Албания. Мотивите му са, че „нашето население в Албания изчезва от районите и отива към големите градове – Тирана, Дуръс. С преместването на семействата от районите, изчезва езикът. Нашите хора знаят да говорят български открай време, но постепенно това се губи. Тази идея сме я представяли на всички български правителства. Досега подкрепата от правителството на България за тази идея е много малка“.

Подобно мнение се застъпва и от Ахмет Бала, председател на Дружество „Българите в Албания“. Според неговите думи, „в момента издирвам българи, знаещи български език и ми е много трудно да намеря, защото много от младите завършват и не искат да останат тук. Младите хора напускат историко-географските области, населени с българи, за да търсят препитание в големите населени места и това много затруднява самоопределянето им като етническа група и точното констатиране на техния брой. Оттук следват и трудностите, свързани с организирането на български училища, или курсове за изучаване на български език, които трябва да бъдат ситуирани именно в районите с най-компактно българско население. Започнаха емисии на български език по албанската телевизия. Това е прекрасно, но не е достатъчно“ (Maņeva, 2019).

През 2019 г. Министерството на външните работи и посолството на България в Тирана лансираха идеята за изпращането на български учители в тези албански райони, които са обитавани от българското национално малцинство. Този подход обаче трябва да бъде съобразен с актуалното демографско състояние на българската общност и най-вече териториалното разпределение на лицата в ученическа възраст. Освен това в тази насока може да се разчита и на съдействието на над 700 представители на местната българска интелигенция, които след 1993 г. са получили висшето си образование в България и владеят съвременния български книжовен език.

Продължава да остава без решение и поставеният още през 2008 г. въпрос за създаването на Културно-информационен център на Бълга-

рия в Тирана и на Културно-информационен център на Албания в София. Въпреки че подобна спогодба е подписана в Тирана и е утвърдена с Решение № 50 от 30 януари 2009 г. на Министерския съвет на Република България, а влиза в сила от 31 март 2011 г., българската общност в Албания продължава да чака откриването на български културен център.

Специално съдействие на междудържавно и общоевропейско ниво трябва да бъде оказано на призивите на местното население и на усилията на кметовете на населените места в Кукъска Гора и Голо Бърдо за обособяването на двата района в самостоятелни административни единици по подобие на Мала Преспа. Само по този начин компактно живеещите български общности ще могат да се възползват от възможностите, които предлага местното самоуправление.

Също така окончателно и на принципна научна основа трябва да бъде решен периодично проявяващият се проблем в работата на българската държавна администрация при установяването на българския произход на българите от Албания. В момента този въпрос се проявява най-силно в Министерство на правосъдието, където понякога на кандидати за българско гражданство се отказва получаването му с мотива, че липсват доказателства за безспорен български произход. Подобно поведение разкрива липсата на информация за протичащите процеси сред общността на българите в Албания в близкото минало и нейното актуално състояние.

Проследяването в настоящото изследване на етнодемографските процеси сред лицата от български произход в Албания по безспорен начин установява, че те днес живеят компактно в 33 селища. През периода от 1939 г. насам, когато българските власти са признавали жителите на тези селища за българи, в тях протичат само емиграционни (изселване), но не и имиграционни процеси (заселване). Поради тази причина всички лица, родени във въпросните 33 селища, са с български произход, а техният майчин език е архаичен български диалект. Представянето на акт за раждане, който удостоверява раждането в тези селища, по безспорен начин потвърждава наличието на български произход на неговия притежател. Тъй като по-голямата част от мигрираните във вътрешността на Албания българи също произхождат от тези села, при тях също няма проблем да се установи българският им произход чрез доказване на родствена връзка с възходящ, роден в същите селища.

В тази насока затруднения може да възникнат при установяването на българския произход на лица, произхождащи от селата Дреново и Бобошица, Корчанско, с. Лин, Охридско, с. Себища в Голо Бърдо и от селата в Полето. В тези населени места днес населението е смесено в етническо отношение или пък българите напълно са се изселили, но техните потомци продължават да живеят в Албания, като някои от тях все още говорят български език в домовете си. В такива случаи трябва да се прилага индивидуален подход според особеностите на всяко отделно населено място.

Тъй като обезбългаряването на Дреново и Бобошица протича през 60-те години на XX в., то представянето на документ за възходящ, който е роден в тези селища преди 1960 г. може да послужи като достатъчно аргументирано доказателство при установяване на българския произход на някой от неговите низходящи.

Аналогичен е подходът и при произхождащите от с. Лин. В този случай обаче документът за възходящ трябва да е преди 40-те години на XX век, а възходящият да е с християнско име. Това произтича от факта, че българите в Лин са били само християни, които са живели съвместно с албанци мюсюлмани.

Значително по-сложно е установяването на българския произход на произхождащите от селата Кърчища, Макелари, Обоки и Ърбеле в района на Полето и с. Себища в Голо Бърдо. В Полето българите и от двете вероизповедания започват да се изселват след Балканските войни, като днес само в с. Кърчища са останали няколко души. На мястото на изселилите се българи се заселват албанци, поради което чрез представянето на сравнително нови актове за раждане не може да се установи наличието на български произход. Дори и някъде да са запазени кръщелни свидетелства от Българската екзархия, поради извършваната по административен път промяна във фамилните имена е практически невъзможно да се установи родствената връзка с такъв възходящ. В подобни случаи обективен критерий може да бъде владенето на българския език. Изселилите се от Полето във вътрешността на Албания редовно провеждат родови срещи, по време на храмови празници посещават и родните си селища, поддържат своя архаичен български език и традиции. Стимулирането на такива лица да създадат своя земяческа организация също може да бъде използвано при установяването на техния български произход.

Що се отнася до с. Себища в Голо Бърдо, там днес населението

в езиково отношение също е смесено, макар и обособено по махали. Чрез акт за раждане не може по категоричен начин да се установи произхода на неговия притежател. Владеенето на български език като майчин и информацията от землячески организации също могат да бъдат фактори при окончателното определяне на българския произход на лица, произлизащи от подобни смесени селища. Тук обаче трябва да се има предвид, че разгледаните случаи се отнасят за съвсем малка част от днешната общност на лицата от български произход в Албания.

България трябва да реши трайно проблема с установяването на българския произход, защото практиката на откази от страна на българската държавна администрация за удостоверяването му поради липсата на „безспорни“ доказателства поражда разочарование и демотивация сред българите в Албания. Именно към такива лица македонистките формации в Албания и днес провеждат кампании под мотото „горе главата – изясни се, че си македонец“. По този повод например председателят на Дружество „Илинден“ в Тирана Никола Гюргяй заявява, че „искаме да повдигнем съзнанието сред македонците да се изяснят като такива, каквито единствено са – македонци. Има ни навсякъде из Албания. Главно сме концентрирани в областите Мала Преспа, Гора, Голо Бърдо, но с по няколко десетки хиляди ни има и в Тирана, Елбасан, Дурьс, Корча и в други градове“ (Република, 2019). Този пример ясно показва, че македонистките формации не са склонни да приемат българската позиция на представителите на населението в Албания, чийто майчин език спада към славянската езикова група, сами да решават какви са.

При формирането и провеждането на българската държавна политика към българите в Албания трябва да бъде решен още един важен въпрос. Някои политици и чиновници в България се стремят да наложат схващането си, че българско гражданство трябва да се получава от лица от български произход зад граница само ако се установят да живеят в България. Подобно разбиране няма аналог в политиката на други държави, членки на ЕС, които имат свои големи исторически възникнали задгранични общности. Такъв подход не среща и подкрепа от самите албански българи, които живеят по тези земи още от времето на Първото българско царство. По този повод председателят на Дружество „Просперитет Голо Бърдо“ Х. Пируши заявява: „Ние, българите в Албания не искаме да се преселваме в България. А да ни

признават като българи, но да работим, където сме в Албания, където са земите ни от деди и прадеди. Между тая страна и България може много неща да се свършат. В нашия район може да има зимен туризъм и може да се свърши много във връзка с това. Ако българският бизнес влезе там, България ще спечели много. Тя ще спечели и икономически, но много повече от това, че ще подпомага българите там, т.е., ще е добре и за нас, и за България“.

С оглед на демографските проблеми в България и нуждите на българската икономика от работна сила, трябва да се разработят такива механизми, които да съчетават в максимална степен различните аспекти на българския национален интерес и този на българите в Албания. Разбира се, България трябва да бъде отворена по всяко време към своите сънародници в Албания, но не и да ги притиска на всяка цена да се заселват у нас.

Един такъв прагматичен подход е насърчаването на сезонните и други видове временни трудови миграции. Моделът на гурбетчийството има дълбоки традиции сред българите в Албания. Към настоящия момент освен вътрешни миграции, ясно се наблюдават и сезонни трудови миграции главно към Гърция, Италия и РС Македония, но и към други държави. Българите в Албания имат добри строителни, селскостопански и кулинарни умения. Част от младите българи там имат добро образование. Дори и чрез владеенето на архаичен български език, те биха намерили успешна временна или сезонна реализация и в българската икономика, без да се налага завинаги да напускат историческите си обитания. Осъществяването на подобен тип движения на населението могат да бъдат облекчени от изграждането на Паневропейски транспортен коридор № 8, който трябва да свърже Адриатическо море с Черно море през Албания, РС Македония и България. Пускането на редовна самолетна линия София – Тирана може до известна степен да компенсира забавянето на този важен регионален проект.

Освен това албанските българи, които са завършили своето образование в България или в българските неделни училища, могат да намерят своята професионална реализация в български фирми, които инвестират в Албания, в български търговски представителства или в албански фирми, които търсят партньорство с България. По този начин българите в Албания ще играят все по-голяма роля в сътрудничеството между двете страни. Изключително важен е и фактът, че с провежда-

нето на подобна политика България няма да съдейства за обезбългаряването на тези земи, което трябва да бъде наша стратегическа цел, а в същото време ще подпомогне подобряването на материалното положение на българите в Албания.

С цел популяризиране на каузата на албанските българи и изграждането на духовно единство с тях, в България и Албания трябва да се провеждат различни информационни кампании, а датата 13 октомври, на която през 2017 г. нашите сънародници бяха признати официално за национално малцинство, може да бъде обявена за ден на българите в Албания.

БИБЛИОГРАФИЯ

- АктуелноОбјективно.** Асимилираните Македонци во Албанија добија емисија на бугарски јазик. 29 јануари 2019. <https://ako.mk/асимилираните-македонци-во-албанија>
- Албански българи.** Българските интереси в Албания (Писмо от Албания). В. Пряпорец, бр. 134, 16 юни 1914; бр. 137, 17 юни 1914.
- Андоновски, Хр.** Македонското национално малцинство во Грција, Бугарија и Албанија. В: Гласник на ИНИ, XVIII, 1. Скопје, 1974. с. 56.
- Арш, Г. Л., Ю. В.Иванова, О. А Колпакова, Н. Д. Смирнова.** Краткая история Албании с древнейших времен до наших дней. Москва, 1992, 511 с.
- Бело, М.** Една народна песен от с. Стеблево (Голо Бърдо, Албания). В: Македонски преглед. София, 2004, кн. 2, с. 117 – 120.
- Би Ти Ви Новините.** Външно подготвя изпращане на български учители в Албания. 10.05.2019. <https://btvnovinite.bg/bulgaria/vanshno-podgotvja-izprashtane-na-balgarski-uchiteli-v-albaniya.html>
- Блиц.** Сали Бериша за българите в Албания: Определяйте се както искате! 22 октомври 2012. https://blitz.bg/politika/sali-berisha-za-blgarite-v-albaniya-opredelyayte-se-kakto-iskate_news160807.html
- Бобев, Б.** По въпроса за българското национално малцинство в Албания след края на Първата световна война. В: Векове, 1985, № 4, с. 40-45.
- Време.** Београд, бр. 4058, 23 април 1933 г.
- Георгиев, Г.** Българо-албански политически отношения (1908-1915). София, 2019, 468 с.
- Глигоров, К.** Македонија е сè што имаме. Скопје, 2002, 720 с.
- Глигоровски, И.** Првите учители на македонски јазик. Скопје, 2007, 145 с.
- Голо Бърдо.** Година II, бр. 2. София, юли, 1994.
- Деметер, Г., Кр.Чаплар-Дегович, Ж. Ботлик.** Етническите карти и статистики като политическа реклама и инструменти за изграждане на нация (1878-1913) – Надеждност на данните. В: Македонски преглед. 2016, кн. 2, с. 47-82.
- Димитров, И.** Англия и България 1938–1941 г. София, 1983, 276 с.
- Димитров, Л.** Защо Македония трябва да бъде свободна и независима. Indianapolis, 1944, 34 с.
- Драганов, П.** Дневник на Първан Драганов бивш министър на външните работи от 12 юни до 1 септември 1944 г. София, 1993, 75 с.
- Дума, Г.** Мала Преспа. Скопје, 2007, 124 с.
- Дунавска зора.** бр. 16, 26 февруари 1868.
- Държавен вестник,** бр. 246 от 2 ноември 1942 г.
- Държавен вестник,** бр. 23 от 2 февруари 1943 г.
- Дюгмеджиева, П., С. Иванов.** Чуждестранни писатели на български език: 1945-1971. София, 1973, 810 с.
- Елдъров, Св.** Българите в Албания 1913-1939. Изследване и документи. София, 2000, 361 с.

- Живков, Т.** Мемоари. София ; В. Търново, 1997, 710 с.
- Златарски, В.** Първият коалиционен разрыв. Спорът между България и Австро-Унгария в началото на 1916 г. В: Епохи, Т. XXV, Кн. 2, Велико Търново, 2017, с. 398-416.
- Колев, Й.** Българите в Албания до 1939 г. В: Анамнеза, год. IV, 2009, кн. 2, с. 180-196.
- Кочанков, Н.** От надежда към покруса: Западна Македония в българската външна политика (1941-1944). София, 2007, 239 с.
- Кочев, И., А. Кочева.** За прекодификациите и плурицентризма на книжовния български език. В: Списание на Българската академия на науките, 2018, кн. 1, с. 21-28.
- Кочева-Лефеджиева, А.** За народната основа на старобългарския език. София, 2012, 200 с.
- Круглов, В.** Болгария и Коминформ в период конфликта с Югославией. В: Научные ведомости. Серия История. Политология. Экономика. Информатика. № 19 (114). Вып. 20, 2011, с. 92-98.
- Кънчов, В.** Македония. Етнография и статистика. София, 1900, 341 с.
- Македония.** София, 11.01.1932; 22.01.1932; 08.03.1932; 10.03.1932.
- Македония.** София, бр. 92, 21-28 август 1992.
- Македонска трибуна.** Indianapolis, 16.03.1933; 28.04.1977.
- Македонски алманах.** Indianapolis, 1940, 475 с.
- Макушев, В.** Историческѣя разысканія о славянахъ въ Албаніи въ средніе вѣка. Варшава, 1871, 153 с.
- Мангалакова, Т.** Нашенци в Косово и Албания. София, 2008, 144 с.
- Манолова, Н.** Стерио Спасе – живият. В: Литературен фронт, 5 октомври 1989.
- Маркоски, Н.** На туѓа азбука. В: Нова Македонија. Скопје, 10 мај 1956.
- Миланов, Е.** Да не угасват българските огнища извън България. Кишинев, 2016, 159 с.
- Министерство на външните работи.** България подпомага оборудването на компютърен кабинет за учениците от с. Големи Острен. 4 Февруари 2020. https://www.mfa.bg/embassies/albania/news/24048?fbclid=IwAR3Y4pEe_xUie09oyMXjpDKUhgXukkyBpnPuhHyAMV8mF_vn_qaWXHWSItE
- Михайлов, Ив.** Спомени. т. II. Louvain, 1965, 826 с.
- Михайлов, Ив.** Спомени. т. IV. Indianapolis, 1973, 992 с.
- МКД.** Пред изборите кај западниот сосед. Грците и Бугарите во коалиција против Македонците и во Албанија. 10 мај 2013. <https://www.mkd.mk/makedonija/dijaspora/grcite-i-bugarite-vo-koalicija-protiv-makedoncite-i-vo-albanija-video>
- Младенов, Ст.** Пътешествие из Македония и Поморавия. В: Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916. София, 1993, 184 с.
- Морозова, М. С.** Особенности коммуникации в условиях неравновесного билингвизма: славянско-албанская интерференция и переключение кодов. В: Балканский тезаурус: коммуникация в сложно-культурных обществах на Балканах. Москва, 2019, с. 82-88.
- Мучай, С., С. Джуери, И. Ристани.** Средновековные церкви в долине Шушицы (Южная Албания) и славянская епископия свт. Климента Охридского. В:

- Slověne–Словѣне. International Journal of Slavic Studies. Москва, 2014, №1, с. 5-42.
- Мучинов, В.** Миграционната политика на Османската империя в българските земи през XIX век (до 1878 г.). София, 2013, 268 с.
- Нин.** Београд, 21 јуни 1981.
- Нова Македонија.** Скопје, 12.02.1993.
- Новик, А. А.** Македонци-мусульмане в Албаниа. Материали експедиции 2008 г. Вестник Пермского университета. Вып. 4 (11), 2009, с. 119-129.
- Огнище.** Българите в Албания и Косово. Сборник. Т. I. София, 2000, 128 с.
- Огнище.** Българите в Албания и Косово. Сборник. Т. II. София, 2005, 143 с.
- Огнянов, М.** Македония – преживяна съдба. София, 2002, 273 с.
- Општа државна статистика.** Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год. Сарајево, 1932, 467 с.
- Павлов, П.** Бунтари и авантюристи в Средновековна България. В. Търново, 2000, 200 с.
- Павловец, Ю. С.** Югославско-албанские отношения и формирование советского блока на Балканах в 1944-1946 гг. В: Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. Вып. 3. Мінск, 2008, с. 101-108.
- Панчев, А.** Етнически състав на населението в Западна Македония през Втората световна война по албански официални статистики. В: Македонски преглед, 2018, кн. 4, с. 139-148.
- Панчев, А.** Албански документ от 1941 г. за българския характер на село Кленье, Голо бърдо, Република Албания. 23 септември 2018. http://www.mni.bg/2018/09/1941.html?m=1&fbclid=IwAR0E8NMlo2pMEHhXZoOJzvOjY0kni6P-qBNQjOV_zdF5iuKQBTRe6DkkDPo
- Петков, Б.** Албано-българският протокол и неговото значение. В: Отец Паисий, 1932, № 1-2, с. 7.
- Пешевска, М.** Положај македонске маџине у Албанији. В: Становништво словенског поријекла у Албанији. Титоград, 1991. <https://www.rastko.rs/rastko-al/zbornik1990/index.php>
- Попов, И.,** ген-лейтенант. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. София, 1993, 266 с.
- Попов, Т.** Куберова България (ок. 680 – 718 г.). В: Македонски преглед, 2018, кн. 4, с. 35-57.
- Поппетров, С.** Български селища в днешна Албания. В: Отец Паисий, 1929, № 18, с. 286.
- Поппетров, С.** Литературен атентат против народното ни дело. В: Отец Паисий. 1931, № 21-24, с. 278-280.
- Поппетров, С.** Истината по правата на българското малцинство в Албания. В: Отец Паисий, 1932, № 3, с. 37-39.
- Поппетров, С.** Гръцки и сръбски училища в Албания. В: Отец Паисий, 1932, № 9-10, с. 148-149.
- Поппетров, С.** Български села в Албания. В: Отец Паисий, 1933, № 2-3. с. 72-75.
- Поппетров, С.** Отношенията между Албания и България. В: Отец Паисий, 1933, № 7, с. 189-194; № 10, с. 261-262.

- Президент на Република България.** Илияна Йотова в Тирана: Българското национално малцинство в Албания е естественият мост за развитие на отношенията между двете държави. 15.11.2017. <https://m.president.bg/bg/news4072/iliyana-yotova-v-tirana-balgarskoto-natsionalno-maltsinstvo-v-albaniya-e-estestveniyat-most-za-razvitiie-na-otnosheniyata-mezhdu-dvete-darzhavi.html>
- Пърличев, К.** (под псевдонима К. Григоров). Сръбските жестокости в Македония (1912-1915), София, 1917, 55 с.
- Райчевски, С.** Българите мохамедани. София, 1998, с. 175-180.
- Република.** Кампања во Албанија: „Горе главата – изјасни се дека си Македонец“. 21.09.2019. <https://republika.mk/vesti/makedonija/kampanja-vo-albaniya-gore-glavata-izjasni-se-deka-si-makedonec/>
- Селищев, А. М.** Славянское население в Албании. София, 1931, 352 с.
- Сефтерски, Р.** Докладите на Йордан Иванов от 1916 г. за българо-албанската историко-етническа граница в Западна Македония. В: Българите в Албания и Косово. Сборник. Т. II. София, 2005, с. 25-59.
- Смирнова, Н. Д.** История Албании XX веке. Москва, 2003, 431 с.
- Соболев, А. Н., А. А. Новик.** Голо Бордо (Gollobordë), Албания. Из материалов балканской экспедиции РАН и СПбГУ 2008-2010 г. Издательство „Наука“, 2013, 268 с.
- Станев, Ст.** Правен статут и фактическо положение на малцинствата в Западните Балкани: Република Македония и Република Албания. В: Studia Iuris, 2016, бр. 2.
- Табakov, Н.** Албания в миналото. В: Военен журнал, 1914, № 10, с. 1069-1110.
- Таушанска, М.** Затворот и страдањата не го изгаснаа сонцето на Борис Мале. В: Нова Македонија. Скопје, 15.07.2019.
- Ташев, С.** Българите в Албания (1913 – 1993). В: Етническият проблем и националният въпрос на Българите. Пловдив, 1994, с. 141-162.
- Ташев, С.** Етническата самоидентификация на българите мюсюлмани в Албания и Косово. В: Ислямска заплаха или заплаха за исляма. София, 2003, с. 64-69.
- Тодоровски, З.** Демографската и етничката состојба на населението во источните области на Албанија во 30-тите години на XX век (според статистичките податоци на Сребрен Поп Петров). В: Гласник на ИНИ, 1, Скопје, 1998, с. 69-83.
- Тодороска, К.** Македонците во Албанија (1912–1991). Скопје, 2014, 312 с.
- Тончева, В.** Българите от Голо Бърдо, Република Албания. – В: Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онџал“ Т. VIII „Владетелят и светецът. Цар Иван Шишман“, Част 2, 2009, с. 119-129.
- Тончева, В.** Живот на граница (Голо Бърдо, Гора, Мала Преспа, Република Албания). Български фолклор, 2011, 2, с. 14-23.
- Тончева, В.** Общността от Голо Бърдо, Албания – история и съвременно състояние. В: International Information Center for Balkan Studies – CIBAL, Autumn 2013, Volume XIV, Number 3, p. 37-42.
- Тончева, В.** Локална идентичност – употреби на термина. Български фолклор, 2013, 2, с. 153-168.
- Тончева, В.** Непознатата Гора, непознатите горани. Дума, 1 юни 2013, брой 124.

- Тончева, В.** Забравените българи в Албания: областта Голо Бърдо. Роден глас, 2015, 4, с. 18-20.
- Тончева, В.** Бележки за състоянието на селата в областта Голо Бърдо, Албания, в миналото и днес. В: „Нашенците в Албания – история, език, традиции“ (Електронно списание „Онгъл“), бр. 8, публикувано на 30 януари 2015 г., с. 26-44. ISSN 1314-3115. Достъпно на: <http://www.spisanie.ongal.net/broi8/4%20Toncheva.pdf>
- Трайчев, Г.** Преспа. София, 1923, 92 с.
- Трайчев, Г.** Български селища в днешна Албания. В: Отец Паисий, 1929, № 13-14. с. 212-213.
- Трайчев, Г.** Български селища в Албания. В: Отец Паисий, 1931, № 9-10, с. 129-135.
- Филиповић, М.** Голо Брдо. Белешке о насељима, пореклу становиштва народном животу и обичајима. Скопље, 1940, 85 с.
- Филов, Б.** Дневник. София, 1990, 815 с.
- Фокус.** Проблем с българското малцинство в Албания не съществува, заяви говорителят на албанския парламент. 26 юли 2004. http://www.omda.bg/public/bulg/news/Bulgaria%20news/Bulgaria_Albania.htm
- Хаци-Васильевић, Ј.** Муслимани наше крви у Јужној Србији. Београд, 1924, 80 с.
- Ходжа, Э.** Титовцы. Тирана, 1983, 657 с.
- Ходжа, Э.** Хрущевцы. Тирана, 1980, 515 с.
- Ходжа, Э.** Избранные произведения. Т. V. Тирана, 1985, 1134 с.
- Ходжа, Э.** Избранные произведения. Т. VI. Тирана, 1988, 976 с.
- Цанев, Ст.** Български хроники. Т. 4. София, 2009, 464 с.
- Чавкаловски, И.** Преспа. Скопје, 2001, 218 с.
- Щерионов, Щ.** Историческа демография на България. София, 2019, 344 с.
- Яранов, Д.** Преселнически движения, популационен капацитет и коефициент на населеност. В: Стопанска мисъл, год. III, 1932, кн. I, с. 149-152.
- Яранов, Д.** Преселническо движение на българи от Македония и Албания към точните български земи през XV до XIX век. В: Македонски преглед, 1932, кн. 2-3, с. 63-118.
- Augris, Et.** Korçë dans la Grande Guerre: Le sud-est albanais sous administration française (1916–1918). France: Balkanologie, Vol. IV, 2000, n°2, p. 11.
- Anastasoff, Ch.** The Case for an Autonomous Macedonia. Macedonian Political Organization of the United States of America and Canada. Central Committee. Indianapolis, 1945, 20 pp.
- Balla, M.** Bilingual Areas within the Territory of the Republic of Albania. In: European Journal of Education. Volume 1, Issue 2. Rottenburg, May-August 2018, p. 94-96.
- Batakovic, D.** The Kosovo Chronicles. Beograd, 1992, 218 p.
- Beauchamp, A.** Vie d'Ali pacha, visir de Janina, surnommé Aslân , ou le Lion. Paris, 1822, 346 p.
- Beratti, D.** La question albanaise. Par le colonel Léon Lamouche, Bertrand Bareilles, Edith Durham, Elise Aubry, L-N. Papiniu et D. Kolovani. Paris, 1919, 109 p.
- Bernus, P.** La question albanaise. Ligue internationale pour la défense du droit des peuples. Cahiers mensuels. Paris, 1912, p. 385-396.
- Besa.** Tiranë, 20.04.1933; 01.05.1933.

- Bondioli, P.** Albania, quinta sponda d'Italia. Milanino, 1939, 222 p.
- Bourcart, J.** Les confins albanais administrés par la France (1916-1920). Paris, 1922, 307 p.
- Brancoff, M. D.** La Macédoine et sa Population Chrétienne. Paris, 1905, 270 p.
- Chekrezi, C.** Albania, Past and Present. New York, 1919, 255 p.
- Corpus Poeticum Boreale.** The Poetry of the Old Northern Tongue. From the Earliest Times to the Thirteenth Century. Vol. II. 2010, 724 p.
- Courrier d'Orient.** Ethnographie des Vilayets d'Adrinople, de Monastir et de Salonique. Constantinople, 1878, 111 p.
- Das Reich.** Berlin, 18.10.1942.
- Dhima, A.** A ka tipare substanciale në pasurinë etno-kulturore të “pakicave të vogla” në Shqipëri?- Golloborda. 2019/07/17. <https://gazetamapo.al/a-ka-tipare-substanciale-ne-pasurine-etno-kulturore-te-pakicave-te-vogla-ne-shqiperi-golloborda/d'Istria>, D. Les femmes en Orient. Premier volume. La péninsule orientale. Zurich, 1859, 480 p.
- Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945.** Series D (1937 – 1945). Volume XII. The War Years. February 1 – June 22, 1941. Washington, 1962, 1109 p.
- European Parliament.** Report on the 2016 Commission Report on Albania (2016/2312(INI)), 13 p.
- European Parliament.** 2016 Report on Albania. European Parliament resolution of 15 February 2017 on the 2016 Commission Report on Albania (2016/2312(INI)), 10 p.
- Federal Research Division.** Library of Congress. Albania. A Country Study. Washington, 1994, 283 p.
- Fraseri, Kr.** The History of Albania. Tirana, 1964, 344 p.
- Home Office.** Country Policy and Information Note. Albania: Ethnic minority groups. London, May 2017, 33 p.
- Hoxha, R.** A ka minoritet bullgar në Gollobordë? Gazeta Dita, September 11, 2017. <http://www.gazetadita.al/a-ka-minorit-et-bullgar-ne-golloborde/>
- Galanti, A.** L'Albania. Notizie geografiche, ethnografiche e storiche. Roma, 1901, 261 p.
- Gruber, S.** Albanian urban fertility in the beginning of the 20th century. Berlin, 2004, p. 1-34.
- Instat.** Population and Housing Census 2011. Part 1. Korçë 2011. Tiranë, 2013, 104 p.
- Iorga, N.** Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient européen. Revue historique du Sud-Est européen. 1928, 10-12, p. 288-354.
- Jacques, E.** The Albanians: An ethnic history from prehistoric times to the present. McFarland & Co., 1995, 363 p.
- Journal de Debats.** Paris, 24.02.1932.
- Kolanović, N. K.** Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941-1945. Svezak 1. Zagreb, 2003, 782 p.
- Lako, N.** Le droits de l'Albanie. Paris, 1919, 51 p.
- Mançeva, V.** Mësimi i gjuhës bullgare – prioritet për bullgarët në Shqipëri. 2019-12-12. <https://bnr.bg/sq/post/101203137/mesimi-i-gjuhes-bullgare-prioritet-per-bullgaret-ne-shqiperi>
- Mazon, A.** Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale. Paris, 1923, 236 p.
- Mazon, A.** Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud. Paris, 1936, 462 p.

- Meylan, Aug.** A travers l'Albanie. Paris, 1885, 121 p.
- Miljković, D.** Pečat muzeja Ohridske arhiepiskopije iz 1516 godine. Iz muzejske prakse/From the museum practice. 1989, 3-4, p. 58-60.
- Ministère de la guerre.** État-major de l'armée, Bureau d'Orient. La Macédoine et les territoires environnants: pour l'usage officiel exclusivement. Paris, 1916, 482 p.
- Ministère de l'économie nationale.** Dénombrement des habitants des nouvelles provinces de la Grèce de 1913. Athènes, 1915, 94 p.
- Ministère de l'économie nationale.** Population du Royaume de Grèce d'après le recensement du 19 décembre 1920, Athènes, 1925, 464 p.
- Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa.** Bulgare o macedoni? Minoranze in Albania. 02/04/2003. <https://www.balcanicaucaso.org/aree/Bulgaria/Bulgare-o-macedoni-Minoranze-in-Albania-23099>
- Parliamentary Assembly.** 2004 Ordinary Session. 29 April 2004. <http://assembly.coe.int/Documents/Records/2004/E/0404291500E.htm>
- Pettifer, J.** Albania. Second edition. London – New York, 1996, 284 p.
- Popescu, St.** L'Albanie dans la politique étrangère de la France (1919-juin 1940). Paris, 2013, 595 p.
- Revue de géographie.** Les confins albanais administrés par la France (1916-1920). Paris, 1923, 305 p.
- Royaume de Yougoslavie.** Statistique générale d'état. Résultats définitifs du recensement de la population du 31 mars 1931. Livre II. Population de fait par confession. Beograd, 1938, 139 p.
- Schmidt-Neke, M.** Entstehung und Ausbau der Königsdiktatur in Albanien, 1912–1939. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1987, 371 p.
- Saraçini, K.** Tradita, bukuritë dhe gjuha e Gollobordës. 22/08/2018. <http://ata.gov.al/2018/08/22/tradita-bukurite-dhe-gjuha-e-gollobordes-ne-nje-monografi-prej-300-faqesh/>
- Scriven, G.** Brig. Gen. Recent observations in Albania. In: National Geographic, Vol. XXXIV, №, Washington, July, 1918, p. 90-114.
- Seiner, Fr.** Ergebnisse der Volkszählung in Albanien in dem von den österr.-ungar. Truppen 1916-1918 besetzten Gebiete. Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, vol. XIII. Wien, Leipzig, 1922, 116 p.
- Shala, B.** Albania's Gora Minority Takes Bulgarian Route to EU. Balkan Insight. April 18, 2016. <https://balkaninsight.com/2016/04/18/albania-s-gora-minority-takes-bulgarian-route-to-eu-04-18-2016/>
- Stefani, F.** Viaggio a Costantinopoli Di Sier Lorenzo Bernardo Per L'arresto Del Bailo Sier Girolamo Lippomano Cav., 1591 Aprile. 1886, 47 p.
- Stefanija, D.** Makedonske šole v Albaniji. B: Razprave in gradivo. Ljubljana, December, 1980, s. 73 – 78.
- The Balkans,** 18 ed., 2001, p. 5-7.
- The Times.** History of the War. Vol. XII. London, 1917, 492 p.
- Vatra.** Tiranë, 20.04.1933.
- Zëri i Popullit.** Tiranë, 28.11.1970; 20.07.1992.
- Γρηγορόπουλος, Φερδ.** Ιστορία της πόλεως Αθηνών κατά τους μέσους αιώνες. Τόμος Α. Αθήνα, 201, 575σ.

АРХИВНИ МАТЕРИАЛИ

Централен държавен архив (ЦДА) – София

Ф. 1, оп. 8, а.е. 82; оп. 32, а.е. 442.

Ф. 175К, оп. 5, а.е. 663, л. 176.

Ф. 176К, оп. 5, а.е. 663, л. 153, 179; оп. 8, а.е. 1097, л. 31-32; а.е. 1105, л. 111 – 116; а.е. 1192, л. 63-65, 85-87; а.е. 1197, л. 75-76, 84-85; оп. 15, а.е. 9, л. 20; а.е. 27, л. 6-10, 21, 54; а.е. 63, л. 98; а.е. 64, л. 102; оп. 20, а.е. 76, л. 2; оп. 21, а.е. 2834, л. 17-19; оп. 32, а.е. 83, л. 2, 4, 5, 11, 14.

Ф. 246К, оп. 3, а.е. 27, л. 2.

Ф. 325, оп. 1, а.е. 252.

Ф. 719К, оп. 5, а.е. 1466, л. 6.

Ф. 1503К, оп. 1, а.е. 21, л. 302-303.

ЛИЧЕН АРХИВ НА С. ТАШЕВ

Копие на Заключителен протокол за признаване на българското малцинство в Албания от 9.01.1932 г., предоставено през 1992 г. в Тирана от българския посланик Ст. Наумов.

Молба на Адриан Фетаху до министъра на образованието на Република България, 8 юли 1994.

Писмо на Рамазан Чадри до С. Ташев, 22 декември 1992.

Писмо на ръководството на дружество „Голо Бърдо“ до С. Ташев, 13 юли 1992.

Писмо на ръководството на дружество „Голо Бърдо“ до С. Ташев, 10 юли 1994.

Писмо на църковния комитет в с. Върбник до С. Ташев, 22 февруари 1993.

Регионална стратегија за развивање на одржлив туризам во Преспанскиот регион со посебен осврт на еколошкиот туризам и можностите за негово развивање. (Општина Ресен), Февруари, 2004, 116 с. (непубликувана).

Свидетелство на основното народно училище с. Върбник за завършено първо отделение на Христина Ламброва през учебната 1909 – 1910 г.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Таблица 1

Статистика на българското мъжко население според регистъра на плащанията през 1873 г. на военния данък (бедел-и аскерие) в някои от селищата, влезли след 1913 г. в състава на Албания

Каз̀	Селище	Къщи	Българи		Албанци
			Християни	Мюсюлмани	
Охрид	Лин	65	90	-	62
Костур	Върбник	86	220	-	-
Дебър		Район Полето			
	Макелари	120	222	134	-
	Горно Кърчища	30	104	-	-
	Долно Кърчища	80	76	140	-
	Обоки	50	129	58	-
	Ърбеле	110	126	174	-
	Деоляни	40	94	53	-
		Район Голо Бърдо			
	Требище	965	1030	1350	-
	Гиновец	90	134	118	
	Кленье	100	196	120	-
	Стеблево	150	170	200	-
	(Големо) Острени	163	108	315	-
	Ворбница	30	97	-	-
	Владимерица	17	0	42	-
	Мало Острени	90	103	155	-
	Пасинки	20	56	12	-
	Радовеш	35	54	52	-
	Тучепи	20	32	18	-
	Лешничан	25	0	54	
	Смолник	15	0	33	
ОБЩО		2301	3041	3028	62
			5982		

Източник: Etnographie des Vilayets d'Adrinople, de Monastir et de Salonique (1878).

Таблица 2

Статистика на българското население през периода 1894 – 1897 г. в част от селищата от Битолския вилает, които след 1913 г. влизат в състава на Албания

Казà	Селище	Българи		Албанци	Други	
		Християни	Мюсюлмани			
Битолска	Район Мала Преспа					
	Горна Горица	285	-	-	-	
	Долна Горица	42	-	-	-	
	Гломбочани	248	-	-	-	
	Шулин	270	-	-	-	
	Пустец	410	-	-	-	
	Леска	70	-	-	-	
	Зърновско	250	-	-	-	
	Церье	120	-	-	-	
Туминец	360	-	-	-		
Дебърска	Район Голо Бърдо					
	Ворбница	300	-	-	-	
	Требище	70	2500	-	-	
	Гиновец	210	-	-	-	
	Кленье	240	230	-	-	
	Стеблево	380	400	-	-	
	Големо Острени	30	500	-	-	
	Мало Острени	78	400	-	-	
	Пасинки	24	-	100	-	
	Тучепи	20	160	-	-	
	Радовеш	0	120	-	-	
	Лешничан	0	240	0	0	
	Смолник	0	0	100	0	
	Район Полето					
	Макелари	210	240	-	-	
	Горно Кърчища	240	-	-	-	
	Долно Кърчища	-	200	-	-	
	Обоки	175	180	-	-	
	Ърбеле	75	125	-	-	
	Деоляни	110	-	130	-	
	Охридска	Лин	300	-	300	-
	Костурска	Върбник	600	-	-	-
	ОБЩО		5117	5295	630	-
10412						

Източник: Кънчов, В. Македония. Етнография и статистика (1900).

Таблица 3

Статистика на общия брой българско християнско население, ученици, учители и български училища през 1902 г. в част от селищата от Битолския вилает, които след 1913 г. влизат в състава на Албания

Каза̀	Селище	Българи християни	Училища	Учители	Ученици
Битолска		Район Мала Преспа			
	Шулин	80	-	-	-
	Долна Горица	56	-	-	-
	Горна Горица	360	-	-	-
	Леска	88	-	-	-
	Общо	584	-	-	-
Дебърска		Район Полето			
	Ърбеле	224	1	1	37
	Горно Кърчища	328	1	1	36
	Макелари	144	-	-	-
	Обоки	120	1	1	26
	Деоляни	96	-	-	-
	Общо	912	3	3	99
		Район Голо Бърдо			
	Големо Острени	16	-	-	-
	Мало Острени	120	-	-	-
	Гиновец	208	-	-	-
	Пасинки	104	-	-	-
	Стеблево	376	1	1	29
	Требище	152	-	-	-
	Ворбница	256	1	1	20
	Общо	1232	2	2	49
ОБЩО	---	2728	5	5	148

Източник: Brancoff, M., D. La Macédoine et sa Population Chrétienne (1905).

Таблица 4

Статистика на общия брой българско християнско население, учители и ученици в българските училища през учебната 1911-1912 г. в селищата, които след 1913 г. влизат в състава на Албания

Каза̀	Селище	Български християнски къщи	Българи християни	Учители	Ученици
Костурска	Върбник	95	469	2	52
Битолска	Район Мала Преспа				
	Церье	6	54	-	-
	Пустец	65	499	1	30
	Зърновско	16	109	-	-
	Леска	8	85	-	-
	Шулин	23	375	1	20
	Гломбочани	33	319	1	25
	Долна Горица	33	404	1	27
	Горна Горица	5	67	-	-
	Туминец	23	220	1	12
Дебърска	Район Полето				
	Ърбеле	38	190	1	15
	Обоки	25	125	1	13
	Макеларе	32	160	-	-
	Горно Кърчища	45	245	1	30
	Деоляни	10	69	-	-
	Район Голо Бърдо				
	Ворбница	37	196	1	18
	Мало Острени	12	69	-	-
	Големо Острени	2	10	-	-
	Пасинки	12	56	-	-
	Тучепи	6	21	-	-
	Требища	8	68	-	-
	Кленье	40	286	1	29
	Гиновец	35	176	1	21
	Стеблево	40	224	1	28
Корчанска	Билища	20	106	1	13
	Бобошица	250	1471	-	-
	Дреново	140	678	-	-
ОБЩО		1059	6751	15	333

Източник: Трайчев, Г. Преспа (1923) и Трайчев, Г. Български селища в днешна Албания (1929).

Таблица 5

Брой на населението в част от селищата в Полето в международно признатите граници на Албания според австро-унгарското преброяване през 1918 г.

Селище	Народност	Ърбеле	Горно Кърчища	Макелари	Обоки	Общо
Население според Ф. Зейнер (бр.)	Албанци	74	23	288	169	554
	Българи	-	14	87	29	130
	Цигани	3	-	11	-	14
	Други	136	197	-	72	405
	Общо	213	234	386	270	1103
Население при повторна обработка на данните през 2003 г. (бр.)**	Албанци	74	24	303	173	574
	Българи	-	16	81	33	130
	Македонци, коригирани на българи	159	211	1	69	440
	Македоно-славяни*	-	-	4	28	32
	Цигани	3	-	11	-	14
	Общо	236	251	400	303	1190

Източник: Seiner, Fr. Ergebnisse der Volkszählung in Albanien in dem von den österr.-ungar. Truppen 1916-1918 besetzten Gebiete (1922), справка на екип от Университета в Грац, въвел повторно данните от извършеното през 1918 г. от австро-унгарската администрация преброяване в Албания (2003), изчисления на автора.

* Австро-унгарската администрация констатира при провеждането на по-задълбочени интервюта при попълването на преброителните формуляри, че въпросните „македонославяни“ се изявяват като българи.

** При повторната обработка на данните през 2003 г. за с. Деоляни не е предоставена информация. Според Ф. Зейнер, през 1918 г. общият брой на жителите му е бил 309 души, от които 259 албанци, 44 българи и 6 цигани.

Таблица 6

Брой на населението в селищата на Кукъска Гора според австро-унгарското преброяване през 1918 г.

Селище	Албанци	Други*	Общо
Шищавец	54	500	554
Орешек	-	88	88
Оргоста	-	176	176
Борье	-	426	426
Църнолево	-	132	132
Запод	3	139	142
Кошарище	-	64	64
Пакища	-	127	127
Очикле	74	-	74
Общо по етническа принадлежност	131	1652	1783

Източник: Seiner, Fr. Ergebnisse der Volkszählung in Albanien in dem von den österr.-ungar. Truppen 1916-1918 besetzten Gebiete (1922). Изчисления на автора.

* Става въпрос за лица, които от австро-унгарската администрация са регистрирани като „македонославяни“, но при провеждането на по-задълбочени интервюта при попълването на преброявателните формуляри те се изявяват като българи.

Таблица 7

Брой на населението в Мала Преспа и с. Върбник през 1913 и 1920 г., което през 1924 г. е предадено от Гърция на Албания при корекцията на държавната граница

Селище	1913			1920		
	Мъже	Жени	Общо	Мъже	Жени	Общо
Върбник	229	200	429	179	187	366
Церье	30	25	55	47	42	89
Пустец	257	206	463	275	240	515
Зърновско	60	40	100	55	58	113
Леска	76	27	103	56	57	113
Шулин	199	142	341	223	188	411
Гломбочани	173	151	324	162	167	339
Долна Горица	227	136	363	33	29	62
Горна Горица				246	211	457
Туминец	112	98	210	131	126	257
ОБЩО	1363	1025	2388	1407	1305	2722

Източник: Dénombrement des habitants des nouvelles provinces de la Grèce de 1913 (1915), Population du Royaume de Grèce d'après le recensement du 19 décembre 1920 (1925).

Таблица 8

Брой на населението на селата в Гора, които през 1925 г. са предадени от Югославия на Албания при корекция на държавната граница

Селище	Население с майчин език			Общо
	Сърбски или хърватски*	Албански	Турски	
Борье	491	1	-	492
Оргоста	373	194	34	601
Шишевец	305	700	5	1010
ОБЩО	1169	895	39	2103

Източник: Општа държавна статистика. Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год. (1932).

* През този период всички лица от български произход, живеещи на територията на Кралството на сърби, хървати и словенци (по-късно Югославия), биват обявявани за говорещи сръбски език.

Таблица 9

Брой на българите в Албания, техните домакинства и средният им размер към 1930 г. според рапортите и докладите на Сребрен Поппетров и Димитър Илиев

Селище	Къщи	Българи	Албанци	Среден размер на домакинство
Район Кукьска Гора				
Шишевец	200	1600	0	8
Борье	170	1200	0	7,1
Орешек	40	200	0	5
Църнолево	60	350	0	5,8
Пакища	50	300	0	6
Запод	750	4000	0	5,3
Очикле	40	200	0	5
Оргоста	100	600	0	6
Кошарише*	30	180	0	6
Район Полето				
Горно Кърчища	42	112	188	7,1
Долно Кърчища	60	0	342	5,7
Макелари	50	5	279	5,7
Обоки	40	0	228	5,7
Ърбеле	60	70	257	5,5
Деоляни	50	0	285	5,7

Селище	Къщи	Българи	Албанци	Среден размер на домакинство
Район Голо Бърдо				
Себища	50	300	0	6
Стеблево	100	600	0	6
Кленье	80	350	0	4,4
Гиновец	70	250	0	3,6
Требище	600	3500	0	5,8
Ворбница	42	520	0	12,4
Мало Острени	100	550	0	5,5
Големо Острени	220	1550	0	7
Тучепи	50	300	0	6
Владимерица	100	600	0	6
Лешничан**	120	720	0	6
Смолник**	70	420	0	6
Район Мала Преспа				
Горна Горица	60	550	0	9,2
Долна Горица	7	70	0	10
Туминец	40	400	0	10
Гломбочани	42	400	0	9,5
Пустец	65	550	0	8,5
Шулин	32	300	0	9,4
Зърновско	15	130	0	8,7
Церье	11	100	0	9,1
Леска	6	50	0	8,3
Корчанско				
Бобошица	260	1600	0	6,2
Дреново	180	1080	0	6
Костурско				
Върбник	120	600	0	5
Охридско				
Лин	100	700	Няма данни	7
Мигрирали във вътрешността на Албания				
Поградец	50	300	-	6
Берат	Няма данни	280	-	
Елбасан	Няма данни	250	-	
Драч	Няма данни	250	-	
Фйери	Няма данни	200	-	
Билища	35	150	-	4,3
Тирана	60	150	-	2,5
Корча	35	150	-	4,3
Валона	Няма данни	120	-	
Круя	Няма данни	60	-	
Други селища	Няма данни	150	-	
ОБЩО		27067	1579	

Източник: Елдъров, Св. Българите в Албания 1913 – 1939. Изследване и документи (2000). Изчисления на автора.

* За с. Кошарище в рапортите и докладите на Сребрен Поппетров и Димитър Илиев данни не са посочени. Броят на къщите и на населението му са изчислени на базата на изменението на средните данни за Гора през 1930 г. спрямо 1912 г.

** В статистическите данни на Ср. Поппетров за селата Себища, Лешничан и Смолник е посочен само броят на къщите. Тук броят на жителите е изчислен на базата на средния размер на домакинствата в района на Голо Бърдо.

Таблица 10

Статистика на Секретната служба при Министерство на вътрешните работи на Кралство Албания от май 1935 г. за селищата, броя на къщите и лицата, говорещи български език в префектурите Корча и Дебър

Селище	Православни		Мюсюлмани		Общо	
	Къщи	Жители	Къщи	Жители	Къщи	Жители
Върбник	83	402	0	0	83	402
	Район Мала Преспа					
Церье	14	190	0	0	14	190
Пустец	74	596	0	0	74	596
Горица	62	558	0	0	62	558
Шулин	39	531	0	0	39	531
Туминец	46	303	0	0	46	303
Гломбочани	39	409	0	0	39	409
Зърновско	16	154	0	0	16	154
Леска	10	93	0	0	10	93
	Район Голо Бърдо					
Ворбница	40	192	0	0	40	192
Требище – махала Мучина	0	0	77	336	77	336
Требище – махала Челебия	5	30	73	816	78	846
Требище – горна махала	1	9	205	918	206	927
Гиновец	23	101	60	775	83	876
Кленье	31	112	60	314	91	426
Стеблево	10	42	120	697	130	739
Големо Острени	0	0	179	860	179	860
Мало Острени	14	69	103	537	117	606
Тучепи	1	5	47	214	48	219
Владимерица	0	0	82	380	82	380
Радовеш	0	0	64	284	64	284
Лешничан	0	0	115	552	115	552
Смолник	0	0	49	242	49	242

Продължение на таблица 10

Район Полето						
Ърбеле	23	92	24	107	47	199
Горно Кърчища	19	81	15	76	34	157
Смесени с албанско население						
Поградец	4	22	0	0	4	22
Лин	61	162	0	0	61	162
ОБЩО	615	4153	1273	7108	1888	11261

Източник: AQSH, F. 152, V. 1935, D. 310, fl. 21.

Таблица 11

Селища в Албания, населени с българи християни и брой на техните къщи към м. август 1939 г. според молбата им за разрешаване на употребата на българския език в местните училища и църкви

Име на селището	Къщи/бр.	Подписал представител
Район Полето		
Кърчища	24	Алексо Камбуров
Ърбеле	15	Андрея Пепов
Район Голо Бърдо		
Пасинки	12	Стрезо Лумев
Мало Острени	14	Петре Новов
Върбица (Ворбница)	40	Кузман Стрезов
Требища	6	Стамат Търпчев
Гиневец	20	Георги Илиев
Кленье	28	Будин Петров
Стеблево	9	Петре Станков
Охридско		
Лин	20	Ламбро Маркулев
Костурско		
Върбник	70	Никола А. Пандовски
Корчанско		
Билища	30	Ламбро Каранжа
Район Мала Преспа		
Туменец	40	Христо Темелков
Гломбочани	45	Сотир Калешков
Шулин	37	Гоге Ламбров
Пустец	70	Тодор Посталов
Леска	15	Лазо Трайков
Зърновско	20	Миаг Секула
Церье	15	Фоте Фотев
ОБЩО	530	---

Източник: Елдъров, Св. Българите в Албания 1913 – 1939. Изследване и документи (2000).

Таблица 12

Брой на населението по етническа принадлежност според преброяването на населението през м. октомври 1942 г. в районите на Вардарска Македония под италианска окупация и с албанска гражданска администрация

Население		Дебърска префектура	Тетовска префектура	Царев извор	Общо
Албанци	семейства	7 427	15 273	581	23 281
	мъже	19 973	51 138	1 761	72 872
	жени	19 179	49 089	1 683	69 951
	общо	39 152	100 227	3 444	142 823
Българи	семейства	7 298	3 372	1 698	12 368
	мъже	21 905	9 407	5 454	36 766
	жени	21 271	9 249	5 233	35 753
	общо	43 402	18 656	10 687	72 745
Сърби	семейства	246	2 745	–	2 991
	мъже	740	8 980	–	9 720
	жени	674	8 821	–	9 495
	общо	1 414	17 801	–	19 215

Източник: Панчев, А. Етнически състав на населението в Западна Македония през Втората световна война по албански официални статистики (2018).

Таблица 13

Брой на лицата от български произход, регистрирани като македонци в Албания през периода 1945 – 1989 г.

Година на преброяване	Общ брой население	Брой на домакинствата	Среден брой на домакинство	Регистрирани като македонци	
				Брой	%
1945	1122044	196850	5,7	14400	1,28
1950	1218945	211613	5,76	2273	0,19
1955	1391499	251756	5,52	3341	0,24
1960	1626315	279805	5,81	4235	0,26
1979	2590600	463333	5,59	4097	0,16
1989	3182417	675456	4,71	4697	0,15

Таблица 14

Брой на лицата от български произход, живеещи в Мала Преспа през периода 1945 – 1989 г.

Име на селището	Брой на жителите по години				
	1945	1960	1969	1979	1989
Церье	175	250	308	308	287
Пустец	565	697	788	941	1035
Долна Горица	149	108	210	271	253
Горна Горица	201	329	369	406	489
Шулин	398	265	320	371	464
Туминец	289	448	515	587	661
Гломбочани	346	217	239	252	299
Зърновско	201	247	307	317	322
Леска	84	149	157	182	215
ОБЩО	2408	2710	3213	3635	4025

Източник: Регионална стратегия за развиване на одржлив туризъм во Преспанскиот регион со посебен осврт на еколошкиот туризъм и можностите за негово развивање (2004).

Таблица 15

Брой на жителите в селищата в Албания, населени компактно с лица от български произход според частични административни справки през 1993 и 1997 г. и преброяванията на населението през 2001 и 2011 г.

№	Селище		Брой на жителите по години		
	Българско име	Албанско име	1993/1997*	2001	2011
	район Мала Преспа				
1	Долна Горица	Dolna Gorica (до 2013 г. Goricë e Vogël)	280	346	262
2	Горна Горица	Gorna Gorica (до 2013 г. Gorice e Madhe)	490	527	475
3	Шулин	Shulin (до 2013 г. Diellas)	520	499	405
4	Церье	Cerje	296	281	40
5	Леска	Leska (до 2013 г. Lajthize)	211	209	136
6	Пустец	Pustec (до 2013 г. Liqenas)	1067	1030	806

№	Селище		Брой на жителите по години		
	Българско име	Албанско име	1993/1997*	2001	2011
7	Зърновско	Zrnosko (до 2013 г. Zaroshkë)	331	333	314
8	Туминец	Tumines (до 1970 г. Bezmisht, от тогава до 2013 г. Kallamas)	600	668	565
9	Гломбочани, Глобочени или Глобочани	Gllboçeni (до 2013 г. Gollomboç)	211	259	159
	Общо лица от български произход за района		4006	4152	3162
	Район Голо Бърдо				
1	Стеблево	Stblevë	1000	89	117
2	Кленье	Klenje	900	168	82
3	Требище	Trebisht	3800	1327	894
4	Мало Острени	Ostren i Vogël	6000	858	573
5	Големо Острени	Ostren i Madh		1081	830
6	Пасинки	Pasnike		115	73
7	Гиновец	Gjinovec		427	282
8	Тучепи	Tuçep		336	129
9	Владимерица	Lladomericë		555	290
10	Коньовец	Kojavec		227	98
11	Радовеш	Radovesh		373	258
12	Оржанов	Orzhanov		264	226
13	Лешничан	Lejcan		412	272
14	Себища** Пет махали: Караджа, Кали- чи, Ндреу, Бала и Трампа	Sebisht		513	340
15	Ворбница	Vërnice	40	29	12
	Общо лица от български произход за района		11740	6774	4476
	район Кукъска Гора				
1	Шищавец (Шищевец)	Shishtavec	1602	1276	848
2	Борье	Borje	1070	991	913
3	Орешек	Oreshkë	535	466	393

№	Селище		Брой на жителите по години		
	Българско име	Албанско име	1993/1997*	2001	2011
4	Църнолево	Cërnalevë	647	525	373
5	Оргоста	Orgjost	949	863	774
6	Кошарище	Kosharisht	213	197	143
7	Запод	Zapod	196	212	172
8	Пакища	Pakisht	383	338	263
9	Очикле	Orcikel	328	270	177
	Общо лица от български произход за района		5892	5138	4056
	Единични селища с компактно българско население				
1	Върбник		360	223	107
	Общо компактно живеещи лица от български произход		21998	16287	11801

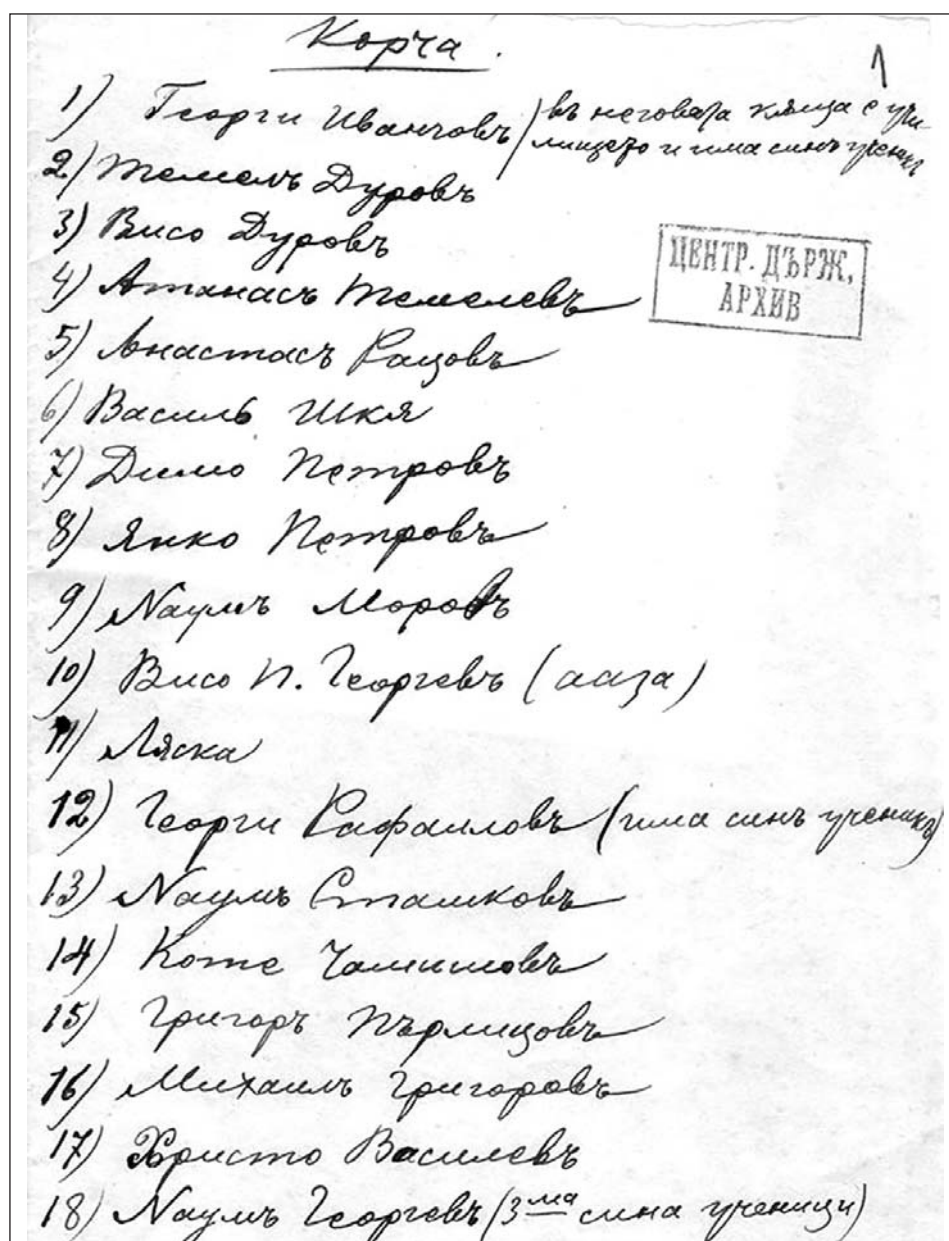
Източник: Административни справки на селските администрации (1993 и 1997) и на Института по статистика на Албания Instat (2018).

* Данните от 1993 г. са за Мала Преспа и Голо Бърдо, а от 1997 г. за Кукъска Гора.

** Данните към 2011 г. за жителите на българските махали в с. Себища са приблизителни, изчислени по броя на обитаемите къщи и средния брой на домакинствата в района.

Факсимиле 1

Списък на родителите, изпращали децата си в българското училище в Корча, края на XIX в.

Източник: ЦДА, ф. 246К, оп. 3, а.е. 27, л. 2.

Факсимиле 2

Част от статистическа публикация за извършеното през 1918 г. от френската администрация преброяване на населението в Корчанския автономен окръг

**TABEAU DES VILLAGES ADMINISTRÉS PAR LA FRANCE
DANS LES CONFINES ALBANAIS**

Colonne 1. — Les indications qui suivent le nom du village indiquent la circonscription administrative.

1)		TERRITOIRE DE KORÇA.
	D. K. V.	District de Korça (Koritza)-ville.
	D. K. C.	— de Korça-campagne.
	D. B.	— de Bilisht.
	D. O.	— de l'Ostrovica.
	D. T.	— de la Tomorica.

ZONE NEUTRE GRÉCO-ALBANAISE.

2)	Z. N.	
3)	D. P.	District de Pogradec.
	D. pi.	— de Pirk.
	D. S.	— du Shkumbi.
	D. L.	— du Lenja.

Les villages sont répartis par régions naturelles.

Colonne 4

Nature de la population.

m	Albanais musulmans.
o	— orthodoxes (c. o. crypto-orthodoxes).
kv	Koutzo-Valaques (roumains).
B	Bulgares macédoniens.
b	Bulgares anciens (Drenovo et Boboshtica).

DÉNOMINATION	TRANSCRIPTION	NATURE	POPULATION		HABITATIONS		OBSERVATIONS
			NATURE	Ensemble	NATURE	NOMBRE DE MAISONS	
Korça	Korça	V	m + o + kv.	22243			Etym. sl. Gorica, d'où grec Kopriza, la ville la mieux bâtie de l'Albanie, chef-lieu des confins albanais et du district Koritza-campagne. Site ancien sur la montagne.
PLAINE DE KORÇA (Fushë Korçës).							
Drenova.....	DKC Drénova.	v	o (b)	868	Yp	170	Sl. vill. des cornouillers, village bulgare en voie d'albanisation.
Mborja.....	Mbrja.	v	m + o	1083	»	185	Grec djumrja; ruines de Qytet; ancien bain turc.
Boboshtica.....	Boboshtica.	v	o (b)	1177	»	103	Naguère 450 maisons, çifl. d'Ali-Pacha, très ancien village avec restes vénitiens. Quinze années de très vieux mûriers.
VILLAGES DE LA ZONE NEUTRE GRÉCO-ALBANAISE							
Dobrotisht.	Dobrotisht.	v	B		vt		
Grazhdan.	Grâzden.	»	»		»		
Syec.	Sâc.	»	»		»		
Itakicka.	Itakicka.	»	»		»		
Rabovo.	Rabovo (Orchovo).	»	»		»		
Zagradec.	Zagrâdec.	»	»		»		
Trova.	Trova.	»	»		»		
Çerija.	Çerija.	»	»		»		
Vinani.	Vinani.	»	m. (alb.)		»		
Nivica.	Nivica.	»	H		»		
Crnovcka.	Crnovcka.	»	»		»		Détruit en 1916-17.
Lajtica.	Lajtica.	»	»		»		»
Pustec.	Pustec.	»	»		»		»
Shulen.	Shulen.	»	»		»		»
— — — — —							
Glomboc.	Glomboc.	v	B		vt		»
Gorica.	Gorica.	»	B		»		»
Pogara.	Pogara.	»	Tous et Valaques.		»		»
Koril.	Koril.	»	»		»		»
Trestinik.	Trestinik.	»	»		»		»
Kapishtica.	Kapishtica.	»	»		»		Chef-lieu. Détruit en 1915.

Источник: Bourcart, J. Les confins albanais administrés par la France 1916-1920 (1922).

Етнографска карта на района на Корча към 1919 г.

Източник: Chekrezi, C. Albania, Past and Present (1919).

Свидетелство от 1923 г. за принадлежността на Георги Поплазаров
от с. Върбник към българското етническо малцинство

СΜΕΣΕΝΑ ΚΟΜΙΣΙΑ
по
ΓΡΥΚΟ-ΒΥΛΓΑΡΚΟΤΟ ΙΖΕΛΒΑΝΕ
ΜΙΚΤΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ἐπὶ τῆς
Ἑλληνο-βουλγαρικῆς Μεταναστεύσεως

По силата на правилника по гръцко-българското изселване, освобождава се от всякакви такси и гербов налог. Ἐλεύθερον παύτως τέλος καὶ τέλος χαρτοσήμου συμφέροντος τῷ Κανονισμῷ περὶ Ἑλληνοβουλγαρικῆς Μεταναστεύσεως.

Образец-формуляр № 2. Α.
Ἐκδομένη ἐν Ἀθῆναις 2. Α.

Σвидетелство за етническо малцинство

за кандидат-емигрант

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ ΜΕΛΟΥΣ ΦΥΛΕΤΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΟΣ

δι' ὑποφθγίου μετανάστες

Подписания, кмет на Върбник околия Фарсис
 "Ο ὑπογραφεύμενος Δήμαρχος" τοῦ νομοῦ

удостоверявам с настоящето, че¹⁾ Γεωργίου Γεωργίου Παπαζαφείρου
 πιστοποιῶ διὰ τοῦ παρόντος διὰ²⁾

е жител на общината ни³⁾ Върбник, Кабтория, Фарсис
 εἶναι κάτοικος τοῦ ἡμετέρου δήμου³⁾

че е³⁾ Εγγεγραμμένος поданик и че по народност е⁴⁾ Българин
 καὶ ἐπὶ λέγεται τῆς³⁾ ἰθαγένειαν, ἀνήκει δὲ φυλετικῶς εἰς τὴν³⁾

ἐθνότητα. —

Настоящото свидетелство му се издава безплатно, за да му послужи пред Смесената Комисия по гръцко-българското изселване или пред нейните представители.

Το παρὸν πιστοποιητικὸν ἐκδίδεται αὐτῷ δωρεάν διὰ τῆς χρησιμοῦσιν παρὰ τῇ Μικτῇ Ἐπιτροπῇ ἐπὶ τῆς Ἑλληνο-βουλγαρικῆς Μεταναστεύσεως ἢ τοῖς νομίμοις αὐτῆς ἀντιπροσώποις.

Гр. (с.) Върбник τῇ 12-9-1923 год.
 Ἐν . . .

Кмет: Γεωργίου Παπαζαφείρου
 "Ο Δήμαρχος:"
 Секретар на общината:
 (Печат на общината)
 "Ο δημοτικός γραμματέας:"
 (Τ. Ε. τοῦ Δήμου)

¹⁾ Име, презиме и всички нужни означения, за да не бъде просителят взет за друго лице.
²⁾ Да се посочи сегашният пълнен адрес на просителя.
³⁾ Да се посочи поданството на просителя. — Понеже поданството е един важен елемент за определяне

Източник: ЦДА, ф. 719К, оп. 5, а.е. 1466, л. 6.

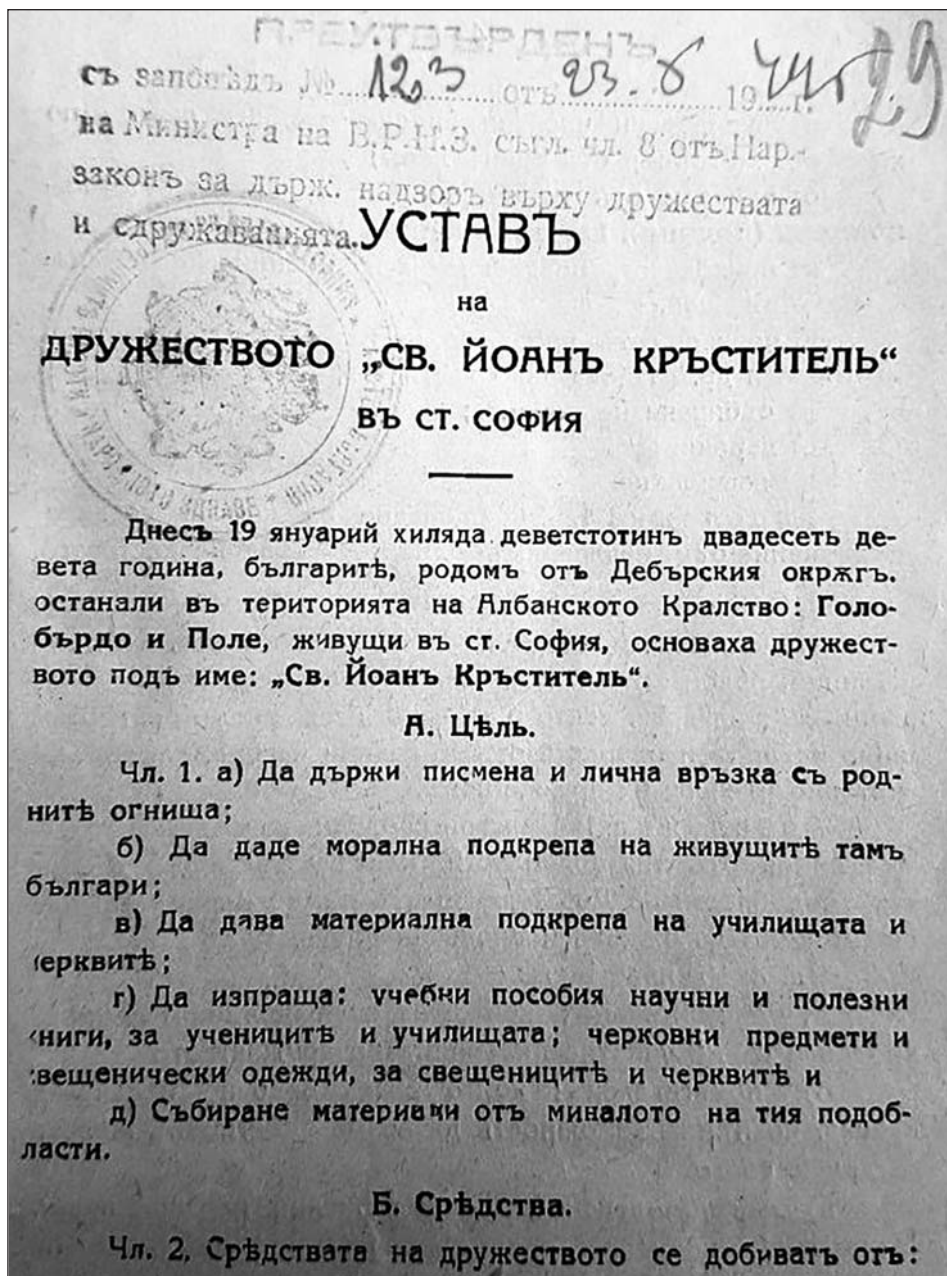
Факсимиле 5

Надпис на външната стена над входната врата на храма „Свети Никола“ в с. Гиновец, Голо Бърдо, построен през 1911 г.

Източник: Снимка на автора.

Устав на дружество „Свети Йоан Кръстител“, основано от българите от Дебърски окръг, останали в територията на Албанското кралство: Голо Бърдо и Поле (1929).

Заклучителен протокол за признаване на българското малцинство в Албания, 9 януари 1932 г., с. 1.

PROTOCOLE FINAL.

I.

Conformément à la résolution votée par la deuxième Conférence Balkanique à Stamboul, les Délégations Albanaise et Bulgare, réunies à Sofia, ont échangé des vues sur l'application des traités concernant les minorités et se sont entendues sur ce qui suit:

1° La Délégation Albanaise reconnaît l'existence d'une minorité bulgare en Albanie.

2° La Délégation Bulgare reconnaît l'existence d'une minorité albanaise en Bulgarie.

3° La Délégation Albanaise prend l'engagement d'intervenir auprès de son Gouvernement afin de procéder à l'ouverture d'écoles bulgares dans les villes et villages où la population bulgare prédomine. Dans ces écoles l'enseignement sera donné en langue bulgare et la langue albanaise sera obligatoire.

D'autre part, dans les écoles albanaise, fréquentées par un nombre suffisant d'élèves bulgares, le groupe Albanais s'engage à entreprendre auprès de qui de droit des démarches pour que la langue bulgare pour les élèves bulgares soit introduite dans ces établissements.

De son côté, la Délégation Bulgare prend l'engagement d'intervenir auprès de son Gouvernement pour que ce dernier procède à l'ouverture d'écoles albanaise dans toute localité où l'élément albanais prédomine. Dans ces écoles, l'enseignement sera donné en langue albanaise et la langue bulgare sera obligatoire.

Dans les écoles bulgares fréquentées par un nombre suffisant d'élèves albans, le groupe bulgare s'engage à faire des démarches auprès de qui de droit pour que la langue albanaise pour les élèves albans soit introduite dans ces écoles.

/-/

Заклучителен протокол за признаване на българското малцинство в Албания, 9 януари 1932 г., с. 2.

4° En ce qui concerne les églises bulgares situées en territoire albanais, la solution de cette question sera remise à une date ultérieure.

5° Les deux délégations susmentionnées s'obligent mutuellement d'entreprendre les démarches nécessaires auprès de qui de droit pour obtenir le libre échange de toute sorte de publications, sauf celles prohibées par les lois respectives dans les deux pays.

II.

Les deux Délégations - Albanaise et Bulgare - s'engagent à intervenir auprès de leurs gouvernements respectifs afin qu'ils procèdent au plus tôt à la conclusion d'un pacte d'amitié, d'arbitrage et de non-agression.

III.

Les mêmes Délégations s'engagent également à faire des démarches auprès de leurs gouvernements respectifs afin qu'ils procèdent, en temps opportun, à la conclusion d'un traité de commerce. Entre-temps, elles expriment le vœu que des mesures appropriées soient prises pour faciliter l'échange des produits et des marchandises provenant des deux pays.

Délégué Albanais.

1. *Mehmet Kunitza*

Délégué Bulgare

1. *Ivan Tanev*

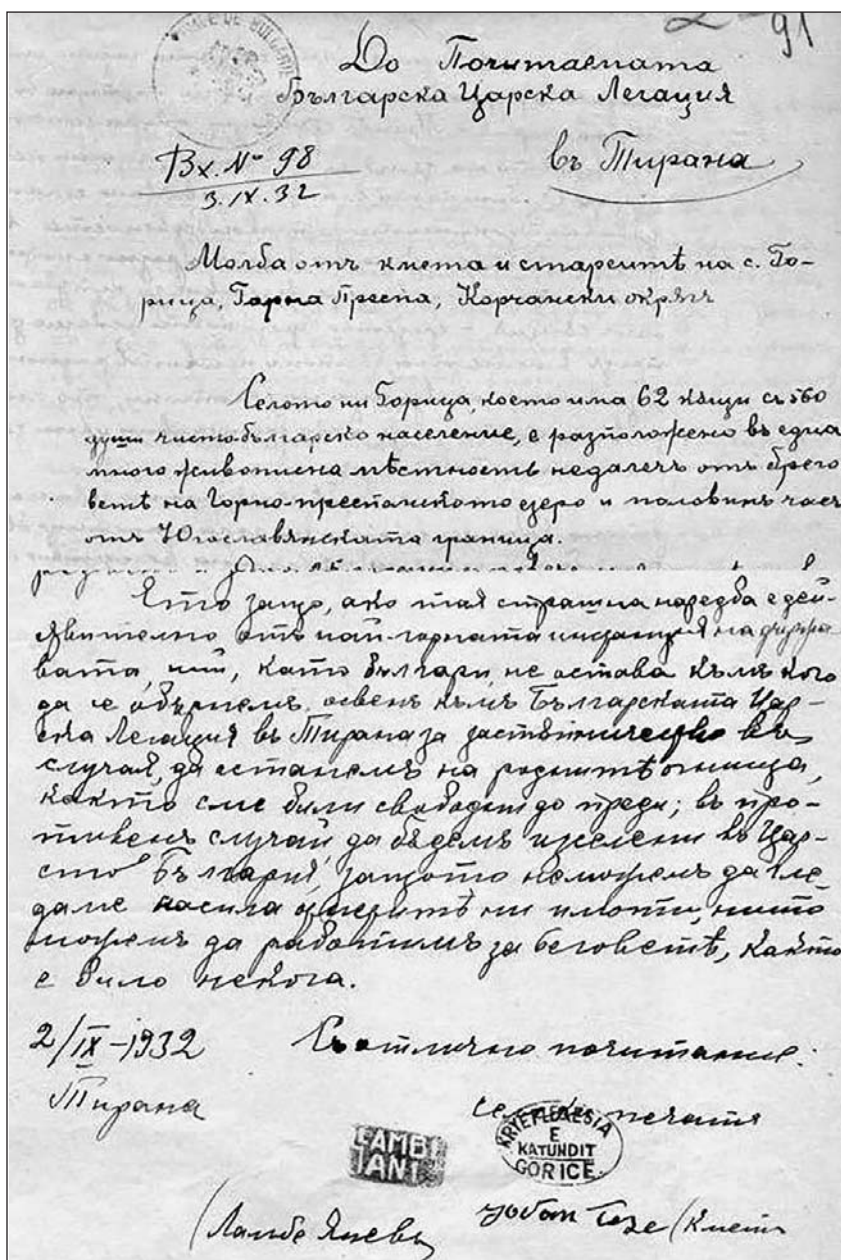
2. *Andre' Docheff*

Sofia, le 9 janvier 1932.

Източник: Личен архив на С. Ташев.

Факсимиле 8

Част от молбата от 2 септември 1932 г. от кмета и старейте на с. Горна Горица до българската легация в Тирана

Источник: ЦДА, ф. 176 х, оп. 5, а. е. 663, л. 91-93.

Статия на белградския в. „Време“ от 23 април 1933 г. за изселването на жителите на намиращото се в Албания с. Горна Горица в Югославия

ЈЕДАН СЈАЈНИ ДЕМАНТИ БУГАРСКОЈ ТЕЗИ О ОБОЖЊЕЊЕМ
ПОСТОЈАЊУ БУГАРСКИХ МАЊИНА У АЛБАНИЈИ

Два цела села из Албаније, чији су становници били вођени као припадници бугарске мањине, прелазе у Југославију изјав- љујући да су они чисти Југословени

Узалудни покушај бугарског отправника послова у Тирани г. Минчева да наговори становнике ова два села да се одселе у Бугарску

Ресан, 22 априла. — (Специјални извештај „Времена“). — Испод Корче, југословенске границе, према сектору Ресан — Битољ, налазе се два села Горица и Гомбоч, чији су становници: 56 породица са 505 душа изјавили жељу арбанској влади, да им дозволи, да могу прећи у Југославију у циљу сталног настањена, осећајући се у националном погледу правим Југословенима. Становници ових села били су у тако званом колонатском односу према сопственику и мања на коме су они живели и радиле.

Садашњи сопственик поменутих села, Малић Бег Фрашели, до био је у посед ово имање пре 30 година одлуком битолског суда. Пре годину дана он је известио становништво поменутих села, да прекида кметијски однос који постоји између њега као сопственика тих имања и њих.

Чувши за њихову жељу, да се населе у Југославију, бугарски отправник послова у Тирани Минчо Минчев дошао је 18 о. м. у Горицу и наговарао сељаке овог места, да се не селе у Југославију, него у Бугарску, де ће их тамошње власти дочекати као праву браћу, јер их сматра да су они били на те крајеве.

Акција овог дипломатског чиновника није успела да убеди становнике Горице и Гомбоча, који су енергично изјавили, да се осећају душом прави Југословени, као Југословени који живе у Југославији и да желе да се настане у Метохији. И тако, 22 о. м. они прелазе нашу границу и одлазе у Источни срез Вардарске бановине, где су им додељено земље, као и куће са потребним алатима и справама за обрађивање земље.

У коликој су се мери бугарске претензије изјавиле док је тај, што ови становници неће да чују о бугарској мањини, а ако је у своје време био закључен из рочити протокол између бугарске и арбанашке делегације на Балканској конференцији у Цариграду о признавању релативних мањина у Албанији и Бугарској, по коме су становници ова два села били третирани као припадници бугарске мањине у Албанији. Као што се види, национална свест поред расне, језичне и верске припадности, победила је овде бугарску тезу о тобожњем постојању бугарских мањина у Албанији, као и у Југославији.

Факсимиле 10

Статистика на Главна дирекция на обновата за броя на българите
в Албания, 1935 г.

185
Повѣрително.

N° 8382-30 I
6. IV 1935.

До Главната Дирекция на Обновата
Отд. Национално Възпитание.

Т у к ъ .

На № 111 отъ 3.IV.1935 година.

Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията,
при невъзможностъ да изпрати исканата преписка пришта въ дѣло,
предава по-доле списъка на въпроснитѣ села само за сведение на
Главната Дирекция.

Тѣзи сведения сж събрани отъ бившия инспекторъ-организаторъ
на учебното дѣло за българскитѣ малцинства въ Албания г. Сребренъ
Попъ Петровъ.

1. Область Мала Преспа - 11 села	3.550 души
2. Область Голо Бърдо и Поле - Дебърско около 100 села	12.000 -"
3. с.с. Билица, Връбникъ и Прогонъ - Билищенска околия	- 950 -"
4. с.с. Бобешница и Дръново - Корчанска околия ..	2.800 -"
5. Село Линъ - Подградецка околия	600 -"
6. Область "Гора" - Севернитѣ склонове на Шаръ планина	8.500 -"
7. Бератска околия	250 -"
8. Гр. Тирана	200 -"
9. Гр. Дурацо	250 -"
10. Гр. Кавоя	60 -"
11. Гр. Елбасанъ	120 -"
12. Подградецъ	100 -"
13. Корча	200 -"
14. Фиери и околността	70 -"
15. Авлона	120 -"
16. Шкодра	150 -"
17. Пръснати, неиздирени и непровѣрени	965 -"

Отъ тѣзи българи около 10 до 12 хиляди сж православни и
19 - 20 хиляди мохамедани.

ЗА НАЧАЛНИКЪ НА ОТДѣЛА,

ПЪРВИ СЕКРЕТАРЪ:

Източник: ЦДА, ф. 176, оп. 5, л. 175.

Статистика на Секретната служба при министерство на вътрешните работи на Кралство Албания от май 1935 г. за селищата, броя на къщите и лицата, говорещи български език

21

MPKËTNIJA SHQIPTARE
MINISTRIA E P. TE MBRENDSHME
ZYRA SEKRETE

Tiranë, më 193

Nr. Listë e katundeve ku ka bullgarofonë

Prefektura e Korçes

Vendi	ORTHODHOKSE		MUNAMEDANE		GJITHSHËJT	
	shtëpi	frymë	shtëpi	frymë	shtëpi	frymë
Verniku	83	402			83	402
Lands:						
Gerja	14	190			14	190
Posteci	74	596			74	596
Gerica	62	558			62	558
Shulini	39	531			39	531
Bezimishti	46	303			46	303
Gillemboçi	39	409			39	409
Zaroshka	16	154			16	154
Lajthisa	10	93				
3143						
Pref. e Dibres						
Verniku	40	192			40	192
Trebishtë)			77	336	77	336
Mugino)						
Trebishtë)	5	30	73	816	78	846
Golepi)						
Trebishtë) Sper 1		9	205	918	206	927
Gjanovec	23	101	58	778	83	876
Klenjë	31	112	60	314	91	426
Ostrevë	10	42	120	697	130	739
Ostreni Madh)		128	888			
Ostreni Vogël	14	68	179	860	179	860
Tuçep	1	5	103	537	117	606
Llademirioç		58	47	214	48	219
Radovesh		82	82	380	82	380
Lejçan		64	64	284	64	284
Smanllenik		115	115	552	115	552
Herbel	23	92	49	242	49	242
Kerçishtë)		24	107		47	192
Sper)	19	81	15	76	34	157
7641						

V.O.Ne Pogradec janë shtëpi 4 me frymë 22)ku elementi shqyptar asht ne 61 dhe në Lin(") " " 61 mna " 162) shumicë.

Shenim. Myslimant e Qarkut Dibres ne gjith se janë bullgarofonë konsiderojnë vetin si Shqyptarë dhe nuk duen te konsiderohen si pakisë bullgare.

Korçë 3143
Diber 7641
Pogradec 184
Gjith 10.968

AQSH F. 152 V. 1935 D. 310 fl. 21

Источник: AQSH, F. 152, V. 1935, D. 310, fl. 21.

Решение № 3 от 13 август 1942 г. на Областната комисия в гр. Корча за полицейски интернирания, за интерниране за една година на Коста Цветков, записан като македонец, а деянието, заради което е наказан е, че „е опасно лице и върши пропаганда в полза на България“. Фамилното име е променено на Цветко.

VENDIM

Nr. 3 datë 13 Gusht 1942 KK°.

Komisjoni i Qarkut të Korçës për internime policore i formuar si
nbas nenit 142 të Kodit të Policisë.

Sot me datën tremdhjet Gusht ndërmirandqint e dyzet e dy ditën e Enj-
te në sallën e Prefekturës Korçës Komisioni i mbledhur nën Kryesinë e Pre-
fektit Z. Tafil Buletini me antarë Z. Dr. Nikollaq Kotte Inspektor i P.K.F.
SH. Zef Bemussi Prokuror i Mbretit, Subi Topulli Kuestor i Korçës, Major
Kol Radovani sëvendës Komandant i Grupit KK. III dhe i asistuem prej Surja
Çami N. Komiser i S.B. e me cilsi si sekretar i Komisionit, mori në shqyr-
tim praktikën e referueme prej Kuesturës së kotushtme Nr. 01143 dat 4/8/942
që ban fjallë rreth sjelljeve të Kostës Svetko-s i biri i Jorgjit e i Len-
kës, vjeç 25, lindur e banues në Carer-Dvor N. Prefektur e Prespës, maqedhon
nënshetetas Shqiptar; i cili asht një person i rrezikshëm dhe alarmues
për propagandë në favor të Bullgarisë dhe në dam të interesave të Shtetit
t'onë, dhe si rezultat konstatohet rrezikshmenin e të përmendurit për sigu-
rim botuer dhe një zanit;

V E N D O S I

Internimin policor për një kohë prej një vjetë nënshetetas.
Ky vendim i paraqitet P.T. Ministrisë së P. të Mbrendshme për aprovim de-
finitiv dhe caktimin e vendit ku do të vuaj internimin policor i përmën-
duri me sipër të ju komunikue Zyrrë të S.B. dhe të interesuemit për me
adorue fakultetin e rekursit të parapamë prej Nenit 143 të Kodit në fja
18.-

Ky vendim si u lexua nënshkruhet prej të gjithëve.-

P. Kryetari (Tafil Buletini) (Antar (Dr. Nikollaq Kotte)) (Antar (Zef Bemussi)) (Antar (Subi Topulli))

(Antar (Kol Radovani))

Sekretar i Komisionit
N. Komiser i S.B.
(Surja Çami)

Читанка за първо отделение за македонските училища в Мала Преспа и с. Върбник, Албания, написана на български преспански диалект с българска азбука, издадена в Тирана през 1969 г.

Източник: Читанка за I отделение. Shtëpia botuese e librit shkollor. Tiranë (1969)

Запис на българска песен от с. Стеблево с албанска азбука (в ляво) от Ф. Ходжа от Института по Фолклор в Тирана през 1960 г. Транслитерация с българска азбука (вдясно) от Миранда Бело.

Shetat mise dete axhamija

Shetat mise dete axhamija
shetat mise iz mermer avlija;
roce dorzhit u beli xheboi,
gllava dorzhit u surova zemja.
Go opitvet negovata majka:
-Oj ti dete, dete axhamija
sho se shetash iz mermer avlija?
Roce dorzhish u beli xheboi,
gllava dorzhish u surova zemja,
-Oj ti nane, nane milla nane!
Pristanale turci anadollci,
Pobarale babovi borxhoi
-Oj ti dete, dete axhamija,
promenija ubava neveta,
istajsija na bolluk pazara
pobaraje edna teshka cena.
Ja promena dete axhamija,
Ja istaje na bolluk pazara.
Go opitvet dete axhamija:

Шетат ми се дете аджамия

Шетат ми се дете аджамия
шетат ми се из мермер авлия;
роце доржит у бели джебои,
глава доржит у сурова земя.
Го опитвет неговата майка:
-Ой ти дете, дете аджамия
шо се шеташ из мермер авлия?
Роце доржиш у бели джебои,
глава доржиш у сурова земя,
-Ой ти нане, нане мила нане!
Пристанале турци анадолци,
Побарале бабови борджои
-Ой ти дете, дете аджамия,
промени я убава невеста,
истайси я на болук пазара
Побарайе една тешка цена.
Я промена дете аджамия,
Я истаје на болук пазара.
Го опитвет дете аджамия:

Източник: Arkivi i Institutit të Folklorit, F. Hoxha, flet.VII, f. 3-4, Tiranë; Бело, М. Една народна песен от с. Стеблево (Албания) (2004).

Факсимиле 15

Части от писмо на Дружество на строителите „Голо Бърдо“ и строителна фирма „Голо Бърдо“ до Спас Ташев. Елбасан, 10 юли 1994 г.

Elbasan 10. 07. 1994 819

GOSPODIN SPAS

NA VREMETO SHTO ODEV NA POSHIA DATI PUSHTA PISMA KE TI
PISHA ENI PROBLEMI OT DRUZHDAVATA IMOTATA FIRMA "GOLLOBORDA",
~~KE ENI ZARABEDEN DAVESH EDEN DRUGI GOLEM PROBLEM NI~~
XHAFER VIE KAKO CERKVA MAKEDONSKA NE MOITE DA JA
PRAVITE ZASHTO TAJA ESTI BUGARSKA CERKVA I CERKVATA OT
SOFIA NI JA IMAT DAVENO NAMI - NA GOSPODIN XHEVAHIR
BEKTESHI SHTO ESTI DIREKTOR NA PRIVATNA FIRMA "GOLLOBORDO",
DA JA PRAVIT. TOJ IMAT ZAFATEHO RABOTA TUEKA, NA CERKVATA,
OT SFETI TON VLADIMIR.

GOSPODIN SPAS

JAS MISLAM OVIE RABOQE SHTO SE PRAVET SE ORGANIZIRANI
MILDOGU BAVO I INTENSIVHO OT STRANA MAKEDONSKA.

NA OVAJ MOMENT JAS IM REKOV NA POPDITE OT MAKEDONIA
SHTO CERKVITE V' GOLLOBORDO, VO VERHIK I OVAJA V' ELBASAN
SHTO SE BUGARSKI CERKVI ILINE MAKEDONSKI QA I PRAIT DRUZHDAVOTO
GOLLOBORDO I PRIVATNATA FIRMA GOLLOBORDO.

POPOITE MI REKOJE SHTO NARODOT I CELLO GOLLOBORDO ESTI
NAROT I MESTO MAKEDONSKO.

JAS IM REKOV NA POPDITE: VIE IMATE ZGRESHENO ADRESA ZA
NARODOT V' GOLLOBORDO, ZASHTO JAZIKOT SHTO ZBORIT OVAJ NAROD
ESTI BUGARSKI JAZIK I NE MAKEDONSKI. ZATE MOITE DA SI DOITE
OT NESHTO SVE ODGOENI. SO ODKU SE ~~DELI~~ ODELIVME SO POPDITE

GOSPODIN XHAFER TAJA IMOTATA FIRMA
SOFIE I DA VIDIME TAMU KAKU QA SE PRAVIT.

VIE SAKAT DANI PUSHTITE ALI DA GO ZEMATE NA TELEFON
GOSPODIN XHAFER KOLKU PO BORBU KAKO DA PRAVIME.

REKODATES OT OTORIZIRANA

DIREKTOR NA FIRMA "GOLLOBORDO"
XHEVAHIR BEKTESHI

Источник: Личен архив на С. Ташев.

Разчитане на части от писмо на Дружество на строителите „Голо Бърдо“ и строителна фирма „Голо Бърдо“ до Спас Ташев. Елбасан, 10 юли 1994 г.

Оригинален текст на голобърдски диалект с албанска азбука	Транскрипция на българска кирилица	Адаптация на български книжовен език
... Vie kako cërkvja maqidonska ne moite da ja pravite zashto taja esti bugarska cërkvja... Na ovja moment jasim rekov na popoite ot Makedonija shto cërkvite v Gollo Bordo, vo Vërnik i ovaja v Elbasan shto se bugarski cërkvj i ne makedonski... Jas im rekov na popovite: Vie imate zgres-heno adresa za narodot v Gollo Bordo, zashto jazikot shto zborit ovja narod esti bugarski jazik i ne makidonski. Zate moite da si odite ot ke shto ste dojdени...	... Вие како църква макидонска не мойте да я правите защо тая ести бугарска църква... На овя момент яс им реков на попоите от Македония що църквите в Голо Бордо, во Върник и овая в Елбасан що се бугарски църкви и не македонски... Яс им реков на поповите: Вие имате згрешено адреса за народот в Голо Бордо, защо езикот що зборит овя народ ести бугарски език и не макидонски. Зате моите да си одите от ке що сте дойдени...	... Вие като църква македонска недейте да я правите, защото тази е българска църква... На този момент аз им рекох на поповете от Македония, че църквите в Голо Бърдо, във Върбник и тази в Елбасан, че са български църкви и не македонски... Аз им рекох на поповете: Вие сте сгрешили адреса на народа в Голо Бърдо, защото езика, който говори този народ, е български език, а не македонски. Затова можете да си ходите от където сте дошли...

Факсимиле 16

Писмо от 1994 г. на Адриан Фетаху до министъра на образованието на Република България, в което заявява, че неговият „майчин език е български“. Във факсимилето са заличени личните данни.

ДО ГОСПОДИНОТ
МИНИСТЕР ЗА ОБРАЗОВАНИЕ
И НАУКА НА РЕПУБЛИКА
БЪЛГАРИЯ

МОЖБА

ОТ АДРИАН ФАИК ФЕТАХУ

ГОСПОДИН МИНИСТЕР,
КЪСНО РАЗБРАВ ЗА КОНКУРСОТ
ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КОЈ ТРЕБАШЕ
ДА СЕ ПРОВЕДЕ НА ТИРАНА, И ЗАТО
НЕ МОЖАВ ДАГО ПОСЕТАМ.
ВИСЕ МОЛАМ ДАМЕ ИЗВЕСТИТЕ КАКО
МОЖАМ СЕГА ДА СТАНАМ СТУДЕНТ
ВО БЪЛГАРИЯ.
МОЈОТ МАЙЧИН ЈАЗИК ЕСТИ БУГАРСКИ.
СЕ ИНТЕРЕСУВАМ ЗА СПЕЦИАЛНОСТИ
ТЕ:
1) ТЕХНИЧЕСКИ ИНЖЕНЕР (МЕХАНИХЕР)
2) БУГАРСКА ФИЛОЛОГИЈА
3) КОНСЕРВАТОРИЈА (НАРОДНА МУЗИКА)

ИМАМ ЗАВЪРШЕНО СРЕДНО МЕХАНИЧНО
УЧИЛИШТЕ (ТЕХНИКУМ) СО УСПЕХ
СРЕДНО 6.
ДИПЛОМАТА КЕЈА ПРЕСТАВАМ ПО КЪС-
НО.
НАДЕВАМ СЕ ШТО КЕ ДОБИЈАМ ПОЗИТИ-
ВЕН ОДГОВОР.

СО ГОЛЕМ РЕСПЕКТ;

ЕЛБАСАН 8.07.1994

Източник: Личен архив на С. Ташев.

SUMMARY

The following publication, dedicated to the Bulgarians in Albania, is structured as a completed monograph. It is the first volume of the series “Bulgarian Communities in the Western Balkans. Political Processes and Ethnodemographic Consequences (1913 – 2019)”. For the purpose of this research various documents were traced, classified, processed, and analyzed. The documents used are of Bulgarian, Albanian, Serbian, French, Austro-Hungarian, and other origin and contain information about the changes in the numbers of Bulgarians since 1913 in the towns and villages in Albania that they have inhabited.

Structurally the research consists of four chapters in which the changes in numbers of the Bulgarian population in Albania in the light of dynamic political events on the Balkans between the second half of the 19th century and the start of the 21st century were examined. Chapter one offers information about Bulgarian presence in Albanian lands through the Middle Ages, when a considerable part of the territory of present-day Albania was under the control of the Bulgarian state for an extended period of time and the local population of Slavonic-Bulgarian descent actively participated in the process of forming the Bulgarian nationality. However at the end of the 13th century the pushing out of Bulgarian population to the East started under Albanian pressure – a process that increased its intensity in the period 15th – 18th century during the time when the Ottomans ruled over the Balkans. Despite that, in the middle and the second half of the 13th century Bulgarians still inhabited numerous regions in the Eastern parts of present-day Albania.

Based on the available original documents, a conclusion is reached that on the eve of the First Balkan War the total number of Bulgarians in the villages, that after 1913 became a part of the Albanian state, exceeded 17 000 people of whom 40.9% were Christians and 59.1% were Muslims. The author follows the complex conditions in the area during WWI when Albania descended into chaos and its territory was occupied by the armies of the opposing countries in that global conflict. The presence of a Bulgarian population in the eastern parts of Albania is evidenced by Austro-Hungarian and French occupational authorities and is recorded in the census conducted by the military powers of the two great nations in the Albanian territories they administered at the time.

In chapter two the fate of the Bulgarians in Albania during the period between the two world wars is examined, when the neighboring countries of Yugoslavia and Greece had strong claims for the provinces inhabited by Bulgarians in the eastern parts of the country. In an attempt to avert those claims, the Albanian authorities treated the Bulgarian population in their country with great tolerance. Unfortunately, despite the undergoing initiatives by the local Bulgarians, the IMRO, and the Bulgarian state during the interwar period no official recognition of a Bulgarian minority in Albania was achieved. The primary reason for this is the massive diplomatic pressure coming from Yugoslavia for the Albanian authorities not to grant minority rights to the Bulgarian population in the country as this would have irrefutably confirmed the Bulgarian nature of the Slavic population in Vardar and Aegean Macedonia.

It is determined that by 1930 the total count of the Bulgarian population in Albania exceeded 27 000 people – both Muslims and Christians, a large portion of whom were concentrated in over 40 villages in the regions of Kukës Gora, Poletë, Gollubordë, Mala Prespa and Korçë. During the following decade certain changes occurred mostly due to active migration processes towards the larger Albanian cities and the gradual Albanisation of Bulgarians who found themselves in foreign language surroundings.

In chapter three of this monograph, the dramatic fate of Bulgarians in Albania during WWII and the establishment of the communist regime in the country afterwards is followed. During the war, the local Bulgarians fell under the threat of the Italian occupational regime and the Albanian nationalist formations linked to it, but also by the growing Yugoslavian Macedonianism, which became notably arrogant during the 1944–1948 period when, under a strong pressure by Yugoslavia, in numerous Bulgarian villages in Albania were assigned teachers from the formed under Yugoslavian control Socialist Republic of Macedonia, who started a forceful process of education being conducted in Skopje's recently accepted writing norm. The situation drastically changed after relations between the Yugoslavian communist government and Stalin declined in the summer of 1948. This put an end to the risk of Albania being annexed by Yugoslavia.

After 1948 the regime of Enver Hoxha conducted a differentiated policy regarding Albanian residents of Bulgarian descent. This policy followed the turns in the relations between the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the USSR and respectively – between the Yugoslavian and Albanian communist governments. Despite Albania and Yugoslavia being

gradually brought closer together after the death of Stalin, the regime of Enver Hoxha tried to ward off the Yugoslavian influence over the Bulgarian population in Albania by supporting the introduction of teaching in the local Bulgarian dialect in schools in Mala Prespa, written according to the orthographic rules of the Bulgarian alphabet. At the same time the population in this area was officially considered by the Albanian government to be “Macedonian” and it was recorded as such in the census carried out in the country, while the residents of Gollobordë and Kukës Gora were brought before the wide audience simply as bilingual.

Chapter four of the monograph is dedicated to the modern aspects of the problems of Bulgarians in Albania. It takes into account the fact that the beginning of the democratic changes in the country in the 1990s presented an opportunity for a wider expression of non-Albanian ethnic communities, but also allowed the government in Skopje to significantly push their propaganda among the so called Macedonian population within Albania, especially in the region of Mala Prespa. However the activities of the Macedonist formations did not receive the expected support from the local population of Bulgarian descent, especially in the region of Gollobordë.

The improvement of Bulgarian-Albanian relations at the end of the 20th and the beginning of the 21st century allowed the Bulgarian government to raise the questions of the Bulgarians in Albania and making their status official. Bulgaria brought the topic forward in front of international institutions, especially after 2007, when it became a member state of the European Union. Despite the resistance of several nationalist Albanian associations and the Macedonist formations supported by Skopje, the Albanian parliament passed the Law for the Protection of Minorities, in which, for the first time in the history of Albania, the Bulgarian ethnic community was granted the official status of a national minority, on 13th October, 2017.

The deteriorating economic situation in Albania in the 1990s heavily affected the three regions with a concentrated population of Bulgarian descent – Kukës Gora, Gollobordë, Mala Prespa. Migration increased significantly to the larger Albanian cities in the inner parts of the country, as well as abroad to the USA, Canada and EU countries. The migration losses caused some of the Bulgarian villages to become almost completely deserted. There was a sharp decrease in the population of pupils and people of working age. The number of residents in towns and villages with a concentrated population of Bulgarian descent decreased from 15 774 in 2001 to 11 461

in 2011. On the other hand the number of people of Bulgarian descent migrating to the inner parts of Albania increased. The total count of these people in 2001 was evaluated at 34 000 and in 2011 – at 38 000. Despite the fact that migrating people usually settle concentrated in homogeneous neighborhoods of Albanian cities, they find themselves in a foreign language environment and among them the processes of assimilation happen at a much larger scale compared to the towns and villages in their own historical areas.

The organizations created by the local Bulgarians have put a lot of effort into the preservation of Bulgarian self-consciousness among the population of Kukës Gora, Gollobordë, and Mala Prespa. Organizations like the Cultural Association “Ivan Vazov”, the Bulgarian Society in Albania “Prosperitet Gollobordë“, etc. They also contribute to a great extent for the increase of the exposure of Albanian Bulgarians to the country of Bulgaria, and at the end of the 20th century and the first two decades of the 21st century more and more Bulgarians from Albania display an interest in staying in Bulgaria for education in Bulgarian universities or for obtaining Bulgarian citizenship on the claim of their Bulgarian origin.

The most significant problem presented before the Bulgarian community in Albania nowadays is the danger of language attrition among the people that have moved to Albanian cities in the inner parts of the country. Because of this, there is a strategic necessity for support by the Bulgarian state towards the initiatives of the local Bulgarians for the foundation of a Bulgarian college in Albania, establishing a Bulgarian cultural information center in Tirana, and the separation of Kukës Gora and Gollobordë into self-dependent administrative units, like the example of Mala Prespa and other regions. Bulgaria has to encourage seasonal and other types of work migration of Albanian Bulgarians, of which will benefit not only the Bulgarian economy, but also those people, allowing them to find professional realization without having to leave their historical residences forever.

Спас Ташев

**БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩНОСТИ
В ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ**

Том I. Албания

Българска. Първо издание

Редактор *Цанко Серафимов*

Художник *Илина Серафимова*

Коректор *Елица Цанкова*

Предпечат и печат „ИСМ Компания“ ЕООД

Формат 70/100/16

Печатник коли 16

ISBN 978-954-496-133-6

ISBN 978-954-496-134-3

Издателство „Орбел“

Спас Ташев е защитил докторат по демография и статистика в Българската академия на науките. Завършил е основен курс по дипломация в Дипломатическия институт при МВНР и международно икономическо сътрудничество в УНСС.

Работи като доцент в Института за изследване на населението и човека при БАН; акцент на изследванията му са различните аспекти на международните миграции и българските общности зад граница, спасяването на българските евреи в годините на Втората световна война и др. Също така е главен експертен сътрудник към Парламентарната комисия за политиките към българите в чужбина. Член на редакционния съвет на сп. „Геополитика“.

Основател и пръв директор на Културно-информационния център на Република България в Скопие и бивш заместник-председател на Държавната агенция за българите в чужбина.

Автор и съавтор е на множество публикации, сборници и монографии. Неговото изследване „Миграционният натиск върху България 2008-2017 г. Проявления и последици“ е обявено от Съвета за изследователска дейност към Управителния съвет на БАН за монография с национално значение за 2018 г.

Книгата се разпространява безплатно